

RELIGIJE SVETA
budizam, hrišćanstvo, islam

Dino Abazović
Jelena Radojković
Milan Vukomanović

mr Dino Abazović – Jelena Radojković – dr Milan Vukomanović
RELIGIJE SVETA
budizam, hrišćanstvo, islam

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd
Tel/fax: (011) 308 53 28
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu
www.bgcentar.org.yu

Za izdavača

dr Vojin Dimitrijević

Fotografije

Milan Vukomanović na stranama: 56, 70, 76, 79–80, 82, 90, 104–106
Jelena Radojković na koricama i stranama: 28–29, 31–33, 35–36, 39–45,
54, 68, 76, 84, 94, 96, 99, 102–103, 106–111

Ilustracije

Tamara Protić

Urednik

mr Marko Milanović

Tehnički urednik

Mirko Milićević

Tiraž

1250

ISBN 978-86-7202-107-3

Štampa

Dosije, Beograd

Dino Abazović
Jelena Radojković
Milan Vukomanović

RELIGIJE SVETA

BUDIZAM, HRIŠĆANSTVO, ISLAM

Beograd
2007

Objavljivanje ove knjige pomogli su

Evropska komisija,
State Department Biro za obrazovanje i kulturu –
Ron Brown alumni program i
Ambasada Kraljevine Norveške u Beogradu.

Ovo izdanje je deo projekta *Upoznajmo ljudska prava*.
Za sadržaj knjige i iznete stavove isključivo odgovara
Beogradski centar za ljudska prava.

Beogradski centar za ljudska prava veruje da bi upoznavanje s religijama koje ispoveda preko 60% čovečanstva moglo da doprinese razumevanju različitosti i jačanju tolerancije kod učenika srednjih škola. Ideja da to budu baš budizam, hrišćanstvo i islam rodila se u kineskom restoranu u Beogradu, gde niko od gostiju nije znao da jede štapićima. Ovakva knjiga ne bi imala toliko smisla u onim mestima gde svi ljubitelji kineske kuhinje, bez obzira na svoje poreklo, rasu ili religiju bez teškoća koriste štapiće. Oni žive u multikulturalnim i multietničkim sredinama, svakodnevno se susreću s najrazličitijim običajima, ličnim iskustvom upoznaju različitost i imaju mogućnost da bez predrasuda odaberu ono što im se dopada. Onda su se neki setili verovatno najlepšeg susreta Istoka i Zapada – susreta budizma sa grčkom mišlju, pre oko 2000 godina, potom filmova i slika iz knjiga istorijskog Bude obučenog u grčku togu, Isusa Hrista i Muhameda u istoj odori. Sve tri veroispovesti uspele su da ostvare kulturno jedinstvo različitih naroda. To je ono što ih čini svetskim religijama. Ključ „uspeha“ budizma, hrišćanstva i islama je u prihvatanju, a ne isključivanju različitog i nalaženju onog što je zajedničko.

Nedavni ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, nemaština, izolovanost i nemogućnost mladih iz Srbije da putuju i upoznaju drugačije kulture doprineli su tome da i dalje rastu etničke udaljenosti, od kojih su najjače zasnovane na verskoj netrpeljivosti i rasističkim stavovima.

Religija opredeljuje život ljudi. Ova knjiga bi trebalo da omogući da bolje razumemo živote drugih naroda, običaje i kulturu. U korenu većine ljudskih nedaća je neznanje. Kako sada stvari stoje, izgleda da mnogi pogrešno veruju da nevolja stiže od suseda s Istoka. Osim toga, skoro niko ne zna šta zaista znači reč „sekta“, ali svi se slažu da je to nešto loše. Da li je baš tako? Iz neznanja dajemo pojmovima pogrešno značenje, koje veoma lako „sklizne“ u mržnju ili bar u netrpeljivost.

Tekst o budizmu priredila je Jelena Radojković iz Beogradskog centra za ljudska prava, o hrišćanstvu dr Milan Vukomanović, vanredni profesor na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, a o islamu mr Dino Abazović, viši asistent na Katedri za sociologiju Fakulteta političkih nauka i dugogodišnji direktor Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu. Želja priređivača nije bila da izlože što više podataka već da se ono što je najvažnije lako uoči i razume. U knjizi su prikazani životi Bude Šakjamu-

nija, Isusa Hrista i Muhameda, njihov uticaj na religiju, učenje, svete knjige, razvoj i širenje religija, glavni praznici, verski objekti, monaštvo i simboli ovih religija.

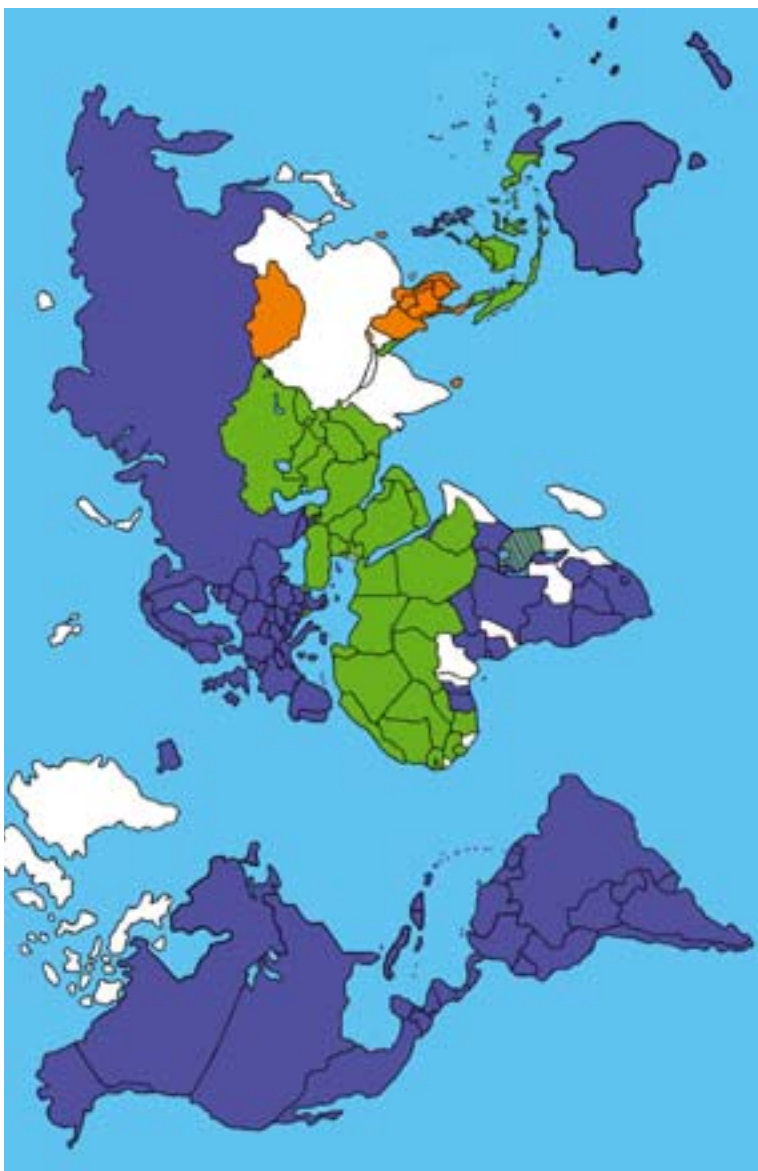
Ako knjiga bude zanimljiva i korisna, ako nekoga podstakne da i sam dalje istražuje i da uči i saznaje nešto o „drugima“, ako počne da razume one „drugačije“ – onda su autori uspeali. Komentari i ideje šta bi čitaoci još voleli da saznaju i pročitaju veoma će ih obradovati.

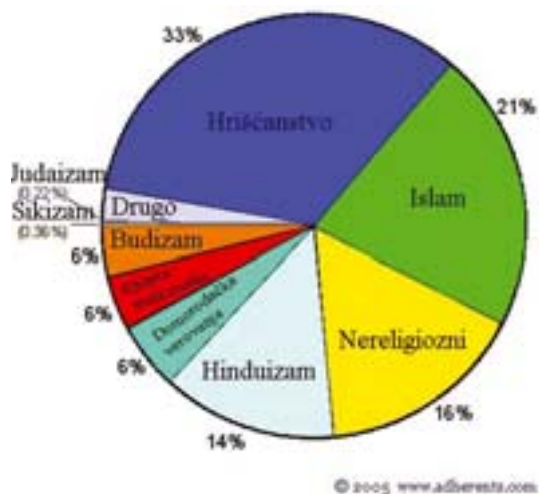
U Beogradu i Sarajevu, 2007.

Sadržaj

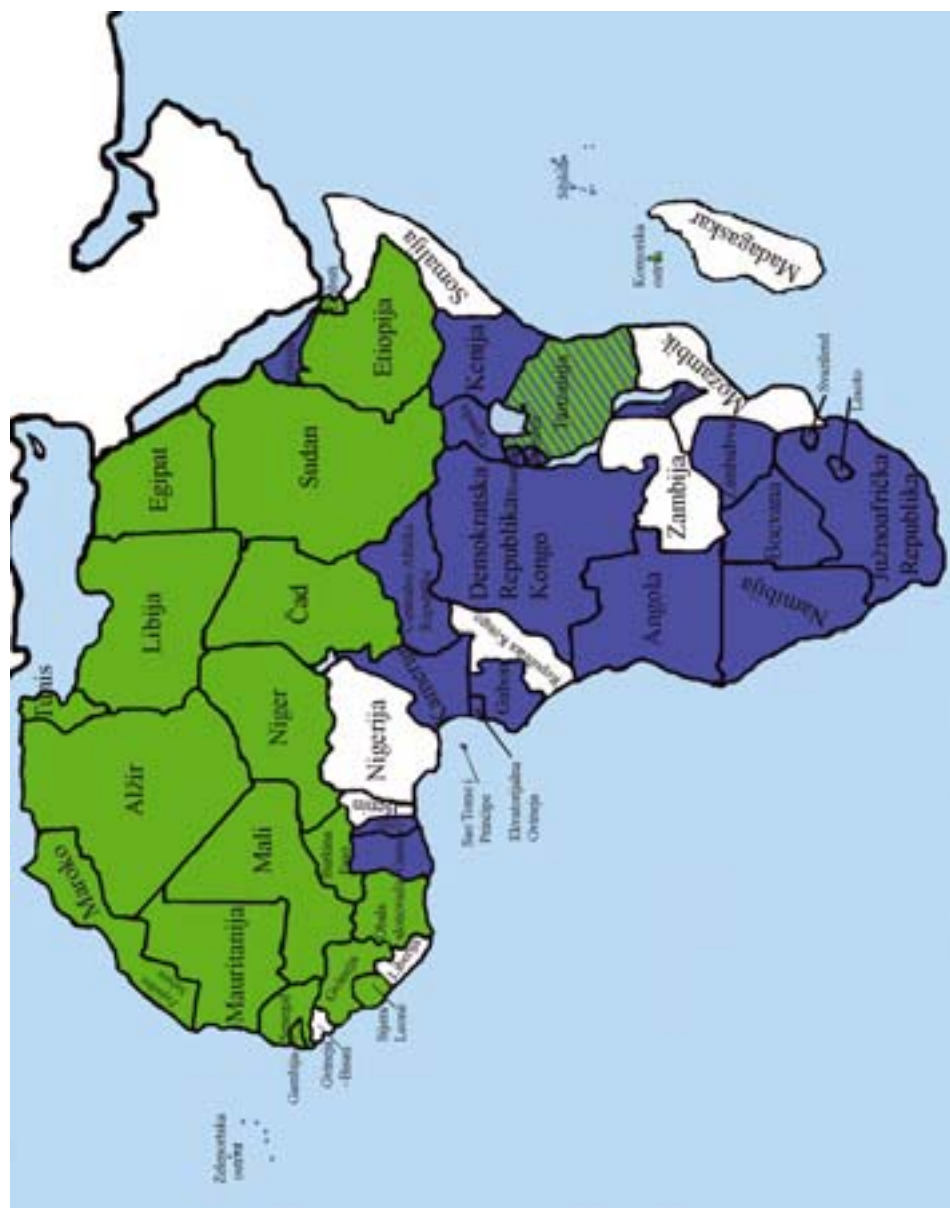
Budizam	27
Hrišćanstvo	48
Islam	84
Pročitajte, pogledajte, saznajte više	113

Na mapama su prikazane preovladavajuće religije u većini država. U obzir nisu uzete neke male zemlje za koje nema dostupnih podataka, dok za pojedine ne postoje tačni statistički podaci. U tim slučajevima navedene su samo religije koje se najviše ispovedaju. Zemlje su obojene (narandžastom budističke, plavom hrišćanske i zelenom islamske) prema tome koja od ove tri religije je **najzastupljenija**. Treba imati u vidu da su zaista izuzetno retke države u kojima stanovnici ispovedaju samo jednu veru.

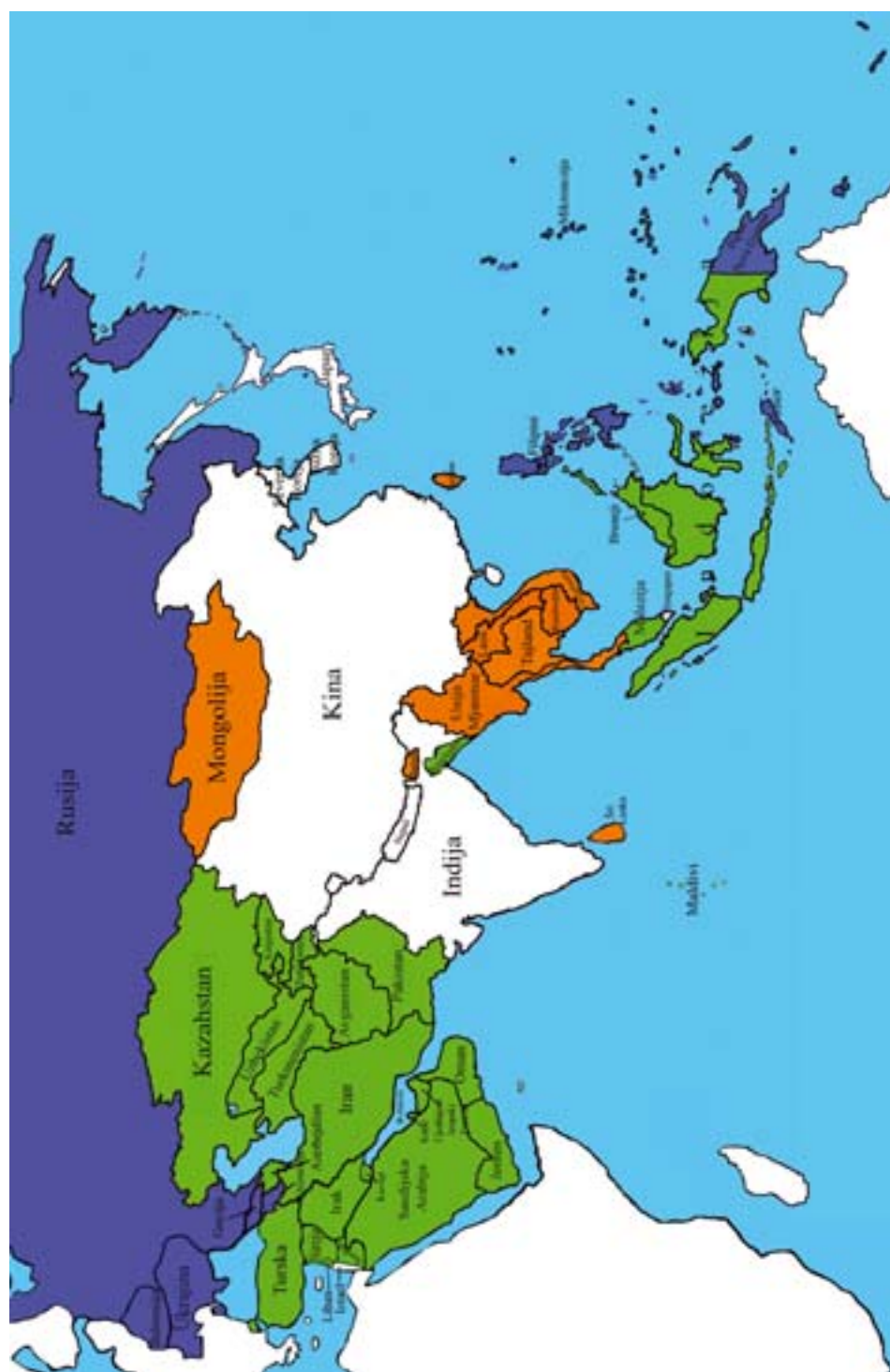
	Broj sledbenika
Hrišćanstvo (uključujući katolike, protestante, pravoslavne, pentakostalce, anglikance, evanđeliste, itd.)	2,1 milijardi
Islam (šiiti, suniti, ostali)	1,5 milijardi
Nereligiozni (uključujući ateiste, agnostike, itd.)	1,1 milijardi
Hinduizam	900 miliona
Kineska tradicionalna verovanja	394 miliona
Budizam	376 miliona
Domorodačka verovanja	300 miliona
Drugog (uključujući afrička tradicionalna verovanja, sikizam, judaizam, bahai, šinto, kaodaizam, unitarizam, rastafarijanstvo, itd.)	198 miliona

AFRIKA	
Alžir	islam (državna religija) 99% (suniti), hrišćanstvo i judaizam 1%
Angola	hrišćanstvo 88% (rimokatolici 68%, protestanti 20%), domorodna verovanja 12%
Benin	domorodna verovanja (animizam) 50%, hrišćanstvo 30%, islam 20%
Bocvana	hrišćanstvo 70%, ateisti 20%, domorodna verovanja 6%, drugo 4%
Burkina Faso	islam 55%, hrišćanstvo 25%, tradicionalna verovanja 20%
Burundi	hrišćanstvo 67% (rimokatolici 62%, protestanti 5%), domorodna verovanja 23%, islam 10%
Centralno Afrička Republika	hrišćanstvo 50% (protestanti 25%, rimokatolici 25%), islam 15%, domorodna verovanja 35%
Čad	islam 51%, hrišćanstvo 35%, animizam 7%, druga domorodna verovanja 7%
Demokratska Republika Kongo	hrišćanstvo 70% (rimokatolici 50%, protestanti 20%), domorodna verovanja 20%, islam 10%
Džibuti	islam 94%, hrišćanstvo 6%
Egipat	islam 94%, koptsko hrišćanstvo i drugo 6%
Ekvatorijalna Gvineja	nominalno hrišćanstvo (prvenstveno rimokatolici), pagani
Eritreja	hrišćanstvo 50% (prvenstveno pravoslavni), islam 48%, domorodna verovanja 2%
Etiopija	islam (suniti) 45–50%, hrišćanstvo 45% (etiopski pravoslavni hrišćani 40%, protestanti 5%), domorodna verovanja
Gabon	hrišćanstvo (55%–75%), islam, animizam
Gambija	islam 95%, hrišćanstvo 4%, animizam 0.8%
Gana	hrišćanstvo 69%, islam 15.6%, tradicionalna i domorodna verovanja 8.5%
Gvineja	islam 85%, hrišćanstvo 8%, tradicionalna verovanja 7%

AFRIKA	
Gvineja–Bisao	domorodna verovanja 50%, islam 45%, hrišćanstvo 5%
Južnoafrička Republika	preovladavajuće hrišćanstvo, tradicionalna afrička verovanja, hinduizam, islam, Jevreji
Kamerun	hrišćanstvo 53%, islam 22%, domorodna verovanja 25%
Kenija	hrišćanstvo 80%, islam 10%, tradicionalna afrička verovanja 9%, Hindu/Siki/Bahai/Jevreji 1%
Komori	islam (suniti) 98%, hrišćanstvo 2% (rimokatolici)
Lesoto	80% hrišćanstvo (većina rimokatolici, evanđelisti, anglikanci i druge denominacije), islam, hinduizam, domorodna verovanja
Liberija	hrišćanstvo 40%, animizam 40%, islam 20%
Libija	islam 97% (suniti)
Madagaskar	tradicionalna verovanja 47%, hrišćanstvo 45%, islam 7%
Malavi	hrišćanstvo 75% (protestanti 55%, rimokatolici 20%), islam 20%, domorodna verovanja 3%, drugo 2%
Mali	islam 90%, domorodna verovanja 6%, hrišćanstvo 4%
Maroko	islam 99%, judaizam i hrišćanstvo
Mauritanija	islam
Mozambik	domorodna afrička i druga verovanja 40%, hrišćanstvo 35%, islam 25%
Namibija	većinom hrišćanstvo, domorodna verovanja
Niger	islam 95%, tradicionalna verovanja i hrišćanstvo
Nigerija	islam, hrišćanstvo, domorodna afrička verovanja
Obala Slonovače	islam 35%–40%, hrišćanstvo 25%–35%, domorodna verovanja 10%–20%
Republika Kongo	tradicionalna verovanja 50%, hrišćanstvo 50% (rimokatolici 35%, drugi hrišćani 15%), islam 2%
Ruanda	hrišćanstvo 93.5%, islam 4.6%, ateisti 1.7%, tradicionalna afrička verovanja 0.1%

AFRIKA	
Sao Tome i Príncipe	hrišćanstvo 80% (rimokatolici, evanđelisti, adventisti)
Sejšeli	hrišćanstvo 95.9% (katolici 86.6%, anglikanci 6.8%, drugi hrišćani 2.5%), drugo 4.1%
Senegal	islam 95%, hrišćanstvo 4%, tradicionalna verovanja 1%
Sijera Leone	(otprilike) islam 60%, hrišćanstvo 30%, animizam 10%
Somalija	zbog rata nema podataka
Sudan	islam (zvanična religija), domorodna verovanja (južni Sudan), hrišćanstvo
Svazilend	pretpostavlja se: hrišćanstvo 60% (protestanti 35%, rimokatolici 25%), domorodna verovanja 30%, islam 1%, ostalo 9%
Tanzanija	islam 45%, hrišćanstvo 45%, domorodna verovanja 10%
Togo	pretpostavlja se: hrišćanstvo 47.1%, animizam 33%, islam 13.7%, drugo 6.1%
Tunis	islam 98%, hrišćanstvo 1%, judaizam manje od 1%
Uganda	hrišćanstvo 85%, islam 12%, drugo 2%
Zambija	hrišćanstvo, domorodna verovanja, islam, hinduizam
Zelenortska Ostrva	hrišćanstvo (rimokatolici, protestanti)
Zimbabve	hrišćanstvo 75%, animizam, islam

AZIJA	
Istočna Azija i Pacifik	
Bruneji	islam
Fidži	hrišćanstvo 52% (metodisti i rimokatolici), hinduizam 33%, islam 7%
Filipini	hrišćanstvo 94% (katolici 85%, protestanti 9%), islam 5%, budizam, drugo 1%
Indonezija	islam 88%, hrišćanstvo 8% (protestanti 5%, katolici 3%), hinduizam 2%, budizam, drugo 1%
Japan	šinto i budizam, hrišćanstvo (oko 0.7%)
Južna Koreja	hrišćanstvo, budizam, šamanizam, konfučijanizam
Kambodža	budizam 95%, islam, animizam, hrišćanstvo
Kina	zvanično ateisti, taoizam, budizam, islam, hrišćanstvo
Kiribati	hrišćanstvo 91% (rimokatolici 55%, Kiribati protestanti 36%), drugo 9%
Laos	budizam 66.8%, hrišćanstvo 1.5%, drugo 31.6% (uključujući animizam, bahaizam i islam)
Malezija	islam 60.4%, budizam 19.2%, hrišćanstvo 9.1%, hinduizam 6.3%, konfučijanizam 2.6%, domorodna verovanja 0.8%, drugo 0.4%, nedeklarisani 1.2%
Maršalska Ostrva	hrišćanstvo (većinom protestanti)
Mikronezija	hrišćani 95.4% (rimokatolici 53%, protestanti 42.4%), drugo 4.6%
Mongolija	tibetanski budistički lamaizam 94%, islam 6% (prvenstveno na jugozapadu), šamanizam
Nauru	hrišćanstvo ($\frac{2}{3}$ protestanti, $\frac{1}{3}$ rimokatolici)
Palau	hrišćanstvo (rimokatolici i protestanti), modekngei (domorodna religija)
Papua Nova Gvineja	hrišćanstvo oko 96% (rimokatolici, luterani, adventisti)
Samoa	hrišćanstvo 98.9%

Istočna Azija i Pacifik	
Severna Koreja	budizam, konfučijanizam, šamanizam, hrišćanstvo, nezavisne religijske aktivnosti praktično ne postoje od 1945. godine
Singapur	budizam, taoizam, islam, hrišćanstvo, hinduizam
Solomonska Ostrva	hrišćanstvo 95% (više od trećine su anglikanci, rimokatolici 19%, evanđelisti 17%, metodisti 11%, adventisti 10%)
Tajland	budizam 94–95%, islam 4–5%, hrišćanstvo, hinduizam, drugo
Tajvan	75% budisti ili taoisti, tradicionalna verovanja, konfučijanizam i hrišćanstvo
Timor-Leste	hrišćanstvo 96.5% (katolici)
Tonga	hrišćanstvo
Tuvalu	Crkva Tuvalu 97%, adventisti 1.4%, bahai 1%, drugo 0.6%
Unija Mjanmar (Burma)	budizam 89%, hrišćanstvo 4% (baptisti 3%, rimokatolici 1%), islam 4%, animizam 1%, drugo 2%
Vanuatu	preovladava hrišćanstvo
Vijetnam	budizam, hoa-hoa, kaodaizam, hrišćanstvo (rimokatolici i manje protestanata), animisti, islam
Evroazija	
Azerbejdžan	islam 93.4% (većina šiiti), hrišćanstvo 4.8% (Ruska pravoslavna crkva 2.5%, Jermenska pravoslavna crkva 2.3%), drugo 1.8%
Belorusija	hrišćanstvo 96% (pravoslavci 80%, rimokatolici 14%, protestanti 2%), drugo 4%
Gruzija	hrišćanstvo 88.6% (pravoslavci 83.9%, Jermenska pravoslavna crkva 3.9%, rimokatolici 0.8%), islam 9.9%, drugo 0.8%, ateisti 0.7%
Jermenija	hrišćanstvo više od 90% (Jermenska pravoslavna crkva)
Rusija	hrišćanstvo (Ruska pravoslavna crkva, rimokatolici, protestanti), islam, judaizam, budizam, drugo
Turska	islam 99%, hrišćanstvo, bahai i judaizam

Evroazija	
Ukrajina	hrišćanstvo (ukrajinski pravoslavci, ukrajinski grkokatolici, ukrajinski rimokatolici), islam, judaizam, drugo
Bliski Istok	
Bahrein	islam 98% (šiiti 70%, suniti 30%), hrišćanstvo, judaizam i hinduizam
Irak	islam 97%, hrišćanstvo 3%, drugo ispod 1%
Iran	islam 98% (šiiti 89%, suniti 9%), zoroastrijanizam, judaizam, hrišćanstvo i bahai 2%
Izrael	judaizam, islam, hrišćanstvo, druzi
Jemen	islam, mali broj Jevreja, hrišćana i hinduista
Jordan	islam 95% (suniti), hrišćanstvo 4%, drugo 1%
Katar	islam (državna religija)
Kuvajt	islam 80% (suniti 70%, šiiti 30%), hinduizam, hrišćanstvo, budizam i zajednice Sika
Liban	islam 60% (šiiti, suniti, druzi, alaviti i drugi), hrišćanstvo 39% (katolici Maroniti, grčki pravoslavci, katolici Melkiti, jermenski pravoslavci, sirijski katolici, jermenski katolici, sirijski pravoslavci, rimokatolici, Kopti, protestanti), drugo 1%
Oman	islam (suniti i šiiti), ibadi, hinduizam, hrišćanstvo
Saudijska Arabija	islam
Sirija	islam 74% (suniti), alaviti 12%, hrišćanstvo 10%, druzi 3% i mali broj drugih islamskih sekti i Jevreja
Ujedinjeni Arapski Emirati	islam 96%, hinduizam, hrišćanstvo
Južna i Centralna Azija	
Avganistan	islam 99% (suniti 80%, šiiti 19%), drugo 1%
Bangladeš	islam 88.3%, hinduizam 10.5%, hrišćanstvo 0.3%, budizam 0.6%, drugo 0.3%
Butan	lamaistički budizam 75% (državna religija), hinduizam 25%
Indija	hinduizam 82.4%, islam 12%, hrišćanstvo 2.3%, religija Sika 1.9%, drugo 2.5%

Južna i Centralna Azija	
Kazahstan	islam 47% (suniti), hrišćanstvo 46% (ruski pravoslavci 44%, protestanti 2%), drugo 7%
Kirgistan	islam, hrišćanstvo (ruski pravoslavci)
Maldivi	islam (suniti)
Nepal	hinduizam 81%, budizam 11%, islam 4%, drugo 4%
Pakistan	islam 97%, hrišćanstvo, hinduizam, drugo
Šri Lanka	budizam, hinduizam, islam, hrišćanstvo
Tadžikistan	islam 90% (suniti 85%, šiiti 5%), drugo 10%
Turkmenistan	islam 89%, istočno pravoslavlje 9%, nedeklarisani 2%
Uzbekistan	islam 88% (suniti), istočni pravoslavci 9%, drugo 3%

EVROPA	
Albanija	islam 70% (suniti i beктаši), hrišćanstvo 30% (albanski pravoslavci 20%, rimokatolici 10%)
Andora	hrišćanstvo (rimokatolici)
Austrija	hrišćanstvo 78.3% (rimokatolici 73.6%, luterani 4.7%), islam 4.2%, drugo 5.5%, ateisti 12.0%
Belgija	hrišćanstvo (najviše rimokatolici, protestanti), judaizam, islam, grčki i ruski pravoslavci, ateisti
Bosna i Hercegovina	hrišćanstvo 50% (pravoslavni 31%, katolici 15%, protestanti 4%), islam 40%, drugo 10%
Bugarska	hrišćanstvo 83.7% (bugarski pravoslavci 82.6%, rimokatolici 0.6%, protestanti 0.5%), islam 12.2%, drugo

EVROPA	
Crna Gora	hrišćanstvo (pravoslavci 74%, rimokatolici 4%), islam 18%
Češka	hrišćanstvo (rimokatolici, protestanti)
Danska	hrišćanstvo 98% (luterani 95%, drugi protestanti i rimokatolici 3%), islam 2%
Estonija	hrišćanstvo (luteranci, Estonska apostolska pravoslavna crkva, estonski pravoslavci, baptisti)
Finska	hrišćanstvo (luterani 82.5%, pravoslavci 1.1%)
Francuska	hrišćanstvo 87% (rimokatolici 85%, protestanti 2%), islam 10%, judaizam 1%
Grčka	hrišćanstvo (grčki pravoslavci 98%, katolici, protestanti), islam 1.3%, drugo
Holandija	hrišćanstvo (rimokatolici, protestanti), islam, drugo
Hrvatska	hrišćanstvo 92.2% (rimokatolici 87.8%, pravoslavci 4.4%), islam 1.28%, drugo 6.52%
Irska	hrišćanstvo 92.07% (rimokatolici 88.4%, Irska crkva 2.9%, prezbiterijanci 0.52%, metodisti 0.25%), islam 0.49%, judaizam 0.1%, drugo 4%
Island	hrišćanstvo (luterani 86%)
Italija	hrišćanstvo (rimokatolici)
Kipar	hrišćanstvo (grčki pravoslavci, rimokatolici, jermenski pravoslavci), islam, maroniti
Letonija	hrišćanstvo (luterani 19.9%, rimokatolici 21.7%, ruski pravoslavci 15.2%)
Lihtenštajn	hrišćanstvo (rimokatolici 80.4%, protestanti 7.1%), drugo 12.5%
Litvanija	hrišćanstvo (rimokatolici 79%, ruski pravoslavci 4.1%, protestanti 1.9%)
Luksemburg	hrišćanstvo (prvenstveno rimokatolici). Međutim, zakoni Luksemburga zabranjuju sakupljanje podataka o religijskim uverenjima i praksama
Mađarska	hrišćanstvo 96% (rimokatolici 68%, kalvinisti 21%, luterani 4%, metodisti 3%), Jevreji 1%, drugo
Makedonija	hrišćanstvo 69% (pravoslavni 65%, katolici 4%), islam 29%, drugo 2%

EVROPA	
Malta	hrišćanstvo (rimokatolici 98%)
Moldavija	hrišćanstvo (pravoslavci 93.3%, baptisti 1%, adventisti, rimokatolici), judaizam
Monako	hrišćanstvo (rimokatolici 90%), drugo 10%
Nemačka	hrišćanstvo (protestanti 36%, rimokatolici 34%), islam 3.88%, drugo
Norveška	hrišćanstvo 89.3% (Norveška crkva (luterani) 84.9%, pentekostalni hrišćani 1%, rimokatolici 1%, drugi hrišćani 2.4%), islam 1.8%, drugo/ateisti/nedeklarisani 8.1%
Poljska	hrišćanstvo (rimokatolici 90%, pravoslavci, unijati, protestanti), judaizam
Portugalija	hrišćanstvo (rimokatolici 97%)
Rumunija	hrišćanstvo (pravoslavci 86.8%, rimokatolici 5%, reformisti, baptisti i pentekostalni hrišćani 5%, grčki katolici (unijati) 1 do 3%), islam 0.2%, judaizam manje od 0.1%.
San Marino	hrišćanstvo (rimokatolici)
Slovačka	hrišćanstvo 82.9% (rimokatolici 69%, protestanti 9%, grčki katolici 4%, pravoslavci 0.9%), drugo 4.1%, ateisti 13%
Slovenija	hrišćanstvo 60.1% (rimokatolici 57.8%, pravoslavci 2.3%), nedeklarisani 15.7%, ateisti 10.1%, islam 2.4%
Srbija (podaci bez Kosova, iz 2002)	hrišćanstvo (pravoslavci 85%, rimokatolici 5.5%, protestanti 1%), islam 3%, drugo 5.5%
Sveta stolica	hrišćanstvo (rimokatolici)
Španija	hrišćanstvo (većina rimokatolici), značajan procenat protestanata i muslimana
Švajcarska	hrišćanstvo 65% (rimokatolici 42%, protestanti 33%), islam 4.3%, drugo 5.4%, ateisti 11%
Švedska	hrišćanstvo (luterani 87%, rimokatolici, pravoslavci, baptisti), judaizam, budizam, islam
Ujedinjeno Kraljevstvo	hrišćanstvo (Crkva Engleske (anglikanci), rimokatolici, Crkva Škotske (prezbiterijanci)), islam, budizam, hinduizam, drugo

AMERIKA i zapadna hemisfera	
Antigva i Barbuda Ostrva	hrišćanstvo (prvenstveno anglikanci, evanđelisti i rimokatolička manjina)
Argentina	hrišćanstvo (rimokatolici 70%, protestanti 9%), islam 1.5%, judaizam 0.8%, drugo 2.5%
Aruba	hrišćanstvo (rimokatolici 81%, protestanti 3%, metodisti, anglikanci, Jehovini svedoci), hinduizam, islam, judaizam
Bahami	hrišćanstvo (baptisti 32%, rimokatolici, anglikanci, evanđelisti, metodisti), tradicionalna afrička verovanja
Barbados	hrišćanstvo 71% (protestanti 67% (anglikanci 40%, pentekostalna crkva 8%, metodisti 7%, drugi 12%), rimokatolici 4%), ateisti 17%, drugo 12%
Beliz	hrišćanstvo (rimokatolici, anglikanci, metodisti, drugi protestanti), islam, hinduizam, budizam
Bermudska Ostrva	hrišćanstvo 60% (anglikanci 23%, rimokatolici 15%, Afrička metodistička episkopska crkva 11%, adventisti 7%, metodisti 4%), drugo ili nedeklarisani 40%
Bolivija	hrišćanstvo (prevladavajuće rimokatolici, manjina protestanti)
Brazil	hrišćanstvo (rimokatolici 74%)
Čile	hrišćanstvo (rimokatolici 89%, protestanti 11%)
Dominika	hrišćanstvo (rimokatolici, protestanti (metodisti, pentekostalna crkva, adventisti, baptisti)), islam, bahai, rastafarijanci, anglikanci, Jehovini svedoci, nazareni, ostalo
Dominikanska Republika	hrišćanstvo (rimokatolici 95%)
Ekvador	hrišćanstvo (rimokatolici 95%)
El Salvador	hrišćanstvo (rimokatolici oko 52%, značajni procenat protestantskih grupa koje su u stalnom porastu)
Grenada	hrišćanstvo (rimokatolici, različite protestantske denominacije), islam, rastafarijanci
Gvajana	hrišćanstvo 57.4%, hinduizam 28.3%, islam 7.2%, drugo 7.1%

AMERIKA i zapadna hemisfera	
Gvatemala	hrišćanstvo (rimokatolici, protestanti), tradicionalna verovanja Maja indijanaca
Haiti	hrišćanstvo 96% (rimokatolici 80%, protestanti 16%), vudu (voodoo) prakse
Holandski Antili	hrišćanstvo (rimokatolici, protestanti), judaizam, islam, hinduizam
Honduras	hrišćanstvo (većina rimokatolici, protestanti)
Jamajka	hrišćanstvo (anglikanci, baptisti i drugi protestanti, rimokatolici), rastafarijanci, judaizam
Kajmanska Ostrva	hrišćanstvo (unionisti, anglikanci, drugi protestanti, rimokatolici)
Kanada	hrišćanstvo 70.3% (rimokatolici 42.6%, protestanti 23.3%, drugi hrišćani 4.4%), islam 1.9%, drugo 11.8%, ateisti 16%
Kolumbija	hrišćanstvo (rimokatolici 90%)
Kostarika	hrišćanstvo 92% (rimokatolici 76.3%, evanđelisti 13.7%, Jehovini svedoci 1.3%, drugi protestanti 0.7%), drugo 4.8%, ateisti 3.2%
Kuba	zvanično, od početka vladavine Fidela Kastr, Kuba je ateistička država. Najveća crkvena organizacija je rimokatolička, zatim slede evanđelisti, a praktikuju se i domorodna afro-kubanska verovanja
Meksiko	hrišćanstvo 95% (rimokatolici 89%, protestanti 6%), drugo 5%
Nikaragva	hrišćanstvo (većina rimokatolici, rastući procenat evanđelista)
Panama	hrišćanstvo 99% (rimokatolici 84%, protestanti 15%), drugo 1%
Paragvaj	hrišćanstvo (rimokatolici 90%, menoniti i druge protestantske donominacije)
Peru	hrišćanstvo (rimokatolici 81%), drugo 10%

AMERIKA i zapadna hemisfera	
Sjedinjene Američke Države, država u kojoj se ispoveda najviše religija na svetu	hrišćanstvo 76.5% (protestanti 52%: baptisti 12.9%, južni baptisti 7.1%, drugi baptisti 5.8%, metodisti 8.2%, luterani 3.9%, prezbitarijanci 2.5%, itd; rimokatolici 24%, mormoni 2%, pravoslavci 1%), nereligiozni 13.2%, judaizam 1.3%, islam 0.5%, budizam 0.5%, hinduizam 0.4%, drugo
Surinami	hinduizam, islam, rimokatolici, nekoliko hrišćanskih denominacija, judaizam, bahai
Sv. Kits i Nevis	hrišćanstvo (većina anglikanci, evanđelisti, rimokatolici)
Sv. Lucija	hrišćanstvo (rimokatolici, adventisti, druge protestantske denominacije)
Sv. Vinsent i Grenadin	hrišćanstvo (anglikanci 47%, metodisti 28%, rimokatolici 13%, druge protestantske denominacije), hinduizam
Trinidad i Tobago	hrišćanstvo (rimokatolici 26.0%, anglikanci 7.8%, pentekostalna crkva 6.8%, baptisti 7.2%, druge hrišćanske denominacije 5.8%), hinduizam 22.5%, islam 5.8%, drugo 14.8%, nedeklarisani 1.4%, ateisti 1.9%
Urugvaj	hrišćanstvo (rimokatolici 52%, protestanti i druge hrišćanske denominacije 16%), judaizam 2%, ateisti, drugo 30%
Venecuela	hrišćanstvo (preko 90% rimokatolici, oko 5% protestanti, prvenstveno evanđelisti)

AUSTRALIJA	
Australija	hrišćanstvo (katolici 26%, anglikanci 19%, drugi hrišćani 9%), drugi ne-hrišćani 5%, ateisti 19%, nedeklarisani 12%
Novi Zeland	hrišćanstvo (anglikanci 15.2%, rimokatolici 12.6%, prezbitarijanci 10.8%)

BUDIZAM

Buda

Put budizma počinje polovinom 6. veka p.n.e. na granici između seвероistočne Indije i južnog Nepala, kada se poglavaru ratničkog plemena Šakja, kralju Šudhodani, i njegovoj ženi, kraljici Maji, rodio sin Sidharta. Sve što znamo o životu Sidharte je iz legendi nastalih mnogo posle njegove smrti koje kažu da je dečaka odmah po rođenju posetio čuveni indijski mudrac Asita i prerekao mu da će biti ili veliki vladar ili veliki duhovni vođa. Odlučan da od svog sina napravi velikog vladara, kralj Šudhodana je Sidharta „zatvorio“ u palatu i okružio ga izobiljem, čvrsto rešen da se dečak nikad ne suoči s bedom ili patnjom. Sidharta se oženio lepoticom Jasodrom i dobio sina Rahulu. Jednog dana (kada je imao otprilike 29 godina) Sidharta je krenuo ka četiri rajska vrta u neposrednoj blizini palate koje je za njega napravio otac. Na putu ka prvom vrtu ugledao je slabašnog čoveka, tela obogaljenog od starosti potom, u drugom vrtu, čoveka na ivici smrti usled bolesti, a u blizini trećeg vrta pogrebnu povorku. To suočavanje s ljudskom patnjom ga je opredelilo da traži put kojim bi ljudi bili oslobođeni od stradanja. Na putu ka četvrtom vrtu sreo je putujućeg monaha koji je prosio milostinju. Monah je, izgleda, imao neki unutrašnji mir i spokojstvo koje Sidharta do tad nikada nije video. Uveren da njegov dalji put treba da bude posvećen veri i duhovnom životu, Sidharta napušta svoju porodicu i palatu, uzima ime Gautama i započinje život putujućeg monaha. Šest godina je ovladavao učenjima raznih duhovnih učitelja, upražnjavao najstrožiji asketicizam, lišavao se hrane dok od njega nisu ostale samo kosti i koža. Međutim, shvatio je da se do prosvetljenja ne dolazi nikakvim ekstremnim ponašanjem, počeo je ponovo da jede i povratio snagu. Putujući dalje stigao je u Bod Gaju gde je njegovu pažnju privuklo jedno drvo (indijska smokva, *ficus religiosa*). Seo je ispod tog drveta, licem okrenut ka istoku, i meditirao 49 dana. Poslednjeg dana doživeo je duhovno buđenje. Prosvetljenje, koje budisti nazivaju nirvanom, je u stvari potpuno razumevanje životnog ciklusa koje dovodi do prekida i oslobađanja od neprekidnog kruga ponovnog rođenja, tj. samsare čiji uzrok su neznanje, želja i mržnja. To verovanje da čovekov život i dela (karma) određuju u kakvom telu će se duša ponovo roditi (tj. naći posle smrti) budisti su nasledili od hinduizma koje je bilo preovladavajuća religija u Indiji.

Kada je doživeo prosvetljenje tj. buđenje (nirvanu), Gautama je postao poznat kao Buda (Probuđeni). Pored ovog imena, dobio je i titulu Šak-

jamuni (prorok/mudrac Šakja plemena kome je pripadao rođenjem). Buda Šakjamuni putovao je Indijom preko 50 godina i prenosio svoje učenje ili „zakon“ (*dharmu*) svima koji su hteli da čuju – od kraljeva do najvećih siromaha. Stekao je mnoge sledbenike i učenike, od kojih mu je najprivrženiji bio Ananda koji je često prikazan kako sedi pored svog učitelja. Buda Šakjamuni umro je najverovatnije u osamdeset prvoj godini, pod krošnjama

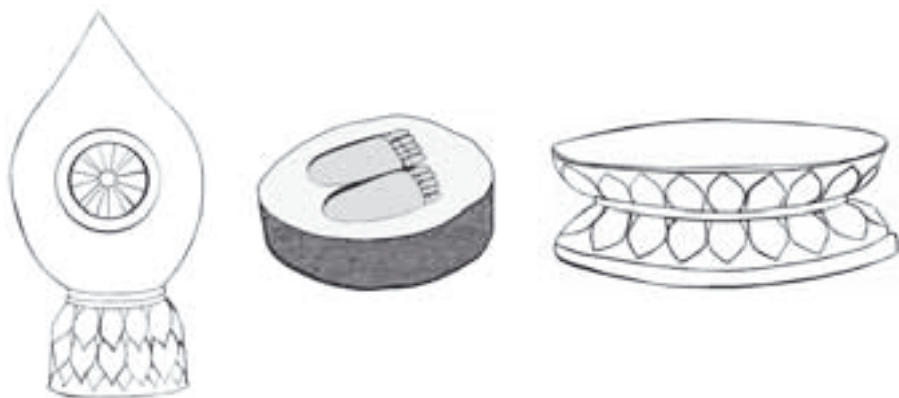

*Hram Ananda u Baganu, Unija Mjanmar,
početak 12. veka*

svetog drveća u Kušinagari, u severnoj Indiji. Smrću je doživeo konačno oslobođanje, *parinirvanu*. Legende kažu da je pozvao svoje najvernije učenike i rekao im da će napustiti ovaj svet, ali je odbio da im kaže šta se događa posle parinirvane jer je to izvan ljudske sposobnosti spoznaje i mogućnosti izražavanja.

Buda u budizmu

Iako mnogi budisti veruju da je postojalo više od jednog Prosvetljenog tj. Bude, osnivač budizma najčešće se pominje kao istorijski Buda ili Šakjamuni. On je predmet obožavanja u svim pravcima budizma. Osnovna razlika između Južne tradicije – Theravada budizam (Šri Lanka i zemlje Jugoistočne Azije) i Severne tradicije – Mahajana i Vadžrajana budizam

(Japan, Koreja, itd.) je što se u Južnoj tradiciji često, a negde i jedino, poštuje i obožava istorijski Buda, dok u Severnoj tradiciji obožavaju i druge Bude, božanstva i bodisatve (samilosna bića koja pomažu drugima da dožive spasenje).

Tek 600 godina posle smrti istorijski Buda dobija ljudski oblik u umetnosti. Pre toga on i njegovo učenje bili su predstavljani samo simbolima. To su najčešće bili točak – simbol zakona ili učenja, otisak stopala i tron tj. presto – simboli Budinog prisustva.

Sam Buda predstavljen je u četiri „situacije“ – položaja (*sane* na sanskritu), dok: sedi, stoji, korača i leži, od kojih su prve dve najčešće. Osim u situaciji kad leži, Budine poruke „čitamo“ iz gestikulacija njegovih ruku (*mudre*).

Najčešći sedeći položaj Bude je nogu prekrštenih u lotos položaju. To može biti pun lotos položaj, pri čemu su mu tabani okrenuti potpuno ka nebu, ili polu-lotos položaj, u kome su mu jedno ili oba stopala skriveni pod tunikom. Buda, takođe, može sedeti „po evropski“, tj. onako kako mi sedimo na stolicama. Ovaj

Mudra meditacije

položaj je verovatno nastao pod uticajem grčko-rimske kulture kao, uostalom, i tunika u koju je odenut Buda (a kasnije i Isus Hrist). U sedećem položaju Buda najčešće pokazuje mudre meditacije (dlanovi jedan na drugom u krilu), pozivanja zemlje da posvedoči o njegovom prosvetljenju (vrhovima prstiju desne ruke dotiče zemlju), objašnjenja (palac i kažiprst se dodiruju praveći krug koji je simbol savršenstva tj. prosvetljenja), itd. Ako sedi na tronu, levom nogom spuštenom i dotičući zemlju, a desnom savijenom i položenom na presto, najverovatnije je reč o Budućem Budi, tj. onom koji dolazi. Taj položaj se naziva promišljanjem i predstavlja Budu koji razmišlja kad je pravi momenat da siđe s neba i spasi svet.

Kad stoji, najčešće na lotosovom tronu, Budine noge malo su raširene, a rukama uglavnom pokazuje mudru odsustva straha ili darivanja. Mudra odsustva straha (tj. „ne boj se“) je desna ruka savijena u laktu sa šakom u visini ramena okrenutoj ka onom ko stoji ispred Bude. To je stari simbol mira i prijateljstva nastao jednostavnom željom da se pokaže da je desna ruka, u kojoj se nosi oružje, prazna. Mudra darivanja je desna ruka, ispružena pored tela sa šakom takođe okrenutom ka onom ko stoji ispred Bude. Ako je prikazan kao dete, onda je to kako prstom upire ka nebu.

Hodajući položaj je zaista redak i može se naći samo u Tajlandu, Laosu i Vijetnamu. U budističkoj ikonografiji što je neko bliži prosvetljenju, to je njegovo telo statičnije, simbolizujući odvajanje od ovog sveta. Stoga se smatra da je taj hodajući položaj, tj. iskorak koji pravi Buda, u cilju ostavljanja otiska svog stopala – drevnog simbola Budinog prisustva.

U ležećem položaju prikazan je samo istorijski Buda Šakjamuni i to samo u dva slučaja – kad se odmara i kad umire tj. oslobađa se od neprekidnog ciklusa ponovnog rađanja. Danas zapadna kultura, u potrazi za većnim životom i eliksirom mladosti, često tumači budizam kao put ka ponovnom životu. To je samo delimično tačno. Budisti zaista veruju da postoji ciklus ponovnog rađanja ali sve čine da se njihova duša više ne rodi u drugom telu. Naime, prema budizmu postoji šest „oblika“ u kojima duša može

Ležeci Buda u položaju odmaranja, hram Švedagon, Jangon, Unija Mjanmar

da se nađe ponovnim rođenjem: božanski, ljudski, životinjski, gladnih duhova, ratobornih demoni i pakla. Samo božanski je bolji od ljudskog u smislu napretka ka postizanju prosvetljenja i stoga je cilj budista da dostignu parinirvanu tj. oslobođanje od ponovnog rađanja. I kad odmara, i kad umire, Buda na licu ima isti blaženi osmeh. Svrha toga je da se kod vernika ne stvori osećaj tuge ili straha i da im se ulije nada da je moguće da svako dostigne parinirvanu.

Ove pomenute situacije najčešće opisuju pet najvažnijih trenutaka iz Budinog života – rođenje, odlazak iz kuće, prosvetljenje, prvu propoved i smrt.

Prema legendama, princ Sidharta je odmah po rođenju mogao da govori i hoda. Navodno je odmah zakoračio ka svim pravcima sveta i prstom pokazao ka nebu rekavši za sebe da je jedino biće koje treba obožavati i slediti kako na nebu tako i na zemlji.

Svoju palatu je, prema legendi, napustio usred noći i krenuo u potragu za duhovnim prosvetljenjem i načinom da ljude oslobodi patnje. Uzjahao je konja, odeven u prinčevsku odeću, a konje su poneli bogovi kako njihov topot ne bi razbudio ukućane. Ovaj momenat veoma često je naslikan na zidovima manastira, a pored Sidharte koračaju sluge noseći suncobran koji će ga štititi od sunca. Sunčanje je, naime, ušlo u modu tek u drugoj polovini 20. veka, a do tada u svim kulturama i u svim vremenima svetla

*Zlatni suncobrani u hramu
na planini Popa u blizini Bagana,
Unija Mjanmar*

i vrhovima prstiju desne ruke dotiče Zemlju.

Svoju prvu propoved Buda je održao odmah pošto je doživio prosvetljenje u Jelenskom parku u Sarnathu (na reci Gang, između Delhija i Kalkute). To se smatra početkom budizma kao religije. O ovom momentu u svom životu Buda nam govori mudrom koja se zove „okretanje točka budističkog zakona“.

Buda Šakjamuni umro je u 81. godini, u Kušinagari, severno od Varanasija. Smrću je doživio konačno prosvetljenje ili parinirvanu. U budističkoj umetnosti Buda uvek leži na desnoj strani, glave naslonjene na dlan desne ruke. Kao mrtav prikazan je s nogama potpuno ispruženim, paralel-

koža bila je simbol dobrog porekla ili materijalnog blagostanja. Odatle je suncobran česta dekoracija budističkim hramovima i stupama jer, između ostalog, simbolizuje i Budino kraljevsko poreklo.

Sidharta je doživio prosvetljenje posle 49 dana meditacije pod krošnjama indijske smokve. Prema legendama, zli kralj Mara poslao je demonske ratnike i prelepe zavodnice da Sidhartu odvuku s puta duhovnog prosvetljenja. Sidharta je odoleo svim iskušenjima i, u trenutku prosvetljenja, desnom rukom dotakao je Zemlju i pozvao je da svedoči o njegovoj nepokolebljivoj veri. Ovaj izuzetno važan momenat u Budinom život jedan je od najčešćih motiva u budističkoj umetnosti i prikazuje Budu kako sedi, nogu prekrštenih u lotos položaju meditacije,

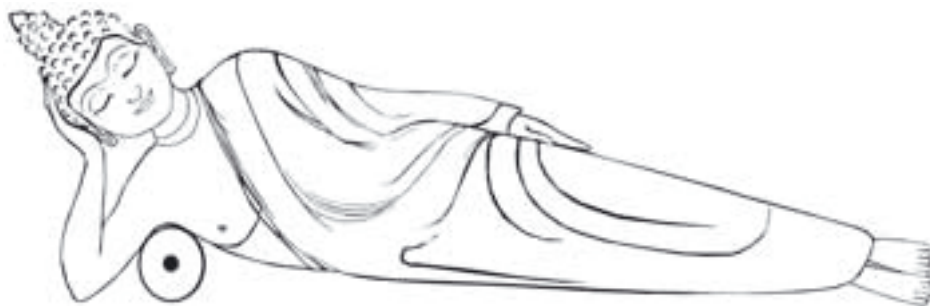
*Bronzani Buda,
Unija Mjanmar, 18. vek*

◀ Mudra okretanje točka zakona ▶

nim, jednom preko druge celom dužinom. Često je okružen svojim najbližim učenicima i sledbenicima, ali i drugim božanstvima i bodisatvama. Dok odmara noge su mu savijene u kolenima i nekad je jedna presavijena preko druge.

Iako su vekovima budistički umetnici pokušavali da ustanove i slede pravila o tome kako se predstavlja lik Bude ili drugih božanstava, budizam nije proizvod jedinstvenog, unicifiranog sistema verovanja, niti je proizvod jednog naroda i jedne kulture.

U budizmu je najvažnija simbolika, tj. šta neka slika ili skulptura predstavlja, a ne toliko sam način i forma kako je predstavljena. Stoga je laicima najčešće veoma teško da razlikuju da li je neka slika ili skulptura Buda ili bodisatva. Osim toga kako Buda tako i bodisatve imaju mnoge atribute i javljaju se u veoma različitim formama. Na primer, jedna ili jedan (i

pol varira u zavisnosti od zemlje do zemlje) od najobožavanijih bodisatvi, Avalokitešvara, ima više od 30 atributa i načina na koje je predstavljen/a. Ipak, kad je u pitanju predstavljanje Bude postoje izvesna pravila kojih se svi drže. Najvažnija je predstava lica, a na licu (kao i u mnogim drugim kulturama) – oči. Oči su uvek poluzatvorene, kao u stanju meditacije. Druga stvar koja je upadljiva na licima predstava Bude su veoma dugačke ušne resice. One su simbol izuzetne mudrosti, duhovnosti i dugovečnosti. Duge ušne resice verovatno odgovaraju realnosti jer su indijski prinčevi tradicionalno zaista nosili teške minđuše koje su izduživale resice. Usta Bude uvek su zatvorena, u blaženom osmehu, pozivajući vernike da imaju poverenje u njegovo učenje. Nekad je oko Budine glave ili celog tela prikazan oreol (*čakra* na sanskritu). Oreol može biti jednostavan krug (kao oko glave Isusa Hrista) ali i ukrašen drugim božanskim bićima ili svetlima. Istorijski Buda uvek je obučen u skromnu monašku tuniku, bez ikakvog nakita, čime se pokazuje njegova odvojenost od materijalnog sveta. Ukoliko sedi onda je to na tronu, najčešće od lotosovog cveta koji je simbol čistote i savršenstva, a postolje trona nekad krase i jeleni (simboli Budine prve propovedi) ili lavovi (simboli budističkog zakona).

Budino učenje (dharma)

Budizam čine *Tri dragulja*: Buda tj. njegov život, Budino učenje (*dharma*) i budistička zajednica (*sangha*).

Budizam je religija stara preko 2500 godina, koja je svoj put krčila na ogromnoj teritoriji azijskog kontinenta među brojnim postojećim kulturama i verovanjima tamošnjih naroda i plemena. Stoga se, bez preterivanja, može reći da je ova religija, od svog početka, imala međunarodni karakter. Jedan od glavnih razloga „uspeha“ budizma je činjenica da je njena dogma (učenje) bila veoma otvorena, fleksibilna i sposobna da se prilagodi različitim kulturama i domorodnim verovanjima.

Svoje učenje Buda je nazvao *Srednjim putem* jer je bio protiv bilo kakvog ekstremnog ponašanja – od strogog asketizma i lišavanja, do života u preteranom izobilju. Rečju, zalagao se za umerenost u svemu i saosećajnost prema svim živim bićima. Smatrao je da se samo empatijom, tj. razumevanjem i prihvatanjem drugih, može doći do unutrašnjeg mira i postići duhovna sloboda.

Svoje učenje Buda Šakjamuni formulisao je kroz *Četiri plemenite istine*:

1. ceo život ispunjen je patnjom i prolaznošću

2. patnja je posledica žudnji ili htenja
3. da bi prekinuo patnju čovek mora da prevaziđe želje ili htenja
4. da bi se prevazišlo žudnje ili htenja čovek mora da sledi Osmostruki put. Ovaj Budin put, očišćen od sebičnosti, vodi do nirvane.

Osmostruki put koji prekida krug neprekidnog ponovnog rađanja i dovodi do blaženstva (nirvane) sastoji se od:

- ispravnog viđenja stvari tj. gledišta
- ispravnog uverenja tj. namere
- ispravnog govora
- ispravnog delanja
- ispravnog načina života
- ispravnog napora
- ispravnog stanja svesti
- ispravne koncentracije tj. meditacije.

Neka kasnija učenja podelila su ovaj put u tri stadijuma: uverenje, meditacija i mudrost tj. spoznaja. Uverenje je vera u mogućnost prosvetljenja kroz Budino učenje. Meditacija je važna jer njome čovek svoj duh oslobađa od uzroka samsare – neznanja, želja i mržnje. Mudrost, tj. spoznaja, je stanje oslobađanja, nirvane.

Sveta knjiga

(sanskrit: *Tripitaka*, pali: *Tipitaka*)

Buda nije zapisao ništa od svog učenja. Nekoliko vekova posle njegove smrti održavani su sabori budističkih poglavara, učenjaka i prosvetljenih sledbenika u cilju očuvanja Budinog učenja i kodifikacije pravila monaških redova. Budino učenje širili su misionari, najpre usmeno, Indijom, Šri Lankom i celom jugoistočnom i istočnom Azijom. Tek u 1. veku n. e. srž doktrine zapisana je u svete tekstove, *sut্রে*. Prve sutre Južne tradicije, tj. Theravada budizma, bile su zapisane na jeziku Šri Lanke – paliju, dok su sutre Severne tradicije, Mahajana i Vadžrajana budizma, zapisane na sanskritu. Oba jezika pripadaju grupi indo-evropskih jezika. Sa palija ili sanskrita sutre su

*Tripitaka, pozlaćeni laker,
Unija Mjanmar*

prevođene na druge azijske jezike i prepisivane u različitim formatima u zavisnosti od mogućnosti i lokalnih tradicija – na palminom lišću, papiru, u formi svitaka, ploča, nekad su bile dekorisane crtežima, itd.

Sutre na palminom lišću, okolina jezera Inle, Unija Mjanmar

Sveta knjiga budizma, kasnije nazvana *Tripitaka* („Tri korpe“ u prevodu), sastoji se od tri dela:

- Sutre (na sanskritu) – zbirka svetih tekstova, tj. Budinih reči kako ih je preneo Budin prvi učenik i sledbenik Ananda
- Vinaja – pravila monaškog i manastirskog života
- Abidharma – buduće učenje, metafizika učenja koja se kasnije veoma razvila u budističkoj skolastici.

Razvoj i širenje budizma

U vreme zapisivanja prvih sutri (1. vek n. e.), na jednom od sabora, dogodio se i raskol u budizmu, tj. podela na škole Hinajana (Mala kola) i Mahajana (Velika kola). I jednama i drugima obožavanje istorijskog Bude je primarno.

Međutim, *Hinajana budizam*, u koji spada najstariji oblik budizma, Theravada (Učenje starih), put ka spasenju traži u epizodama iz Budinog života na zemlji. Ova tradicija oslanja se na ranije monaške tradicije prema kojima monasi slede Budino učenje kako bi doživeli lično prosvetljenje tj. spasenje od kruga ponovnog rađanja. Osnovni predmet obožavanja je istorijski Buda Šakjamuni i najvažniji događaji u njegovom životu.

Mahajana budizam se više bavi apstraktnim, nebeskim silama Šakjamunija, smatrajući da ključnu ulogu u dostizanju prosvetljenja imaju bodisatve – samilosna bića koja odlažu ili se odriču svog ličnog prosvetljenja kako bi pomogli drugima da dožive spasenje. Mahajana budizam stoga ima veliki panteon (poredak bogova i božanstava) jer uči da se Buda može javiti u hiljadu oblika, da je moguće da u isto vreme postoji pet transcendentalnih, nebeskih, Djani Buda, a osim njih tu su i brojne bodisatve i razna druga božanstva, od kojih su mnoga „pozajmljena“ iz hinduizma. Najvažnija (u meri u kojoj je rangiranje moguće) bodisatva je Maitreja – budući Buda.

Kasnije, u prvoj polovini prvog milenijuma, javio se i treći, ezoterični, pravac *Vadžrajana budizam* (Dijamantska kola) koji je proistekao iz indijskog tantrizma. Ovaj pravac takođe uči da bodisatve i druga božanstva mogu pomoći ljudima na putu spasenja ali uz korišćenje tantri – starih indijskih magijskih tekstova, raznih rituala, plesa, gestikulacija, zvučnih i vizuelnih „pomagala“. Ikonografija Vadžrajana budizma najviše od svih pravaca obiluje ženskim boginjama.

Budizam počinje da se širi kao religija tek otprilike 300 godina posle smrti istorijskog Bude. Prvi svetovni vladar koji je prihvatio budizam i rešio da ga proširi na celu zemlju bio je indijski kralj Ašoka (vladao od 272. do 231. p. n. e.). On je izgradio mnoge hramove i stupe u zemlji, slao misionare da šire novu religiju i postao uzor mnogim kasnijim vladarima. Kralju Ašoki dugujemo i rađanje budističke umetnosti. Pre stubova i hramova koje je on podigao Buda nije bio predstavljen u ljudskom obliku, a budistička umetnost bila je ikonografska – tj. predstavljeni su samo simboli Bude i njegovog učenja. Do 6. veka n. e. u Indiji su cvetali Theravada, Mahajana i Hinajana budizam, kada je polako ova religija počela da ustupa mesto hinduizmu i rastućem islamu, da bi do 12. veka budizam praktično iščezao iz svoje postojbine Indije.

Iz Indije, u 2. i 3. veku, Theravada budizam se raširio najpre u Šri Lanku, a odatle, u druge zemlje jugoistočne Azije – Tajland, Burmu (danas Uniju Mjanmar) i Laos. Zato se ovaj pravac još naziva i Južnom tradicijom budizma. Šri Lanka se, nezvanično, smatra centrom budizma već više od 2000 godina. Prema jednoj legendi Buda je čak tri puta posetio to ostrvo, a sin kralja Ašoke je navodno doneo grančicu drveta pod kojim je Buda doživeo prosvetljenje i zasadio je u prvoj prestonici Šri Lanke. I danas je glavni predmet obožavanja i hodočašća u toj zemlji drvo za koje se veruje da je „potomak“ pomenute sadnice.

Mahajana budizam je *Putem svile* doputovao u Kinu u 1. veku, a odatle u Koreju i Japan. Ovaj pravac zaživeo je i na Javi i u Indoneziji oko 9. veka, dok je u Kambodži zamenio hinduizam tek u 12. veku. Negde u 7–8. veku Vadžrajana budizam postao je dominantan na Tibetu, Nepal i u Mongoliji i prodro do nekih delova Kine i Japana. Zbog toga se Mahajana i Vadžrajana škole nazivaju Severnim tradicijama budizma.

Put i promene koje je budizam doživeo u Japanu i na Tibetu bile su vrlo specifične. U Japanu su oblik Mahajana budizma, već u 6. veku prihvatili najobrazovaniji slojevi i postao je religija elite. Tek zahvaljujući naporima dvojice monaha, u 12. veku, stvoren je Zen budizam – „hibrid“ starog, narodnog (šinto) verovanja i kineskog Čan učenja meditacije putem kratkog, ritmičkog disanja. Tibetanski budizam još nazivaju i lamaizmom

(ime potiče od tibetanskog naziva za vernika – lama). Pred kraj 16. veka Mongoli uvođe teokratiju, tj. od Tibeta prave versku državu. To znači da verski vođa vrši i vrhovnu civilnu vlast. Prestonica vrhovnog poglavara, Dalaj-lame, je u gradu Lasi. Tibetanci veruju da je Dalaj-lama reinkarnacija bodisatve Avalokitešvare. Međutim, posle kineske okupacije Tibeta, 1959. godine, poslednji Dalaj-lama (14. po redu) izbegao je u Indiju gde još uvek živi i bori se za ponovnu nezavisnost Tibeta.

Budizam danas

Danas u svetu živi preko 300 miliona budista. Značajan procenat budista ima u preko 80 zemalja, najviše u Aziji, razume se. Od toga je preko 50% pripadnika Mahajana tradicije, Theravada blizu 40%, lamaizma oko 6%, itd.

Međutim, budizam stiče sve veću popularnost i na teritorijama kojima tradicionalno dominiraju druge religije. To nije iznenađujuće jer budizam ne zabranjuje osobama druge religije da slede Budin put. Isto tako nije zabranjeno budistima da prihvate i neku drugu religiju. Naprotiv, ako neki hrišćanin, musliman, hinduista ili ateista izrazi želju da neko vreme provede u budističkom manastiru i tamo uči dharmu i meditaciju, sigurno neće biti odbijen. Mnoge poznate ličnosti „hrišćanske“ civilizacije postale su budisti (reditelji Oliver Stoun i Džordž Lukas, pevačice Dženifer Lopez i Tina Turner, glumica Uma Turman, glumac Kianu Rivs i dr.), a neki od njih redovno provode izvesno vreme među budističkim monasima (npr. pevač Leonard Koen, i to punih 10 godina, glumac Ričard Gir, i dr.).

Praznici

Praznici se računaju prema lunarnim kalendarima, u svakoj budističkoj zemlji različito. Zavise ne samo od toga koji kalendar je u upotrebi, već i od toga koji pravac budizma preovladava u nekoj zemlji kao i od lokalnih običaja. Isto važi i za verske obrede, koji su još šarolikiji. Praznici koji su zajednički za sve budističke zemlje odnose se na glavne događaje iz života istorijskog Bude. To su rođenje Sidharte, prosvetljenje i smrt tj. parinirvana. U nekim budističkim zemljama ova tri praznika slave se istog dana, dok se u nekim tradicijama (npr. Mahajana budizma) konačno oslobađanje ili parinirvana praznuje kao zaseban praznik. Osim pomenutih, svuda se slavi i praznik „okretanje točka zakona“ u spomen na prvu propoved koju je

*Svečana povorka ka budističkom
manastiru na putu ka planini
Popa, Unija Mjanmar*

hranu, tkanine, cveće. U nekim tradicijama hramovi se obilaze tri puta u krug, u slavu tri dragulja budizma – Bude Šakjamunija, njegovog učenja i budističke zajednice. Vernici slušaju propoved, mole se i meditiraju i veoma često ceo dan provedu u hramu. Deo dana obavezno je posvećen hranjenju najsiromašnijih.

Nemoguće je pobrojati ostale praznike jer budisti, naročito u državama Mahajana tradicije, sve što rade posvećuju nekom Budi, bodisatvi ili drugom božanstvu, očekujući za uzvrat njihovu zaštitu. Osim toga, postoji mnogo praznika koji su posvećeni simbolima budizma – npr. praznik vode i svetla, ali i praznici posvećeni moštima svetaca.

Buda Šakjamuni održao u Jelen-skom parku.

Izuzetno je lepo prisustvovati takvim proslavama, koje nekad traju i nedeljama, a u procesijama često učestvuju okićeni slonovi i druge životinje. O praznicima budisti, svečano obučeni, najpre posećuju lokalni hram u koji nose darove –

*Hram Švedagon, Jangon,
Unija Mjanmar*

Verski objekti

Osnovni zadatak verskih objekata je da obezbede mir i tišinu za molitvu i meditaciju. Po svom izgledu veoma variraju, potpuno prilagođeni i uklopljeni u lokalne uslove, tradicije i običaje.

Stupe i pagode

Najpoznatiji i najprepoznatljiviji budistički spomenici su stupe. One imaju formu izdužene kupole sa stubom na vrhu. Stupe su zatvorene sa svih strana i u njih se ne može ući. Smatraju se simbolom Budinog prosvetljenja i svete planine Meru, centra budističkog kosmosa. Njihov oblik najvi-

Stupe u Pjai (9. vek), Mjauk U (16. vek), Mandaleju (18. vek) i Baganu (12. vek), Unija Mjanmar

še liči na položeno zvono i u njima se čuvaju relikvije – mošti istorijskog Bude, velikih svetaca i učitelja budizma. U svakoj zemlji stupe su različite – negde zlatne s puno dekoracija, negde je ono što ona predstavlja daleko važnije od toga kako je napravljena. U krajnjoj liniji, Budi je krošnja drveta bila dovoljna da doživi prosvetljenje. Ako je izgrađena po svim pravilima, stupa bi trebalo da ima pet geometrijskih elemenata, simbole kosmosa – četvrtastu osnovu (simbol materije), zatim krug (simbol znanja), trougao

*Lica bodisatve Avalokitešvare u
hramu Bajon, Kambodža, kraj 12. i
početak 13. veka*

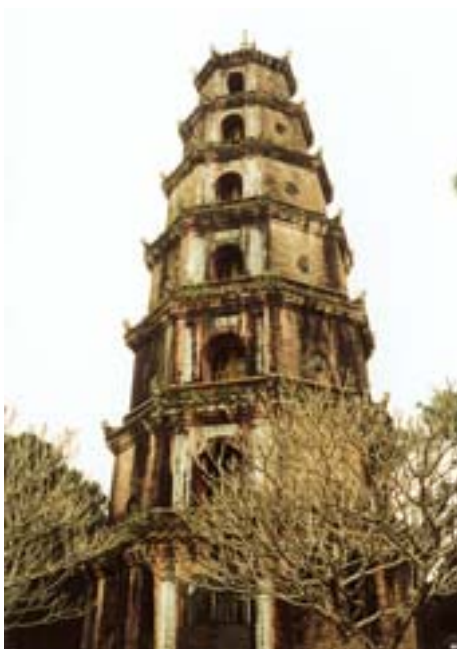
panu, Koreji) stupe su evoluirale u formu višespratnih pagoda. Od forme stupa zadržale su samo sunco-bran na vrhu, a u neke od njih se može i ući.

Hramovi

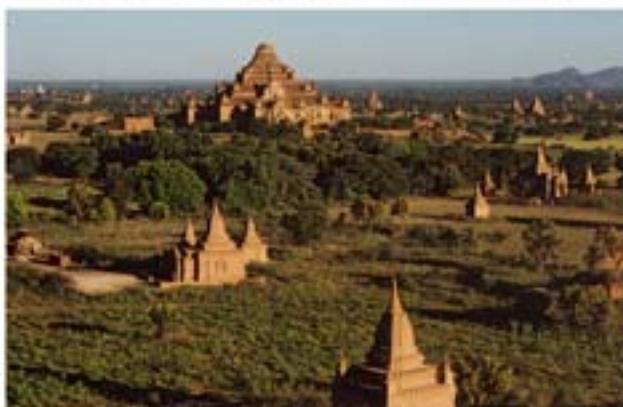
Budistički hramovi mogu biti veoma raznoliki. U najopštijem smislu, oni simbolizuju budistički kosmos. U osnovi su građeni prema šemi *mandala*, glavnog amblema budizma i „vodiča“ u meditaciji. Najčešće je u sredini najviša kula ili stupa koja je simbol planine Meru, centra kosmosa. Oko najvišeg vrha (planine Meru), kao i u mandalama, nalazi se sedam planinskih venaca koje razdvajaju sedam okeana – u slučaju hramova to su najčešće terase s ogradama. Obično je forma tih terasa kvadratna, a njihova četiri kraja (ugla) simboli su četiri kontinenta. U najjužnijem kontinentu žive ljudi, dok na vrhu planine Meru žive četiri nebeske Bude, okrenute ka četiri strane sveta. Peti, nebeski Buda Vajročana obitava na vrhu planine Meru. Međutim, kao i u drugim stvarima u budizmu, simbolika je najvažnija i ni slučajno ne treba misliti da su svi hramovi izgrađeni po ovom pravilu. Neki su jednostavno islikane pećine, neki su ogromni i

(simbol duha), polukrug/sunco-bran (simbol budističkog zakona) i na vrhu dragulj (simbol vrhovnog principa). Vernici obilaze stupe, kao i hramove, u pravcu kretanja kazaljke na satu, a do dana današnjeg one koje u sebi čuvaju najveće svetinje posećuje na hiljade hodičasnika.

U zemljama Severne tradicije (Kini, Vijetnamu, Ja-

Hram neba, srednji Vijetnam

*Hramovi u Mingunu i Baganu (11-13. vek),
Unija Mjanmar*

po svojoj unutrašnjosti podsećaju na trobrodne crkve, neki su lavirintski splet hodnika i spratova, itd.

Oltari i svetilišta

U budističkim manastirima, osim u nekim hramovima Vadžrajana tradicije u Nepal i na Tibetu, ne postoji prostor iza predstave Bude rezervisan za sveštenike. U velikoj većini budističkih hramova oltar je vrlo skroman. Obično je to samo mali prostor podno nogu božanstva gde vernici prinose darove (cveće, vodu i hranu, pale insens štapiće). Budisti često, u tišim delovima svojih kuća, ukoliko su u mogućnosti, prave oltare i male molitvenike. Ako nemaju prostora prave drvene prenosive molitvenike, a nije retkost videti oltare i molitvenike u prodavnicama i poslovnim prostorijama.

Monaštvo

Budistička zajednica predstavlja pre svega monahe čiji zadatak je da održe u životu Budino učenje, sistem vrednosti i način života, a u širem smislu predstavlja sve sledbenike budizma. U budizmu takođe ne postoji

*Manastir Mahagandajon u blizini
Mandaleja, Unija Mjanmar*

jedno strogo pravilo ko i kada može biti monah, ali postoje pravila manastirskog života. Najvažnije je prenošenje duhovnog znanja i u tom smislu negovanje odnosa učitelj-učenik. Samog Budu nazivaju i Učiteljem te je tako i jedan od glavnih zadataka starijih monaha i starešina manastira da osiguraju dalji život budizma prenošenjem učenja

(dharma) i tehnike meditacije. Molitva/meditacija ima za cilj postizanje takve (de)koncentracije koja duh odvaja od tela i time utire put ka nirvani. Meditacija može da se obavlja svuda i na najrazličitije načine – specijalnom tehnikom disanja (zen budizam), ponavljanjem mantri (tantrički budizam), pe-smom, sviranjem, baštovanstvom, slikanjem, pisanjem ...

Jedno od najsvetijih budističkih mesta Zlatna stena (Čaktijo), Unija Mjanmar, u kojoj su navodno pohranjene vlasi kose istorijskog Bude. Ženama nije dozvoljeno da dodirnu stenu

U većini budističkih država svaki muškarac bar jedno vreme provede u manastiru. Osim toga, u siromašnim zemljama, manastiri imaju i veoma važnu obrazovnu ulogu. Nije retkost da osnovnu pismenost budisti mnogih zemalja duguju vremenu provedenom u nekom manastiru. Budizam je religija izuzetne tolerancije, ali postoje neke situacije iz kojih su žene isključene. Na primer, ženama nije dozvoljeno da dodirnu neke stupe u kojima se navodno čuvaju mošti istorijskog Bude.

Simboli

Budizam je sav satkan od simbola i mogla bi se napisati posebna, obimna, knjiga posvećena samo njima. Simboli se mogu grupisati u nekoliko kategorija: predmeti – oni iz stvarne upotrebe i oni koji su plod mašte, biljni i životinjski istinski svet, mitske životinje, apstraktni simboli, itd. Ovde ćemo navesti i objasniti samo najvažnije.

Lotosov cvet je simbol duhovne čistote i Budinog jezika. Budin presto je najčešće lotosov cvet jer se veruje da, kao što beli lotosov cvet izraste iz mulja i tame (simboli ljudskih želja), tako svako može da se izdigne i dostigne prosvetljenje. Osim toga legende kažu da je Sidarta, prohodavši odmah po rođenju, svaki put kad bi stopalom dotaknuo zemlju učinio da se lotosovi pupoljci rascvetaju.

Budino stopalo je simbol prisustva istorijskog Bude Šakjamunija. Navodno je Buda, pre nego što će umreti, stao na jedan kamen i u njemu ostavio otisak svog stopala za buduća pokolenja. Dok Buda nije počeo da bude predstavljan u ljudskom obliku, otisak stopala bio je simbol budizma.

Suncobran je simbol plemenitog roda i Budine glave. Ovaj simbol materijalnog bogatstva (sluge su nosile suncobrane kako bi svoje gospodare štitili od sunca ili kiše) u budizmu predstavlja simbol duhovnog bogat-

*Suncobran – vrh stupe
Zlatne stene,
Unija Mjanmar*

stva i snage. Osim toga predstavlja i krošnju drveta pod kojim je Buda Šakjamuni doživeo prosvetljenje.

Točak zakona je simbol Budinog učenja, dharme, i prve propovedi koju je održao. U sredini je lotosov cvet simbol čistote, osam krakova simbolizuju osmostruki put ka prosvetljenju, a krug okolo savršenstvo Budinog učenja koje nema ni početak ni kraj. Osim toga, krug simbolizuje i neprekidni ciklus ponovnog rađanja – samsaru.

Drveće je veoma važno u budističkoj umetnosti. Pod drvetom se istorijski Buda rodio, pod drvetom je doživeo prosvetljenje i pod drvetom umro. Drveće se dosta pojavljuje i u predstavama o budističkom raju, kao i na vrhu planine Meru, koja je centar budističkog kosmosa.

Jelen je simbol Jelenskog parka u Sarnathu tj. Budine prve propovedi i početka budizma kao religije.

Lavovi koji se najčešće nalaze na vratima ili ulazima u hramove ili na vrhu stubova simbolizuju održanje budizma. Veruje se da ove kraljevske životinje svojom rikom prenose Budino učenje

Zlatne ribice su najčešće predstavljene u paru i simbol su plodnosti i spasenja od patnje.

*Lav na ulazu u pagodu
Mjateindan (1816. godina) u
Mingunu, Unija Mjanmar*

Dhammapada

Put Istine ili Put Ispravnosti (pali: *Dhammapada*, sanskrit: *Dharma-pada*) je kompilacija 423 stiha, podeljenih u 26 poglavlja, Budinih po(r)uka.

„Ovo evanđelje svetlosti i ljubavi spada među najviše duhovne tvorevine čovekove. Svaki njegov stih je poput malene zvezde što svetluca, dok celina zrači snagom Univerzuma“ (Juan Mascaró, prevodilac Dhamapade s palija na engleski jezik).

- 2 Um je preteča svih stvari.
Ono što mi danas jesmo proishodi iz naših proteklih misli,
dok naše sadašnje misli tvore naš budući život.
Ko s ispravnim naumom govori il' radi
toga sreća prati nerazdvojno kao sena.
- 9 Ko sveto ruho isposnika nosi,
a besprekorno ne živi i ne poznaje istinu
– taj ruha toga dostojan nije.
- 17 Na ovome i na drugome svetu tuguje onaj ko zlodela čini.
Muči ga misao da je zlo učinio.
- 33 Kolebljiva je i neumorna misao, teško ju je zaustaviti i obuzdati.
Pametna čovek stoga izoštrava svoju misao
kao što to strelac sa svojim strelama čini.
- 50 Nemoj za tuđe greške da brineš, već radije misli na svoje sopstvene;
na ono što si učinio, ili još postigao nisi.
- 51 Ko samo govori, a ništa ne čini,
taj je k'o šaren cvet bez ikakva mirisa.
- 64 Čak i ako ceo svoj život budala provede pored mudra čoveka,
njemu se opet neće ukazati put mudrosti –
– baš kao što ni kašika nikad ne oseća ukus čorbe.

- 76 Poslušaj čoveka koji ti otkriva tvoje sopstvene slabosti,
mudrog čoveka koji ti ukazuje na životne opasnosti.
Oni koji ga slede naići će samo na dobro, nikad na zlo.
- 100 Od hiljade uzaludnih reči vrednija je jedna jedina reč
koja spokojstvo pruža.
- 118 Ko dobro čini, pomoz mu da u tome istraje.
Neka takav čovek nađe sreću u svojim dobrim delima.
- 130 Sva stvorenja se opasnosti boje, život je svima mio.
Ko ovo spozna, ne ubija niti smrt izaziva.
- 136 Kada nerazumnik učini neko zlo on ne zna da time potpaljuje vatru
na kojoj će jednoga dana i sam goreti.
- 152 Neznalica odraste poput vola – mišići mu se razviju,
ali se pamet ne uveća.
- 156 Čiji život u mladosti ne beše skladan,
ko još tada stekao nije pravo životno blago,
taj k'o odbačene strele žali promašene ciljeve.
- 159 Ko najpre samoga sebe dobro izuč i onome što druge poučava,
taj je, tek, pravi učitelj. Samim je sobom najteže ovladati.
- 253 Ko uvek samo tuđe greške ispravlja, svoje ne stigne ni da primeti.
- 292 Ko čini ono što ne treba da čini, a ne ono što treba,
izabrao je lakši, ali opasniji put.
- 317 Od čega pametan beži, tome se ljudi priklanja.
- 364 Istina (*Dhamma*) neće napustiti onog ko u nju veruje i ko joj se priklanja,
ko o njoj razmišlja i nikad je ne zaboravlja.

Prevod s engleskog: Milan Vukomanović

HRIŠĆANSTVO

Isus Hristos

Isus Hristos (grč. *Iesous* – od aramejskog i hebrejskog *Ješua* (*Jehošua*) – bukv. „Bog je spasenje“ i grč. *Hristos* – hebr. *mašiah*, „pomazanik“, „Mesija“)

Rođenje, porodica, život

Pripovesti o Isusovom rođenju i njegovoj porodici najpotpunije su sačuvane u novozavetnim jevanđeljima. Ta jevanđelja sadrže rodoslove Isusa Hrista, priče o njegovom čudesnom začecu i rođenju u jaslima, tradiciju o bekstvu njegove porodice u Egipat i njihovom povratku u Galileju. Prema tim izveštajima, Isus je rođen u galilejskom Vitlejemu. U tom gradu se i danas nalazi crkva podignuta u vreme Konstantina, a obnovljena u šestom

Zlatni medaljon sa likom cara
Justinijana

stom veku, pod Justinijanom. Prema Matejevom kazivanju Isus je, preko svog oca Josifa, bio potomak slavnog jevrejskog cara Davida koji je rođen posredstvom Duha svetoga. U Lukinoj verziji on je takođe Davidov potomak, ali sa mnogo dužim rodoslovom koji vodi čak do Adama. U Luke se spominje i predskazanje o Marijinom čudesnom začecu, te o posredovanju Duha u tom neobičnom činu. Epizoda o poseti pravednog Simeuna Isusovom domu, koja pomalo podseća na stariji, budistički mit o rođenju Bude Šakjamunija, nalazi se jedino u Lukinom jevanđelju. U Matejevom

pisu spominju se, opet, neki mudraci s Istoka koji su, videvši Spasiteljevu zvezdu, došli da mu se poklone u Jerusalimu. Evanđelisti spominju i varoš Nazaret u kojoj je Isus odrastao i odakle (ili, pak, iz obližnjeg Seforisa) vodi poreklo njegova mati Marija. Marijin muž Josif bio je drvodelja, koji je za ženu uzeo verenicu zatrudnelu od Svetog Duha. Iako se obično veruje da je Josif bio puno stariji od Marije, ta pretpostavka se ne temelji na izveštajima evanđelista. Iz jevanđelja još saznajemo da je Isus imao braću (Jakova, Jo-

siju, Judu i Simona) i sestre koje, međutim, nisu imenovane. U Marka se i sam Isus naziva „drvodeljom“, što bi moglo značiti da je on taj zanat preuzeo od svoga oca.

Marija Bogorodica

Mati Isusa Hrista je u hrišćanskim religijsko-mitološkim predstavama prikazana kao savršeni lik device-majke. U jednom poznatom Isaijinom proročanstvu govori se o budućem rođenju Emanuela (bukvalni prevod „Bog je s nama“), koje će doneti utehu i blagostanje za ceo Izrael. Baš to proročanstvo dovode evanđelisti Matej i Luka u neposrednu vezu sa začecem i rođenjem Hristovim. Kantska jevanđelja daju, inače, malo podataka o Mariji, tako da se potpunija slika o njenoj ličnosti može dobiti tek ako se uzme u obzir obilna apokrifna i hagiografska literatura, narodne legende i srednjovekovna ikonografija. Neke od tih legendi sakupljene su u srednjem veku u čitave zbirke u kojima se vrlo podrobno opisuju mnogi događaji iz Bogorodičinog života. Prema tim maštovitim opisima, ona se još kao trogodišnje dete vaspitavala u Jerusalimskom hramu, bavila ručnim radom i primala hranu iz ruku anđela. S dvanaest godina se zavetovala na večno devičanstvo, a u galilejskom Nazaretu joj je arhanđel Gavrilo najavio rođenje Sina božjeg.

Kada je o novozavetnim tekstovima reč, nešto potpunije svedočanstvo o Mariji Bogorodici nalazi se u prologu Matejevog i Lukinog jevanđelja. Tu se, između ostalog, govori o njenoj veridbi za pobožnog drvodelju Josifa, rodbinskim vezama s Jelisavetom, majkom Jovana Krstitelja, i njihovom susretu u kući Zaharijevoj, Hristovom rođenju u Vitlejemu i privremenom bekstvu porodice u Egipat, te o povratku iz Egipta u Nazaret i Isusovom detinjstvu. Epizoda o bekstvu u Egipat verovatno je inspirisana biblijskom knjigom *Izlazak*, gde Mojsije izbegava faraonovu srdžbu bežanjem u „zemlju

*Bogorodica Marija sa Isusom,
muzej Sv. Sofija, Istanbul, Turska*

Madijansku“. Isus bi tu, dakle, predstavljao nekog novog Mojsija. Mati Isusova se pojavljuje i u nekim epizodama Jovanovog jevanđelja: na svadbi u Kani Galilejskoj, gde joj se sin prilično osorno obraća; u Kafarnaumu, zajedno s Hristovom braćom i učenicima i, najzad, neposredno uoči Isusove smrti na krstu, pored apostola Jovana. Kratko se Marija spominje i u Delima apostolskim, u društvu apostola i drugih žena, za vreme zajedničke molitve posle Hristovog vaznesenja.

Marija, mati Isusova, proglašena je Bogorodicom na crkvenom saboru u Efesu 431. godine. U pravoslavnom predanju ona ravnopravno s ostalim apostolima učestvuje i u „žrebu“ kojim je određena njihova buduća misija. U toj verziji ona svoje poslednje dane provodi u Gruziji, što se dovodi u neposrednu vezu s njenim mističnim pojavljivanjem kroz tzv. „iversku“ (gruzijsku) ikonu. Prema jednoj drugoj varijanti mita o Bogorodici, ona je svoju starost mirno dočekala u kući Jovana Bogoslova u Efesu, predana molitvama i ručnom radu. I u katoličkoj, i u vizantijsko-ruskoj ikonografiji, značajan motiv iz tog predanja je uspenje Bogorodičino, predstava koja se temelji na nekim apokrifnim izveštajima o njenom telesnom vaskrsenju.

Jevanđelja gotovo uopšte ne opisuju period između Hristovog rođenja i krštenja, odnosno njegovog mesijanskog propovedništva koje traje svega nekoliko godina. Tek malo pomena o njegovom detinjstvu i mladosti (što, najverovatnije, predstavlja deo neke docnije uobličene legende) nalazi se na svršetku druge knjige Jevanđelja po Luki gde se govori o tome da je Isus, kada je imao svega dvanaest godina, vodio razgovore s nekim učiteljima u Jerusalimskom hramu.

Pored povesti o krštenju, sva tri jevanđelja sadrže, kao jednu od prvih epizoda iz Isusovog života, i priču, legendu o njegovom boravku u Judejskoj pustinji. Ova epizoda je u jevanđeljima naročito važna, jer tek posle 40 dana provedenih u pustinji Isus počinje svoje propovedanje i okupljanje učenika. Boravak u pustinji predstavlja tako neku vrstu njegovog „očišćenja“ i pripreme za javno delovanje. Prema starom verovanju naroda iz okoline Jordana i Mrtvoga mora, pustinja je boravište nečistih duhova. Judejska pustinja bila je i redovno boravište Jovana Krstitelja, askete i pustinjaka koji u jevanđelju propoveda skori dolazak Mesije. Jovan je već krštavao u pustinji i propovedao krštenje kao pokajanje za oprost grehova, kada Isus dolazi na Jordan. Isus je od Jovana primio krštenje ali, po svemu sudeći, i tradiciju asketskog života i boravka u pustinji poteklu još od proroka Ilije. U Marku se opisuje kako Duh sveti u liku goluba silazi na Isusa prilikom krštenja da bi ga, odmah zatim, izveo u pustinju. A tek tu je mladi Nazare-

čanin savladao i poslednju prepreku koja mu se postavljala na putu između njegovog dotadašnjeg života i mesijanskog propovedništva.

Isus je svoje učenje saopštio najpre samo uskom krugu najbližih i najprivrženijih učenika, da bi tek docnije njegovo jevanđelje počelo da se propoveda i šire, u narodu. Hristos je prvo odabrao nekoliko ribara, svojih najodanijih učenika, da ih učini „ribolovcima ljudskim“. To su bila braća Simon (Petar) i Andrija Jonini i Jakov i Jovan Zevedejevi. Ubrzo se okupilo i svih dvanaest učenika. Novozavetna jevanđelja puna su priča o čudesnim delima Isusovim: isceljivanju bolesti, isterivanju zlih duhova, hodanju po vodi, stišavanju oluje, podizanju mrtvih, nahrinjivanju 5000 ljudi sa samo pet hlebova i dve ribe i sl. Najveći broj tih priča ponikao je u narodu i predstavlja izraz opštih duhovnih prilika u Galileji i Judeji u prvom veku. Neke od tih pripovesti imaju, međutim, i svoj zasebni, simbolički i alegorijski smisao, naročito u Jovanovom jevanđelju. Isusova čudesa okupljala su, najzad, i sve veći broj pristalica oko novog učenja. Njegove propovedi, onako kako su ih zabeležili evanđelisti, imaju oblik sažetih mudrih izreka i aforizama, dok su njegove izreke i parabole britke, slikovite, dinamične, nabijene emocijama, pa ostavljaju momentalno dejstvo na slušaoca.

Za razliku od prikaza života, jevanđelja veoma detaljno opisuju Isusovo hapšenje, osudu i surovo pogubljenje. Možemo samo pretpostavljati zašto je Isus uhapšen i razapet na krstu. Reklo bi se, najpre, na osnovu onoga što znamo iz izvora, da Isusov pokret nije bio ni u kom slučaju militantan. Najbliži sledbenici, apostoli, nisu bili ni toliko brojni pa, prema tome, nisu predstavljali ni vidljivu opasnost za rimske vlasti. S druge strane, Isusovo učenje o carstvu božjem, kao i posledice tog učenja na društveno-istorijsku realnost Jevreja uoči predstojećeg rata s Rimljanima (66–70. g. n. e.), mogli su da predstavljaju izvesnu smetnju vlastima, naročito u vreme kada se veliki broj hodočasnika okupio u Jerusalimu da proslavi Pashu. U tom kontekstu bi se čak moglo pretpostaviti da su glasine koje su kružile oko Isusa i njegove zajednice došle i do guvernera Pontija Pilata i da je Hristovo hapšenje i raspeće moglo uslediti kao nekakvo kažnjavanje za primer kako bi se sprečile moguće pobune u Jerusalimu i Judeji u tom, inače, uzburkanom periodu. U skladu s tim je izveštaj da je Isus bio tajno uhapšen, predat rimskim vlastima i brzo pogubljen, tako da nije postojao rizik od šire narodne pobune. Čini se da je kazna koja je usledila bila više usmerena na to da se umiri „mnoštvo“ u Jerusalimu, koje Isusa inače masovno označava kao Mesiju još nedelju dana uoči Pashe, nego što je sam pokret, predvođen tim Mesijom, predstavljao opasnost za Rimljane. Isusovo pogubljenje na krstu je, doista, bilo brzo, nemilosrdno i šokantno, što je upravo efekat koji bi Rimljani želeli da postignu. Tek docnije su autori i priređivači jevanđelja pokušali da ublaže ulogu rimskih vlasti, i krivicu za Isusovu smrt

*Virtuelna rekonstrukcija
Jerusalimskog hrama iz
Isusovog vremena*

u većoj meri prebace na druge Jevreje i njihove lidere u Jerusalimu. U četvrtom veku, kada hrišćanstvo postaje i zvanična religija Rimske imperije i kada ovi tekstovi poprimaju i svoj završni oblik, hrišćani su morali biti dosta obazrivi i „politički korektni“ u načinu na koji su prikazali smrt svoga Mesije. Tu je, svakako, došlo i do izvesnog „retuširanja“ i skidanja bar dela odgovornosti s rimskih vlasti.

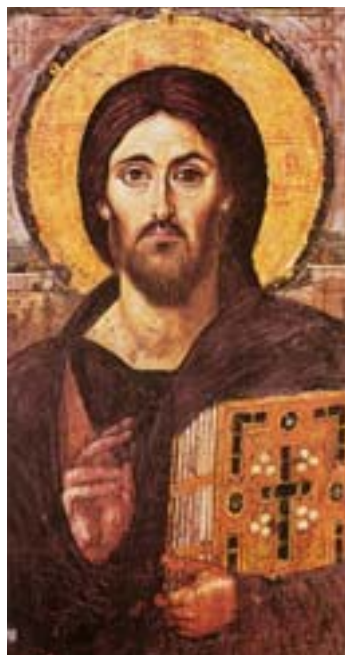
Zanimljivo je i to da se o Isusu i njegovoj smrti gotovo ništa ne zna iz delâ tadašnjih rimskih i jevrejskih

istoričara, a do danas nije tačno utvrđena ni godina Isusovog pogubljenja (pretpostavlja se da je to bilo u proleće 30. ili 33. godine n. e.).

Isus Hrist u hrišćanstvu

U hrišćanskoj religiji Isus Hrist je Sin Božji, Spasitelj, druga božanska osoba Svete Trojice. U novozavetnim tekstovima Isus Hrist ima više imena i epiteta: on je „Spasitelj“, „Sin čovečji“, „Sin božji“, „Sin Davidov“, te „Gospod“, „Učitelj“ i dr. Novozavetne pripovesti o Isusu kao Spasitelju naslanjaju se u velikoj meri na legendu i mit o Mesiji u delima jevrejskih proroka. Na primer, u jednom od najznačajnijih proročanstava proroka Isaije govori se o budućem dolasku Mesije – „božjeg slugu“ i izbavitelja izraelskog naroda. Prema Isaijinom predskazanju, taj pravedni sluga će na sebe preuzeti grehe čitavog naroda i doneti mu spasenje. Put njegov treba da bude put patnje, ali i slave. Hebrejski prorok ga zamišlja kao „prezrenog i odbačenog između ljudi“, „vičnog bolestima“, kao onoga koji će biti „ranjen za naše prijestupe, izbijen za naša bezakonja“.

*Ikona Isusa Hrista, manastir
Sv. Katarina, Sinaj, Egipat, 6. vek*

Istovremeno, on će sa sobom doneti pravdu, mir i spasenje. U Isaijinom opisu javlja se znamenita vizija „božjeg jagnjeta“ što će dati svoj život kao žrtvu za iskupljenje ljudskih greha.

Ranohrišćanska ideja o Mesiji kao *božanskom* Spasitelju u izvesnom je raskoraku s učenjem starozavetnog Nauka (Tore), gde se ne dopušta mogućnost ikakvog posredovanja između svemoćnog JHVH i jevrejskog naroda u liku nekakvog spasitelja koji bi i približno bio ravan Bogu. U opisima evanđelista taj Mesija, Hristos, razlikuje se, u manjoj ili većoj meri, od onih predstava i vizija koje su docnije zaokupljale jevrejske proroke i apokaliptičare. Ta odstupanja su, pod uticajem različitih kulturno-istorijskih i ideoloških promena, vremenom bivala sve izrazitija i upravo na njima se postepeno obrazovala i jedna sasvim nova svetska religija – hrišćanstvo, koja svoje ime duguje baš onoj drevnoj legendi i učenju o dolasku Mesije. Naime, reč *Hristos* je grčki prevod hebrejske imenice *mašiah* koja znači „pomazanik“, „Mesija“. U hrišćanstvu se, međutim, jevrejska ideja o Mesiji kao *božjem izabraniku* i *pomazaniku* razvila do predstave o Hristu kao *Bogu*, odnosno Sinu božjem u „biološkom“ smislu. U razvijenijoj hrišćanskoj doktrini Sin božji je stoga i osoba Svete Trojice.

Centralna tema Isusovog propovedanja jeste upravo učenje o carstvu božjem. Ta ideja tumačena je, po svemu sudeći, još za Isusova života, a naročito posle njegove smrti, na različite načine. Na jedan način shvatali su je, na primer, Hristovi učenici, apostoli, kao i docniji predvodnici nove, hrišćanske zajednice. Drukčije su, opet, toj ideji pristupali fariseji, pripadnici značajne jevrejske religijsko-političke partije, i drugi jevrejski poznavaoци Biblije. Carstvo božije se čas shvata bukvalno, kao određeno *mesto* na zemlji ili nebu, čas kao božja *vladavina* (u duhu jevrejske Biblije) ili, opet, kao nešto što tek treba da nastupi u bližoj ili daljoj budućnosti. To poslednje gledište prihvatila je i hrišćanska Crkva, u smislu predstave o dolazećem carstvu Hristovom, njegovom *povratku* u pratnji „nebeske vojske“.

Isus Hristos je u svojim nastupima dosta nepredvidiv: on ume da se nađe u stanju potpunog blaženstva, a zna da ispolji i jarost i bes; ponekad biva u molitvenom zanosu, pun milosrđa, ali je i u stanju da prokune sve one ljude (pa i čitave gradove) koji mu se suprotstavljaju. On

Kupola iznad oltara Elmali crkve
u Göreme, Kapadokija, Turska,
12. vek

dolazi i odlazi, isceljuje bolesne, pa zatim nestaje, povlači se u tišinu, a ume da bude i zaslepljen od srdžbe, izgoneći, na primer, fariseje iz Jerusalimskog hrama. I sve to u ime Boga. Baš u tim opisima Isus i najviše izgleda kao autentična, istorijska ličnost, kao pravi Sin čovečji, dok za mitološke sadržaje tu ima najmanje mesta. Za nekolike godine svog propovedništva Isus, s neprekidnim zanosom i strašću, objavljuje veru u Boga po celoj Galileji i jednom delu Judeje, da bi, ubrzo, na surov način bio optužen i raspet na krstu. Od tog događaja u jevanđeljima istorija ponovo ustupa mesto mitu, a galilejski Sin čovečji vaskrsava, poput nekog drevnog sumerskog ili egipatskog božanstva (Tamuz, Oziris). Povest o stradanju, smrti i ponovnom pojavljivanju božanstva dobro je poznat motiv, prisutan u većini antičkih mitova. Ono što je, pak, posebno karakteristično za hrišćansku tradiciju jeste unošenje mnoštva simbola, proročkih vizija u taj obrazac. Prva tri jevanđelja slažu se, recimo, u tome da je neposredno uoči Isusove smrti pomračenje zahvatilo celu Zemlju, a „zavjes crkveni razdrije se nadvoje s vrha do na dno“. Zatim se grobovi otvoriše, ustaše mnogi i prikazaše se ljudima. Svi ovi simbolični događaji treba da u jevanđeljima potvrde samo jednu stvar: Isus Hristos zaista beše Sin božji.

Četrdeset dana posle svog vaskrsenja Isus se, prema Markovom i Lukinom kazivanju, uzneo na nebo da bi potom samom Bogu seo s desne strane. Nešto širi opis tog događaja dat je u jednoj zasebnoj verziji, na početku Dela apostolskih. U Jovanovom jevanđelju uobličena je, najzad, i jedna sasvim zasebna teološko-mitološka koncepcija o Isusu kao večnoj božanskoj Reči (*Logosu*), posredniku između Boga i ljudi. Još dalje od te kanonske predaje o Hristovom životu i učenju, prvi hrišćanski gnostici i mističari shvatali su, još krajem prvog veka, mit o Isusovom vaskrsenju više simbolično, doživljavajući svog Spasitelja pre svega kao duhovnu pojavu, privid.

Kao istorijska ličnost, Isus iz Nazareta je najviše pripadao onim tokovima u jevrejskoj religiji prvog veka u kojima su se, s vremena na vreme, pojavljivali razni proroci, mesijanski harizmatičari i svete ličnosti, tzv. hasidi. Posle Isusovog raspeća, njegov pokret ubrzo se proširio i premestio van svog matičnog, palestinskog konteksta u Rim, Siriju, Malu Aziju, Grčku, Egipat – u jedan više helenistički, kosmopolitski, grčko-rimski svet čiji su jezici i religije bili bitno drukčiji od onog što je sam Isus propovedao u Palestini. Ljudima iz takvog kulturnog i duhovnog okruženja morao je već apostol Pavle da prevodi i prilagođava ideje koje su poticale iz tradicionalnog judaizma. A upravo kroz taj proces helenizacije izvorni Isusov pokret morao je biti i znatno transformisan da bi na kraju postao i jedna potpuno nova, univerzalna, svetska religija jasno odvojena od judaizma.

Hrišćanstvo

Hrišćanstvo je danas, sa oko dve milijarde vernika, najveća i najrasprostranjenija svetska religija. Poreklo, glavna učenja i ime ove religije neposredno se temelje na ličnosti Isusa Hrista, njegovom životu, smrti i poukama

*Pravoslavna crkva Sv.
Preobraženja, ostrvo Kiži,
jezero Onjega, Rusija*

*Katolička katedrala u
Sevilji, Španija*

*Protestantska anglikanska
crkva u Dablinu,
Republika Irska*

zabeleženim u jevanđeljima i drugim spisima Novoga zaveta. Naziv hrišćanstvo potiče od reči *Hristos* – grčkog prevoda hebrejske imenice *mašiah* koja znači „pomazanik“, „Mesija“. Hrišćanstvo je nastalo u prvom veku, u istočnim provincijama Rimske imperije, a Isusovi sledbenici su po prvi put nazvani *hrišćanima* u sirijskoj Antiohiji, oko 50. g. n. e. Isus iz Nazareta u Galileji, rodonačelnik ove religije, jeste, nesumnjivo, centralna ličnost ne samo u istoriji hrišćanstva, već i čitave jedne kulture i civilizacije kojoj je ta religija, tokom puna dva milenijuma, dala svoje dominantno obeležje.

Hrišćanske crkve dele se u tri velike grupe:

- Rimokatolička crkva,
- Istočne pravoslavne crkve i
- Protestantske crkve.

Pored njih, u porodicu hrišćanskih crkava ubrajaju se i Prehalkidonske crkve (tzv. monofiziti), Crkva istoka (nestorijanci), dok veliki broj različitih sekti i denominacija (prelazni oblik religijskog organizovanja između sekte i crkve), koje mahom potiču iz protestantizma, svoja učenja takođe vezuje za Isusa Hrista. Otuda danas u svetu ima više od 20.000 zasebnih hrišćanskih crkava, denominacija i sekti.

Počeci hrišćanstva

Svet u kome je rođen Isus iz Nazareta i u kome su sastavljena jevanđelja bio je, u religijskom smislu, jedan vrlo raznolik svet. Život u njemu odvijao se unutar granica velike Rimske imperije čije stanovništvo je, u doba cara Avgusta (31. g. p. n. e. – 14. g. n. e.), brojalo oko 70–80 miliona ljudi. Događaji koji se opisuju u jevanđeljima zbili su se u rimskoj provinciji Palestini i pripadali su stoga zvaničnoj istoriji carstva. U Palestini je u Isusovo doba (prva trećina prvog veka n.e.) živelo oko tri miliona stanovnika. To je bila etnički mešovita provincija, s jevrejskom većinom, u kojoj su se govorila čak četiri jezika: hebrejski, aramejski, grčki i latinski.

U rimskoj državi praktikovani su različiti oblici religijskih verovanja i rituala, kultovi i misterije: kult rimskog imperatora, ali i kult boga Mitre; misterijske religije, uključujući obožavanje Velike Boginje, egipatske misterije posvećene Izidi i Ozirisu, ali i vera u jednog, jevrejskog Boga označenog s četiri slova hebrejskog alfabeta – JHVH. U kojoj meri je osvetljavanje najranijeg, judeo-hrišćanskog perioda u istoriji nove religije značajno i za razumevanje njene vodeće ličnosti – Isusa iz Nazareta?

Kada je reč o „istorijskom“ Isusu, tu prvenstvo imaju tri jevanđelja – Markovo, Matejevo i Lukino – iz kojih najviše saznajemo o njegovoj ličnosti i učenju. Ova tri jevanđela nazvana su „sinoptičkim“ jer dele veliki deo zajedničke građe, pri čemu se njihovi tekstovi mogu paralelno pratiti „jednim pogledom“ (grč. *synopsis*). U istorijskom smislu, tu je reč o vođi jednog od mnogih religijskih pokreta u Palestini pod rimskom upravom. Jevrejski istoričar toga doba, Josif Flavije, potvrđuje da su ideje o dolasku Mesije i spasenju bile dosta raširene među Isusovim savremenikima. *Eshatologija*, učenje o „poslednjim stvarima“ koje će nastupiti na kraju istorije, bila je, zapravo, među starim Jevrejima oduvek ne samo religijska, već i politička stvar.

U takav istorijski kontekst bismo mogli da stavimo i tradiciju o Isusovom hapšenju, osudi i pogubljenju pod rimskim vlastima, koja je vrlo detaljno opisana u jevanđeljima. Tu se, međutim, prepoznaju i bitne razlike u odnosu na druge jevrejske religijsko-političke i mesijanske lidere i njihove zajednice. Jedna od najvažnijih razlika je, svakako, to što, osim Isusa, niko drugi od članova njegove zajednice nije bio uhapšen ili pogubljen u vezi s događajima koji su usledili uoči velikog praznika Pashe u Jerusalimu. Kada je reč o rimskoj historiografiji prvog veka, moramo se, najpre, zadovoljiti ograničenim izborom tekstova u kojima se hrišćani uopšte i spominju. Neke od tih zabeleški nalazimo u delima vrsnih istoričara kao što su Tacit, Svetonije, Josif Flavije i Gaj Plinije Mlađi. Među tim tekstovima nalazi se i svedočanstvo od izuzetne važnosti: direktna, i od hrišćanskih izvora nezavisna, potvrda o tome da je Isus Hristos bio istorijska ličnost. Osvrnimo se kratko na Tacitov izveštaj.

U jednom od svojih spisa (*Analii* 15.44) Tacit se osvrće na događaje koji su pratili izbijanje velikog požara u Rimu u periodu Neronove vladavine (64. g. n.e.). Taj tekst je dragocen za istoričare ranog hrišćanstva bar iz dva razloga. On, s jedne strane, osvetljava jedno nedovoljno poznato razdoblje u istoriji hrišćanske crkve kada su, kako se veruje, u progonima hrišćana u Rimu stradali i apostoli Petar i Pavle. S druge strane, u *Analima* se nalazi i izuzetno važno svedočanstvo o pogubljenju Isusa Hrista pod Tiberijem, baš u vreme kada je Pontije Pilat bio guverner Judeje. S obzirom na to da je ovaj izveštaj potekao iz nehrišćanske sredine, štaviše, iz ruke jednog od najvećih antičkih istoričara, čak i najveći skeptici teško mogu osporavati činjenicu da je Isus Hrist bio istorijska ličnost, koja je, kao što i jevanđelja kazuju, stradala posle sudskog procesa kojima je verovatno rukovodio Pontije Pilat.

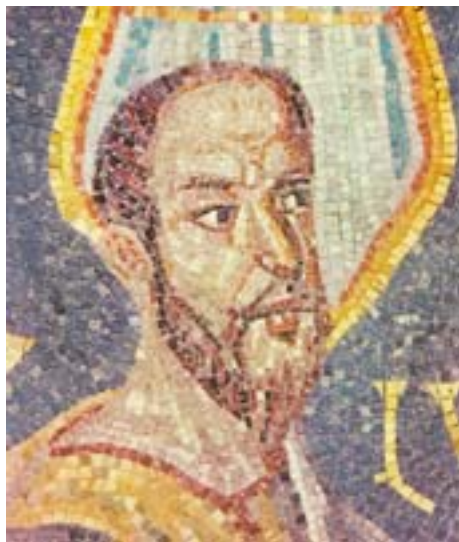
Navodimo taj značajni odlomak iz Tacitovih *Analii* u celini: „Ali ni ljudski napori, ni careva štedrost, ni obredi očišćenja nisu izbrisali sramotu, nisu prekinuli priče da je požar zapaljen po naređenju. Da stane na put glasinama, pronađe Neron krivce i stane ih kažnjavati probranim mukama. To su bili ljudi omraženi zbog zlodela koja su činili, a koje narod nazivaše hrišćanima. Ime su dobili po Hristu koji je za Tiberijeve vlade pogubljen po presudi prokuratora Pontija Pilata; potisnuto samo zamalo, ovo gnusno praznoverje izbilo je i raširilo se ponovo, ne samo po Judeji, gde se to zlo i rodilo, već i po Rimu, gde se stiču i neguju sve moguće sramne i gadne vere sa svih strana sveta. Najpre su pohvatani ljudi koji su ispovedali tu veru, a zatim su oni prokazali čitavo mnoštvo drugih. Njima nije dokazana toliko krivica za podmetanje požara koliko mržnja na ljudski rod. Pogubljenje hrišća-

na služilo je ostalima za zabavu: oblačili su ih u kože divljih zveri, puštali pse da ih rastržu, raspinjali su ih na krstove i palili, poput buktinja, kad se spusti noć. Neron je dao svoje vrtove za te predstave, priređivao cirkusne igre i, odeven u kočijaško odelo, umešao bi se među svetinu, ili bi sa svojim kolima i sam učestvovao u trkama. I mada su hrišćani inače bili krivi i zasluživali najtežu kaznu, radala se u narodu samilost prema njima jer su padali kao žrtve svireposti jednog čoveka, a ne za opšte dobro“.

Pored samog svedočanstva o Isusovoj smrti, još nekoliko podataka privlači pažnju u ovom jezgrovitom odlomku. Godine 64, kada je u Rimu izbio veliki požar, sledbenici Isusa Hrista u toj prestonici bili su već nazivani „hrišćanima“. To je, svakako, u skladu s podatkom iz Dela apostolskih da su se, desetak godina ranije, pristalice Isusovog „puta“ u Antiohiji po prvi put počele nazivati hrišćanima. U Tacitovom izveštaju potvrđeno je da je ta nova religija ponikla u Palestini (Judeji) te da se ubrzo raširila i po Rimu. Primetno je tu Tacitovo nastojanje da krivicu zbog samog požara prebaci na Nerona ali, iako on bar donekle sažaljeva hrišćane u pogledu nepravedne sudbine koja ih je zadesila, uzdržani, konzervativni istoričar ipak smatra da su oni krivi što uopšte podležu svom „gnusnom praznoverju“. Zbog toga, ako ni zbog čega drugog, oni, po njemu, zaslužuju najtežu kaznu. U svakom slučaju, Tacitov neprijateljski stav prema hrišćanima je dodatni argument u prilog *autentičnosti* njegovog prikaza.

Slika o ranoj crkvi koju dobijamo iz hrišćanskih dokumenata s kraja prvog i početka drugog veka prilično je raznolika, ponekad i protivrečna. S jedne strane, reč je o relativno statičnoj, hijerarhijskoj instituciji koja je izrazito patrijarhalna i pragmatična u pogledu svog unutrašnjeg uređenja. S druge strane, najraniji hrišćanski pokreti imali su obeležja dinamičnih, idealističkih zajednica u kojima su apostoli i putujući učitelji, harizmatске ličnosti, imali prilično radikalne poglede na porodični život, versku hijerarhiju i privatno vlasništvo. Taj drugi socijalni model je stariji, i mogao bi se dovesti u vezu s istorijskim pokretom Isusovim. Prvi model je, pak, docniji, ali baš taj oblik crkvene organizacije, koji se uglavnom stabilizovao tokom drugog i trećeg veka, najviše je doprineo opstajanju hrišćanske crkve u doba velikih progona.

Iz pisama apostola Pavla, najstarijih tekstualnih izvora za proučavanje ranog hrišćanstva, doznajemo, na primer, da u oblasti u kojoj je on propovedao nije bilo nikakvih posebnih crkvenih građevina. Religijska služba obavljala se uglavnom po privatnim kućama, a crkvi se pristupalo posle krštenja kome je prethodio duži pripremni period. Crkva je tako predstav-

Mozaik sa likom apostola Pavla,
Ravena, Italija

ljala svojevrsnu „liturgijsku zajednicu“ u kojoj se proslavljala Isusova *Poslednja večera* i učestvovalo u svetoj tajni njegovog tela i krvi. U tom najranijem periodu hrišćani su predstavljali samo jednu religijsku „sektu“, relativno malu religijsku zajednicu koja se borila za svoj opstanak u širem, neprijateljskom okruženju. Članovi te zajednice vodili su poreklo iz različitih društvenih slojeva. Neki su bili bogati i imali robove, dok su drugi, opet, i sami bili robovi. Iz ovakvih spisa vidi se jasno da su se prve crkve nalazile u gradovima i da je bilo potrebno izvesno vreme dok se hrišćanstvo proširilo i u seoskim područjima. Znamo, na primer, da su prve crkve osnivane u Jerusalamu,

Antiohiji, Efesu, Korintu, Aleksandriji, Filipima, itd. Treba, međutim, imati u vidu da je sam Isusov pokret bio izrazito orijentisan prema ruralnim regijama u Galileji, Samariji i Judeji. Hrišćani su, dakle, bili prisutni i u gradu i na selu, a Isusova misija bila je uglavnom usredsređena na ruralne oblasti.

U takvom okruženju, prvi Hristovi sledbenici razvili su svojevrsni kodeks ponašanja i način života. Iz Dela apostolskih doznajemo, na primer, da su apostoli i drugi vernici u Jerusalamu delili svoju imovinu. Isusove izreke zabeležene u jevanđeljima razotkrivaju još tri tipične karakteristike te rane hrišćanske ideologije.

Prvo, apostolski poziv podrazumevao je, u velikoj meri, odricanje od kućnog života i stalnog boravka u nekom mestu, pa se tako među ovim misionarima, uključujući, naravno, i samog Hrista, počeo širiti svojevrsan „ideal beskućništva“. Da bi se pristupilo Isusu i njegovom učenju, poželjno je bilo napustiti svoje ognjište, kuću, vlasništvo. Ideal beskućništva bio je, izgleda, dosta rasprostranjen među hrišćanima tokom prva tri veka. Jedan od praktičnih razloga njihove stalne selidbe i lakog odricanja od sopstvenog doma bio je zbog toga što su često bili proganjani. Prema *Učenju dvanaestorice apostola*, spisu s početka drugog veka, pravi hrišćanski prorok nikad ne ostaje na jednom mestu duže od dva-tri dana. On takođe ne prima novac,

već je, kao i radnik, „dostojan hrane svoje“, pa mu uvek treba ponuditi prvinu s vinograda i od stoke.

Prema Isusovim izrekama, druga upadljiva karakteristika apostol-skog i proročkog života bila je odricanje od porodičnih veza. Napuštanje stalnog doma podrazumevalo je, svakako, i raskid s familijom. Prema Markovom izveštaju, učenici su napuštali kuće, njive, rodbinu. Neki od njih morali su čak da prekrše i minimalne obzire prema članovima svojih porodica, uključujući i njihovo sahranjivanje. U realnim uslovima života, međutim, nije bilo tako lako raskinuti sve veze sa svojom porodicom, pa su neki apostoli na putovanja vodili i svoje žene.

U jevanđeljima se, najzad, u skladu s tim ranim kodeksom ponašanja, preziralo bogatstvo i privatno vlasništvo. Blago ne treba sakupljati na zemlji, „gde moljac i rđa kvari“, već na nebu, kao što to savetuje Matejev Isus (Mt 6.19–21). To je, u pravom smislu reči, bio život proveden na putu. Potrebno je sve izgubiti da bi se sve dobilo. Ako, na primer, prorok zatraži novac, to znači da je on lažni prorok; ako na istom mestu, u istoj kući, on ostane duže od tri dana, opet bi se za njega moglo tvrditi da je lažni prorok. A sam Isus je govorio: „Koji vas prima, mene prima; a koji prima mene, prima onoga koji me je poslao“. Ili, opet: „Traži, i biće ti dato“.

Iz svega ovoga moglo bi se zaključiti da je Isus Hrist u stvari bio prvi od tih putujućih učitelja, proroka, harizmatičara. Navedene izreke iz jevanđelja su autentične što, naravno, može značiti samo to da su one, bar u početku, dosledno sprovedene u svakodnevnom životu. Ako, dakle, pod *crkvom* podrazumevamo samo neku lokalnu instituciju u kojoj se povremeno okupljaju vernici kako bi učestvovali u liturgiji ili čuli po neku propoved, onda se moramo složiti s tim da u sociološkom smislu baš i nema kontinuiteta između Isusovog pokreta i hrišćanstva iz docnijih vekova. Hrišćanstvo je, naime, moralo da se znatno transformiše kako bi se od tog prvobitnog, idealističkog pokreta pretvorilo u statičnu, čvrsto ustanovljenu crkvenu organizaciju. Taj preobražaj imao je, međutim, dalekosežne istorijske posledice: jedna relativno beznačajna judejska sekta iz prvog veka postala je na taj način nova, svetska religija. Putujući učitelji, apostoli, proroci i iscelitelji koji su sebe, bez razlike, smatrali Isusovim sledbenicima, preneli su novo učenje iz Galileje, Judeje i Samarije u druge krajeve Rimske imperije. Tako je rano hrišćanstvo postalo pretežno gradska, urbana religija. U sociološkom smislu, može se, dakle, uočiti razlika između ruralnog (seoskog) i urbanog (kosmopolitskog) okruženja u kome se razvijalo rano hrišćanstvo, a zatim i razlika između radikalizma putujućih propovednika i statične hijerarhijske institucije iz kasnijih vekova.

Novi zavet

Najvažniji izvori za proučavanje hrišćanstva su novozavetni tekstovi, među kojima sasvim posebno mesto zauzimaju jevanđelja. Hrišćansko sveto pismo je Biblija (Stari i Novi zavet), a samo hrišćansko Predanje, pored Biblije, sadrži i više drugih elemenata: Simvol vere (Ispovijanje vere) i učenje o Svetoj Trojici; religijske i političke odluke sedam vasiljenskih sabora; evharistiju (liturgija, misa); dela crkvenih otaca; ikone u pravoslavlju, itd. Ideja o hrišćanskoj Bibliji kao „Novom zavetu“

proizišla je iz onih ranohrišćanskih tekstova u kojima se sam Hrist, svojom smrću, ističe kao posrednik u novom savezu s Bogom, *novom zavetu*. Iako se ideja o „novom zavetu“ javila dosta rano u hrišćanskoj literaturi, sve do kraja drugog veka sam izraz nije se upotrebljavao da se njime označi i *lista knjiga* koja bi za hrišćane imala obavezujući značaj. U stvari, zna se samo da je oko 180. g. hrišćanski biskup Melit sastavio spisak knjiga koje pripadaju „Starom zavetu“, tj. jevrejskoj Bibliji. Na osnovu toga se obično pretpostavlja da je u Melitovo vreme postojala i nekakva ideja o „Novom zavetu“ kao zbirci hrišćanskih dokumenata. Uostalom, „Novi zavet“ se baš u tom kontekstu prvi put direktno spominje još 192. godine, u spisu nepoznatog hrišćanskog polemičara.

Za razliku od tekstova koji su ušli u sastav jevrejske Biblije, novozavetne knjige svedoče o mnogo manjem vremenskom jazu između opisanih događaja i pisanih izveštaja o njima. Događaji izloženi u jevanđeljima zbili su se uglavnom oko 30. godine, a prvo pisano jevanđelje je nastalo već oko sedamdesete. Evanđelista je, dakle, sastavljao svoj zapis, svoju hroniku tih događaja samo četrdesetak godina (jednu generaciju) posle Isusove smrti.

Kodeks Novog zaveta, 4. vek

Fragment rukopisa
Jevanđelja po Jovanu

Novi zavet je sastavljen od ukupno 27 spisa. Reč je tu, zapravo, o četiri vrste religijskih tekstova:

1. četiri jevanđelja (Matej, Marko, Luka i Jovan)
2. jednoj ranoj crkvenoj istoriji (Dela apostolska)
3. dvadesetjednoj poslanici (ukupno četrnaest pisama pripisuje se apostolu Pavlu, dok je ostalih sedam opštijeg karaktera)
4. jednoj apokalipsi (Otkrivenje Jovanovo).

Još dosta rano u crkvenoj tradiciji Matejevo i Markovo jevanđelje spominju se skupa, dok se Dela apostolska pripisuju Luki, autoru trećeg jevanđelja. Iz Druge Petrove poslanice vidi se, opet, jasno da su krajem prvog veka, kada je ovaj tekst i napisan, Pavlova pisma bila hrišćanima poznata u formi zbirke koja je imala gotovo kanonski značaj. Znano je, najzad, i to da su novozavetni tekstovi pripisani Jovanu (jevanđelje, tri pisma i apokalipsa) činili zaseban segment ranohrišćanske literature.

Hrišćanstvo je vrlo brzo posle odvajanja od judaizma postalo svetski religijski pokret. Otuda postoji i veliki broj verzija novozavetnih tekstova sačuvanih na raznim klasičnim jezicima. Reč je o približno 5.000 rukopisa na grčkom i čak 10.000 rukopisa na drugim jezicima (latinskom, sirijskom, arapskom, koptskom). Izvorni jezik Novog zaveta je tzv. *koine*, ili opšti, obični grčki jezik. Kopije ovih tekstova se, naravno, ne podudaraju. U tim prepisima se, po pravilu, nalazi i izvestan broj grešaka nastalih kao rezultat ručne pisarske delatnosti. Nije, na žalost, sačuvan nijedan originalni dokument nekog novozavetnog teksta. Izuzev jednog fragmenta iz Jovanova jevanđelja koji se obično datira u 125. g. najstariji rukopisi (prepisi prepisa) su s kraja drugog i početka trećeg veka. Za razliku od hebrejskih biblijskih tekstova koji su izvorno pisani i prepisivani na svicima, kompletni novozavetni dokumenti sačuvani su u formi kodeksa ili knjige. Najstariji sačuvani primerici tih kodeksa sastavljeni su tek u četvrtom veku.

U izvornim zbirkama Novoga zaveta, kao i u njegovim modernim prevodima, prvo po redu je Matejevo jevanđelje. Jevanđelja, međutim, nisu i najstariji tekstovi u hrišćanskoj Bibliji. Tu primat pripada Pavlovim pismima, obično datiranim između četvrte i šeste decenije prvog veka. Slede zatim „sinoptička“ jevanđelja (po Mateju, Marku i Luki) koja su priredili anonimni autori iz druge i treće hrišćanske generacije, iako su ti tekstovi tradicionalno pripisani samim apostolima ili njihovim saradnicima. Protivno tradiciji koja Mateja tu stavlja na prvo mesto, najstarije novozavetno jevanđelje je Markovo, napisano oko 70. godine. Matej i Luka pisali su iz-

među 70. i 100. godine, a posljednje kanonsko jevanđelje, spis pod imenom apostola Jovana, nastalo je, po svemu sudeći, krajem prvog ili početkom drugog veka. Iz tog perioda su i poslanice pripisane Pavlu koje su sastavili njegovi učenici (npr. pisma Efešanima, Timotiju, Titu), dok su Otkrivenje Jovanovo i Poslanica Jevrejima s kraja prvog veka.

Prva celovita lista novozavetnih knjiga obelodanjena je 367. godine u Uskršnjem pismu episkopa Atanasija iz Aleksandrije crkvama u Egiptu. Ta lista sadržala je ukupno 27 tekstova, a Atanasije je, prvi put, pomenuo i reč *kanon* da bi ukazao na njihov značaj i vrednost kao hrišćanskog Svetog pisma. Samo četrdesetak godina ranije (325. g.), Eusebije iz Cezareje verovao je da se svega 20 od tih tekstova mogu smatrati za autoritativne, svete spise, dok je ostale tekstove taj crkveni jerarh i istoričar tretirao kao problematično, ideološki osporavano štivo. Ima, prema tome, puno osnova da se pretpostavi kako je novozavetni kanon od 27 ranohrišćanskih dokumenata bio uobličen baš u tom četrdesetogodišnjem periodu koji je Atanasijev kanon delio od Eusebijeve zbirke tekstova. I doista, godine 331. rimski car Konstantin poslao je pismo svom crkvenom savetniku Eusebiju u kome je od njega zatraženo da učestvuje u pripremi prvih 50 primeraka Biblije u kojima je, naravno, trebalo da se nađu i hrišćanski tekstovi. To je, u svakom slučaju, bio vrlo skup i značajan poduhvat, pa se može pretpostaviti da je jedan od Eusebijevih zadataka, kao carskog poverenika i savetnika, bio i da napravi selekciju onih dokumenata koji bi bili uvršteni u Novi zavet. Postojeći hrišćanski kanon je stoga, po svemu sudeći, bio uobličen tridesetih ili, najkasnije, četrdesetih godina četvrtog veka. U svakom slučaju, prilično je izvesno da su politički, državni razlozi i motivi predstavljali jedan od odlučujućih faktora prilikom izbora tih kanonskih tekstova.

Zašto je, uopšte, odabrano baš 27 knjiga Novog zaveta? Kakvim kriterijima izbora su se rukovali crkveni oci koji su formirali listu ovih spisa? Merila koja su Eusebije i Atanasije primenjivali u svom izboru kanonskih tekstova nisu sasvim poznata. Danas se zna da su se morala poštovati bar neka pravila. Bilo je, na primer, izuzetno važno da se u Novi zavet uvrste dela koja su pisali sami apostoli ili njihovi bliski saradnici. Ako je neki tekst, s izvesnim pouzdanjem, pripisivan apostolu (npr. Mateju, Jovanu, Petru), on bi bio uvršten u kanon. Tu je čak i lično poznanstvo s apostolom bilo od značaja za sastavljače: Marko ili Luka nisu bili Isusovi direktni učenici, apostoli, ali pošto ih tradicija dovodi u vezu s Petrom i Pavlom, tekstovi pripisani njima mogu se, prema mišljenju sastavljača Novog zaveta, prihvatiti kao autentični i autoritativni. Tako su se, recimo, u hrišćanskoj Bibliji odmah našle sve poslanice pripisane svetom Pavlu. Pošto je, prema crkvenoj tradi-

ciji, treće jevanđelje i Dela apostolska sastavio Pavlov saradnik Luka, tu je onda moralo biti uvršteno i njegovo dvotomno delo – doduše, u formi dva zasebna spisa. Marko, s druge strane, nije bio Hristov apostol, ali je, prema tradiciji, bio Petrov tumač i pratilac, pa se tako u Novom zavetu našlo i jevanđelje pripisano Petrovom bliskom saradniku.

Za priređivače hrišćanske Biblije bilo je veoma važno i da je izabrani dokument, po sadržaju i tematici, bio u skladu s temeljnim načelima hrišćanskog religijskog učenja. Ta „ideološka podobnost“ nekog dokumenta određivana je na osnovu njegove prilagođenosti tzv. kanonu istine ili pravilu vere. Tu se, konačno, moralo uzeti u obzir i to da li je neko delo često korišćeno i koliko je bilo popularno u ranoj hrišćanskoj crkvi. Iako su, na primer, neki crkveni autoriteti smatrali da Jovanovom Otkrivenju i Poslanici Jevrejima nije mesto u Novom zavetu, oba spisa su docnije prihvaćena baš zbog toga što su se još od najranijih vremena upotrebljavala u crkvi.

U pristupu samoj Bibliji nužna je, pre svega, svest o mogućnosti različitih teorijskih i praktičnih upotreba ovog religijskog štiva, te „svete biblioteke“. I hrišćanska i hebrejska Biblija mogu se, naime, čitaocu otvoriti na više različitih nivoa, u zavisnosti od načina na koji se pojedini spisi čitaju. Književni teoretičar tu, svakako, zapaža ponešto što ne vidi neki arheolog ili teolog, dok je pristup istoričara religije, opet, bitno drugačiji od načina na koji Bibliju koristi sveštenik u nedeljnoj liturgiji. Znamo, dakako, da se teoretičar književnosti bavi, pre svega, Biblijom kao književnim delom, dok je arheolog tu, možda, u potrazi i za lokalitetima na kojima bi bilo moguće otpočeti terenska istraživanja, neka buduća iskopavanja. Biblija se, prema tome, u izvesnom smislu može posmatrati i kao svojevrsna geografska karta. Sveštenik tokom nedeljne liturgije, čita odabrane, prigodne tekstove, nekakav „kanon unutar kanona“, pa mu Biblija – bar u pravoslavnoj i katoličkoj tradiciji – služi i kao važan liturgijski „predmet“ ili simbol. Istoričara religije, kao i filozofa, zanimaju, pak, više značenja i funkcije pojedinih simbola, motiva i događaja, odnosno njihov širi društveno-istorijski kontekst.

Teologija

Poput judaizma i islama, hrišćanstvo je monoteistička religija. Nju, dakle, odlikuje vera u *jednog*, jedinog Boga, ali i vera u Isusa Hrista kao Boga, odnosno Sina Božjeg. Najvažnija pitanja doktrine i organizacije rane i sred-

njovekovne crkve razmatrana su na vaseljenskim ili ekumenskim saborima. Takvih velikih crkvenih skupova, od univerzalnog i obavezujućeg značaja, bilo je sedam, u: Nikeji (325. g.), Carigradu (381. g.), Efesu (431. g.), Halkidonu (451. g.), Carigradu (553. g.), Carigradu (680–81. g.) i Nikeji (787. g.).

Prema teološkim doktrinama formulisanim i potvrđenim na prva dva vaseljenska sabora (u Nikeji i Carigradu), hrišćanski Bog se otkriva kao Trojica, tj. kao Otac, Sin i Sveti Duh. Na taj način je, prema hrišćanskoj doktrini i veri, Bog sebe obznanio u ljudskoj povesti. U jevanđeljima mu se, na primer, Isus obraća kao Ocu, dok, s druge strane, i sam Isus biva prepoznat kao Sin Božji. Sveti Duh se, pak, pojavljuje u nekim ključnim momentima u toj povesti (Inkarnacija, krštenje Isusovo, Preobraženje, Duhovi i dr.). Ličnosti Svete Trojice (Otac, Sin i Duh Sveti) su, zapravo, tri osobe sa jednom, božanskom suštinom. Među njima postoji razlika, ali nikad odvojenost. One su tri večne osobe i svaka od njih poseduje božanstvo u njegovoj celokupnosti. Prema teološkim dogmama potvrđenim na docnijim vaseljenskim saborima, sam Isus Hrist u potpunosti poseduje i božansku i ljudsku prirodu u jednoj svojoj ličnosti.

Reč *teologija* (u nas *bogoslovlje*) jeste grčkog porekla. *Theologia* na grčkom znači učenje ili doktrinu o Bogu. Da bi se, međutim, mogla formulisati doktrina o Bogu, potrebno je najpre znati ko, ili šta, Bog jeste. Prema judeo-hrišćanskoj religijskoj tradiciji nije moguće da ljudi, pa tako ni teolozi, *spoznaju* Boga. Kao što je crkveni otac Evagrije iz Ponta govorio: „Bog se ne može umno spoznati. Kada bi se mogao spoznati, on ne bi bio Bog“.

Da bi se mogao razviti nekakav racionalni govor o Bogu, čak i u sasvim uslovnom smislu, mora se poći od nekih minimalnih pretpostavki. Prva pretpostavka je da ne postoji znanje o Bogu u pravom smislu reči, te da je Bog nesaznatljiv, odnosno, jedna tajna, misterija. Taj uvid je, recimo, vrlo važan za pravoslavnu hrišćansku tradiciju, jer, kako ističe jedan ruski bogoslov, „istočna tradicija jasno razlikuje misticizam od teologije, lično iskustvo božanskih tajni od dogmi koje saopštava Crkva... Daleko od toga da se jedna drugoj suprotstavljaju, teologija i mistika se uzajamno prožimaju i dopunjuju“.

Pošto se, dakle, Bog shvata, pre svega, kao jedna tajna, misterija, svaka teologija koja tretira Boga kao misteriju jeste mistička teologija. Teološka dogma, kao sistem verovanja, jeste sekundarna u tom smislu.

Da li je, onda, moguće racionalno pristupiti pojmu Boga u pravoslavnom bogoslovlju? To je moguće u izvesnoj meri, s tim što ovaj dodatak „u izvesnoj meri“ treba shvatiti sasvim ozbiljno. Ako, na primer, sledimo bilo koje standardne priručnike pravoslavne bogoslovije, videćemo da je moguće napraviti razliku između dva aspekta u konceptu Boga. S jedne strane,

Bog je „ono sasvim drugo“, drukčije, nesaznatljivo u svojoj suštini i u toj perspektivi Bog nadilazi mogućnost intelektualne spoznaje – on je bezimen i neodrediv. S druge strane, mada je nepoznatljiv u svojoj suštini, Bog je sveprisutan putem svojih delatnosti, svoje energije. Prema hrišćanskom ocu Vasiliju Velikom, „niko nikada nije video božansku suštinu, ali mi verujemo u tu suštinu jer doživljavamo njegovu energiju“. Ta energija je, opet, stvar iskustva, pre nego li znanja. Prema pravoslavnoj tradiciji, ima puno načina da se te božanske energije, ili njegova milost, ispolje. Na primer, božanska milost razotkriva se u svetlu oko nas, u ljudskom srcu, u našim odnosima s drugima, odnosno u ljudskom društvu.

Crkva na Zapadu i Istoku: raskoli

Tokom srednjeg veka, hrišćanska crkva je bila jedina zvanična religija u Evropi. Državne granice i religijska pripadnost poklapali su se, a crkva je imala najvažniju ulogu u društvu i kulturi evropskog srednjovekovlja. Na zapadu Evrope, biskupi i nadbiskupi koji su, po pravilu, dolazili iz plemićkih porodica, ne samo da su upravljali svojim biskupijama, već su obavljali i vodeće funkcije u vlasti. Bez obzira na postojeće geografske i etničke razlike, crkva je tada predstavljala jedinstvenu *kulturnu zajednicu* svih hrišćana.

Taj svoj ugled i važnost crkva je, međutim, počela značajno da gubi u zapadnoj Evropi još posle Velikog raskola 1054. godine, a naročito tokom „Vavilonskog ropstva“ u 14. veku. Neki crkveni poglavari počeli su da prodaju svoje usluge, krše osnovna biblijska načela i vode život ne mnogo različit od svetovnjaka, trgovaca ili političkih ličnosti. S druge strane, vladari novih gradova-država, kao i novi monarsi, nisu više morali da se toliko oslanjaju na crkvu kako bi se održali na vlasti. To, naravno, nije nužno imalo za posledicu i odbacivanje hrišćanstva kao univerzalne religije. Naprotiv, tokom 14. i 15. veka došlo je do religijske obnove koja je dostigla svoj vrhunac s reformacijom u 16. veku.

U petom, jedanaestom i šesnaestom veku došlo je u istoriji hrišćanstva do tri velike deobe koje su u velikoj meri odredile budući razvoj ove religije. Reč je tu o doktrinarnom i institucionalnom raskolu:

1. između pristalica i protivnika Halkidonskog crkvenog sabora (tzv. halkidonaca i monofizita)
2. između pravoslavaca i katolika
3. između katoličanstva i protestantizma.

Prve dve od tih deoba neposredno su uticale na sudbinu Istočne pravoslavne crkve u vizantijskom i postvizantijskom periodu.

Vizantijsko carstvo ili Vizantija je ime srednjovekovne države koja je postojala više od 1000 godina. Vizantija je bila najveća i najtrajnija *hrišćanska* država u istoriji. S jedne strane, ona je predstavljala produžetak, nastavak Rimskog carstva, njegovog pravnog i administrativnog ustrojstva. S druge strane, prehrišćansko Rimsko carstvo moralo je doživeti značajnu transformaciju da bi se pretočilo u Vizantiju: 1) država je, najpre, bila potpuno hristijanizovana; 2) u njoj se, pre svega, upotrebljavao grčki jezik, a njeno središte se pomerilo u istočni deo imperije, na Balkan i istočni Mediteran. Vizantinci su svoju državu i dalje nazivali Rimskim carstvom, a sebe Rimljanima ili Romejima. Naziv *Vizantion* odnosio se samo na glavni grad, ubrzo preimenovan u Konstantinopolj, odnosno Carigrad. Termin *Vizantija*, kao ime za državu, ne uvodi se u nauku pre 16. veka, dok su vizantologiju, kao istorijsku disciplinu, promovisali tek francuski naučnici u 17. stoleću.

Stanovništvo Vizantije bilo je multietničko, a činili su ga, pre svega, Grci, Jermeni i Sloveni. Početkom 7. veka, u Maloj Aziji i na Balkanu živelo je oko 10,7 miliona stanovnika. Od tada je i grčki postao službeni jezik carstva, a hrišćanstvo glavna religija, s tim što su Jevreji i muslimani imali pravo da ispovedaju svoju veru i praktikuju njene obrede. Carigrad je postao glavni grad 330, dok je Nikeja samo privremeno obavljala tu funkciju pod latinskom okupacijom od 1204. do 1261. godine. Izvorno je teritorija Vizantije obuhvatala celo Sredozemno more (pod vlašću Justinijana I od 527. do 565). Docnije se smanjila na državu koja je pretežno zahvatala Balkan i severoistočni Mediteran, a još kasnije, pri kraju svoje istorije, ona se suzila na malu oblast oko Bosfora. Godine 1453. Vizantija se konačno našla u rukama moćnog Osmanskog carstva, a Carigrad postao njegova nova prestonica.

▶ Aja Sofija, Istanbul, Turska ◀

Prvi raskoli

Od samih svojih početaka hrišćanska religija suočavala se s mnogim iskušenjima, pa su i različite crkvene podele i nesuglasice bile dosta uobičajena pojava. Još u prvom veku, apostol Pavle je, na primer, molio Hristove sledbenike u Korintu da se međusobno ne spore, već da svi jedno govore, da među njima ne bude raskola, i da budu „utvrđeni u jednom razumu i u jednoj misli“. Vasilije Veliki je, pak, pravio jasnu razliku između jeresi i

raskola (*shizme*), smatrajući da su raskolnici, za razliku od jeretika, oni koji su se odvojili od ostalih zbog nekih nesuglasica u samoj crkvi ili pitanja koja je moguće razrešiti. Mnogi crkveni nesporazumi što su se javili u vizantijskoj duhovnoj hemisferi bili su na kraju razrešeni, ali su neki, opet, prerasli u dugotrajne, bolne, i katkad definitivne rasepe između pojedinih crkava.

Godine 451, na četvrtom vaseljenskom saboru u Halkidonu, došlo je do velike podele unutar crkve između onih hrišćana koji su zastupali doktrinu o *dve* prirode u Hristu (božanskoj i ljudskoj) koje su sjedinjene u jednoj Spasiteljevoj ličnosti, i pristalica učenja o samo *jednoj* Isusovoj prirodi koja je u isti mah i božanska i ljudska. Zbog svog učenja o „jednoj prirodi“ (grč. *monos physis*), ovi drugi nazvani su docnije monofizitima. Sabor u Halkidonu prihvatio je kao svoje zvanično teološko stanovište shvatanje o dve različite prirode Isusove u „nerazdelnom, neizmenljivom, nedeljivom, nerazlučivom“ sjedinjenju. Gledano iz današnje perspektive, začuđuje, svakako, činjenica da je ova suptilna teološka razlika dovela do petnaestovekovnog raskola između Orijentalne, „monofizitske“ pravoslavne crkve (kojoj pripadaju koptski, jermenski, etiopski i neki sirijski hrišćani) i Istočne pravoslavne crkve, koja se danas stara o većini pravoslavaca u svetu. Pa ipak, taj dugotrajni i nepotrebn raskol javio se u najvećoj meri kao rezultat političkih problema koji su i pre održavanja sabora tertilili crkvu na istoku. Raspad Vizantijskog carstva i potpadanje obeju crkava pod viševekovnu tursku dominaciju, doprineli su, svakako, tome da ove dve pravoslavne zajednice nisu uspele da ranije razreše svoje teološke nesuglasice.

Koptska crkva Sv. Sergija,
Kairo, Egipat

U drugoj polovini 20. stoleća preduzeti su, međutim, neki ohrabrujući koraci koji bi, možda, uskoro mogli dovesti i do dugo iščekivanog ujedinjenja. U periodu od 1964. do 1971. godine održane su četiri konsultacije predstavnika obeju crkava, pa se tako došlo i do zajedničke spoznaje da među njima nema bitnijeg teološkog razmimoilaženja. Ubrzo je obrazovana i zajednička crkvena komisija koja se krajem 20. veka sastala u Ženevi i Egiptu. Iako su obe crkve nedavno odlučile da ukinu sve anateme koje su ih delile u prošlosti, još uvek se razmišlja o pravom načinu na koji bi se one, posle toliko vremena, mogle i formalno ujediniti.

Raskol između pravoslavnog Istoka i katoličkog Zapada (1054. g.)

Za razliku od ove deobe unutar samog pravoslavlja, raskol između pravoslavnog Istoka i katoličkog Zapada imao je dalekosežnije istorijske posledice. Otpočevši 1054. godine kao običan incident koji se ticao samo najvišeg sveštenstva, taj raskol prerastao je u vreme Četvrtog krstaškog rata (1204) u trajan, dramatičan, neopoziv raskid ne samo između dve crkvene sfere uticaja, već i dve samosvojne kulture i civilizacije. Dok je halkidonska shizma započela kao teološki spor koji je tek docnije prerastao u politički problem, raskol iz 1054. godine bio je uslovljen nizom istorijskih, političkih, kulturnih, ekonomskih i jezičkih faktora, a teologija i liturgijska praksa poslužile su tu samo kao povod da se opravda jedan mnogo dublji jaz između dve hrišćanske veroispovesti.

Iako su još u 9. veku dve crkve neposredno došle u sukob zbog nekih obrednih razlika, već više stoleća je tu centralni predmet spora predstavljala doktrina o papstvu i tumačenje Simvola vere (Ispovedanja vere), tj. naknadno dodavanje latinske reči *filioque* („...i Sina“) u onaj deo teksta ispovedanja koji se odnosi na svetog Duha. Navedimo tu spornu rečenicu u celini: „Verujem... i u Duha Svetoga, Gospoda, Životvornoga, koji od Oca [i Sina] ishodi“.

Crkva Vaznesenja Gospodnjeg,
Sankt Peterburg, Rusija

Katedrala u Napulju,
Italija

Pravoslavna crkva oduvek se pozivala na princip da se Simvol vere, koji je usvojen još u četvrtom veku i predstavlja jedan od temelja hrišćanske vere, ne može naknadno i arbitrarno menjati. Pored toga, pravoslavci drže da je učenje o izlasku Svetog Duha iz Sina, a ne samo iz Oca, teološki netačno.

S druge strane, Pravoslavna crkva nikad nije osporavala prestiž koji je Rim imao još u ranohrišćanskom periodu. Na hrišćanskom Istoku nikad se, međutim, nije verovalo da je papa, biskup Rima, obdaren nekom posebnom božanskom milošću ili harizmom koju nemaju i drugi crkveni poglavari. Prema pravoslavnom tumačenju, papa bi se, kao i vaseljenski patrijarh, mogao izdvajati samo kao „prvi među jednakima“, a nikako kao vrhovni biskup Crkve. Pravoslavci, uostalom, ne prihvataju ni dogmu o papskoj nepogrešivosti koja je formulisana na Prvom vatikanskom saboru 1870. godine. Iako bi se, dakle, papi moglo dodeliti počasno mesto među drugim biskupima (episkopima), pravoslavci nikako ne prihvataju da poglavar Rimske crkve može donositi ili nametati odluke nezavisno od volje drugih jerarha.

O dubini velikog raskola između Pravoslavne i Rimokatoličke crkve najbolje, možda, svedoči podatak da su anateme koje su njihovi poglavari proglasili još 1054. godine, ukinute tek 1965, tokom istorijskih susreta pape Pavla VI i patrijarha Atinagore u Rimu i Istanbulu. Pre toga, lideri ovih crkava nisu se sretali još od petnaestog veka!

Raskol između katoličanstva i protestantizma (1517–1648)

Protestantska reformacija je pokret, tj. pokušaj da se reformiše katolička crkva. Pokrenuo ga je Martin Luter 1517. godine, a završen je Vestfalskim mirom 1648. godine. Danas postoji mnogo protestantskih crkava, od kojih ćemo ovde pomenuti samo najveće: luterane, kalviniste, anglikance, baptiste, metodiste, prezbiterijance. Reformacija je prouzrokovala strašne ratove, dovela do ogromnih promena i podela, pre svega u Evropi, i nemoguće ju je razumeti bez detaljnijeg objašnjenja društvenih okolnosti u periodu od 14. do 16. veka.

Portret Martina Lutera

Renesansa i reformacija

Otkriće sveta i čoveka i razvoj individue predstavljali su dve glavne teme renesanse u periodu od 14. do 16. veka: „Čovek je postao duhovna *individua* i sebe je prepoznao kao takvog“. Ali za renesansne mislioce ideal ili oličenje univerzalnog čoveka je i dalje bio Hristos, a hrišćanstvo jedina univerzalna religija. Štaviše, „renesansa, koja ustanovljava novi pojam ljudskosti, umetnosti i književnog i naučnog života, ne nastaje iz suprotnosti prema hrišćanskoj religiji, već iz pune vitalnosti religijske obnove“. Moglo bi se u tom smislu reći da je renesansa predstavljala period u kome srednjovekovnu ideju hrišćanstva nije zamenio nikakav *sekularni*, tj. svetovni, humanizam, već obnova i razvoj duhovnosti u pravcu jednog *religijskog* humanizma.

Paralelno s tom humanističkom obnovom religije tekao je, međutim, još jedan značajan proces koji mnogi autori nazivaju obnovom antičkog, pre svega grčkog nasleđa. Ne treba pritom smetnuti s uma da je značajan deo tog nasleđa, bar kada je reč o filozofiji, ostao najpre sačuvan u arapskim prevodima na univerzitetima islamske Španije od 8. do 13. veka. Pa ipak, većina srednjovekovnih mislilaca nije bila u stanju da koristi čak ni grčki original Novog zaveta. Štaviše, Homerova *Ilijada* i *Odiseja* bili su mahom nepoznati na zapadu Evrope tokom srednjeg veka. U renesansi su, međutim, pored Cicerona, svoje mesto našli i klasični helenski autori.

Kada je o Bibliji reč, u 15. i 16. veku ona počinje sve više da se tumači na osnovu grčkog izvornog teksta, i u tom domenu posebno mesto pripada, svakako, Lorencu Vali, jednom od najoriginalnijih i najuticajnijih italijanskih humanista. U svom satiričnom spisu o Tomi Akvinskom, Vala programski poziva na zaokret ka hrišćanskim antičkim izvorima koje predstavljaju Avgustin, grčki crkveni oci i, naravno, sam Novi zavet.

Autograf (originalni svojeručni rukopis) Sv. Tome Akvinskog

Pravi pomak ka budućoj reformaciji Crkve načinio je, međutim, tek Erazmo iz Roterdama (1469–1536), koji je povratak izvornoj Isusovoj poruci pretvorio u obuhvatan program crkvene reforme i teološke renesanse. U osvit Luterove reformacije, Erazmo poziva na oslobađanje hrišćanskog nasleđa od pogrešnih i tendencioznih čitanja i tumačenja latinskog prevođa Biblije, a kao glavni teološki program tu se, zapravo, ističe povratak njenom izvornom tekstu. Pored toga, humanisti su kritikovali i popularnu re-

Portret Erazma iz Roterdama,
Kventin Masis, 1517. godina

ligioznost, a sam Erazmo je izložio podsmehu brojne slabosti poznog srednjovekovnog katolicizma. Na meti njegove kritike našli su se praznoverje, lažne relikvije, neumerena hodočašća, gojazni kaluđeri i drugi vidljivi znaci crkvene korupcije.

Pa ipak, jedna od glavnih odlika crkvene istorije u 15. veku bio je neuspeh mnogih pokušaja njene reforme. Neki od vidljivijih znakova te reformske aktivnosti u krilu same rimokatoličke crkve bili su, svakako, opšti crkveni sabori u Konstancu, Bazelu i Firenci. Crkva je trpela dosta oštru kritiku u skoro svim institucionalnim aspektima, osim doktrine, dogme. Buduća crkvena organizacija, smanjenje papskog birokratskog aparata, pa čak i osporavanje same institucije papstva nisu, međutim, bili pošteđeni rasprave i kritike. Sama rimokatolička crkva je, međutim, baš zahvaljujući papskom uticaju, uspevala da zaustavi bilo kakav pokušaj reforme.

Pojmovi *reforma* i *reformacija* danas se obično dovode u vezu s imenom Martina Lutera i protestantima 16. veka koji su promenili ne samo službu, nego i doktrine Rimokatoličke crkve. Ta obnova i reforma otpočela je oko 1517. godine, izvan Rima, i bila je usmerena protiv Svete stolice. Termin *protestanti* ušao je, pak, u širu upotrebu krajem 16. veka, iako se pojavljuje još 1529. godine, u vreme održavanja Drugog državnog sabora u Špajeru. Zanimljivo je da izvorni podsticaj tih reformatora nije puno prevazilazio ranije zahteve da se izvrše promene u crkvenoj organizaciji i birokratiji, porezima i nekim obredima. Hrišćanski vernici skloni reformi u 15. veku nisu u početku smatrali da je potrebno reformisati i samu veru, religiju. Međutim, već krajem tog stoleća teološke promene bile su iznenađujuće velike. Mnoge od tih promena postale su praktično neopozive u periodu od 1517. do 1555. godine.

Pored humanizma i renesanse, nekoliko drugih novina doprinelo je uspehu protestantske reformacije. Tu, svakako, treba spomenuti stabilizaciju država-gradova i kneževina u Evropi, kao i monarhija u Engleskoj, Francuskoj i Švedskoj. U tim zemljama je antipapsko raspoloženje bilo praćeno manje-više izraženim nacionalizmom. Severno od Alpa, papa i njegovi službenici smatrani su strancima koji se neopravdano mešaju u lokalne po-

slove drugih država, pa je politička moć tu rasla na račun crkvene. Štaviše, mnogi vladari su se sami otvoreno uplitali u crkvena pitanja na svojoj teritoriji.

Još jedna značajna novina tog vremena bilo je otkriće štamparske prese, potpuno nove tehnologije koju je izumeo Johan Gutenberg iz Majнца. Zahvaljujući toj novoj mašini, informacije su se širile mnogo brže nego inače, a potražnja za verskim knjigama je bila naročito velika. Kada je, na primer, Martin Luter počeo da štampa svoje prevode Biblije i druga teološka dela na nemačkom jeziku, nijedan drugi reformator nije se mogao poređiti s njim. Samo između 1517. i 1520. čak 370 izdanja njegovih dela pojavilo se u popularnom formatu, kao pamfleti u tiražima od preko 300.000 primeraka. Bez takve podrške, avgustinski kaluđer Luter ostao bi zapamćen verovatno samo kao još jedan jeretik-mučenik u istoriji crkve. A on je, zapravo, pružio potpuno novo i sveže razumevanje hrišćanske vere. S tim svojim novim razumevanjem i tumačenjem Biblije, Luter je omogućio i teološki, ideološki raskid sa srednjovekovnom crkvom. Proučavajući Pavlova pisma u originalu, on je obnovio ranohrišćanske ideje, ugrađivši ih u temelj svog učenja zasnovanog na sledeća tri principa:

1. *Samo verom* – vernici svoje spasenje zadobijaju verom, a ne toliko „dobrim delima“ ili posredstvom Crkve. Rimokatolička crkva je, sve do Reformacije, imala gotovo apsolutni monopol na božansku milost, koja se zadobijala posredstvom svetih tajni i garantovala davanjem oproštajnica. Pavlovo učenje o opravdanju verom je u Luterovoj interpretaciji otklonilo potrebu za posredovanjem sveštenika između Boga i vernika.

2. *Samo Svetim pismom* – religijske istine mogu se spoznati jedino usvajanjem Reči Božje otkrivene u Pismu. Ovaj princip je predstavljao osnov za docnija, radikalnija tumačenja Biblije, usmerena protiv tradicionalnih katoličkih doktrina i obreda.

3. *Samo milošću Božjom* – ljudi su u osnovi nesposobni da spoznaju božanske istine ili čine dobra dela bez posredstva božanske milosti. Vera je Božji dar i jedino putem njegove milosti će izabrana manjina biti spasena. Naročito je Reformatska, kalvinistička crkva docnije usvojila učenje o predodređenosti, kao i ideju o robovanju volje telesnim porivima kod onih koji nisu određeni za spasenje.

Hrišćanstvo i prosvećenost (18. vek)

Renesansa, pa i reformacija, predstavljale su, dakle, periode u razvoju hrišćanstva u kome srednjovekovnu ideju religije nije zamenio nekakav sekularni humanizam, nego obnova i razvoj duhovnosti u pravcu *religijskog*

humanizma. Prosvećenost 18. veka značila je, međutim, pravu prekretnicu upravo ka tom *svetovnom* humanizmu. Ne samo da se francuski enciklopedisti okreću protiv crkve kao institucije, već Volterov programski poziv (*Srušite bestidnicu!*) prati i vrlo konkretna kritika religije u gotovo svim domenima: od naglašene sklonosti prosvetitelja ka čisto intelektualnoj emancipaciji od vere, do kritike religijskog morala i socijalno-političkih obrazaca starog režima. Prosvetitelji, štaviše, čine presudan korak dalje u odnosu na pionire reformacije, proglašavajući svoju nezavisnost od crkve, ali i same Biblije, kao izvora božanske objave. U *Emilu* Ruso polemički dovodi u pitanje neke od temeljnih stubova hrišćanske vere: „Šta! U istom gradu u kom je bog umro, nisu ga priznali ni stari ni današnji stanovnici, pa ipak zahtevate da ga priznam ja, koji sam rođen dve hiljade godina kasnije i dve hiljade milja daleko od tog grada!“. Umesto religija otkrivenja, u koje spada i hrišćanstvo, prosvetitelji se zalažu za deizam ili „prirodnu religiju“. Deizam je učenje koje se razvilo, pre svega, u krilu engleskog prosvetiteljstva i predstavlja pokušaj da se iz religije ukloni iracionalno, tj. sve ono što predstavlja posledicu religijske objave (otkrivenja), a ne razumskog, prirodnog i moralnog rasuđivanja. U tim okvirima, deizam je, ipak, prihvatao postojanje Boga, kao i religijski moral i osnovni ritual.

Odnos prosvetitelja prema religiji bi se, možda, mogao sažeti u nekoliko važnijih aspekata njihove kritike: 1) odbacivanje verskih predrasuda i praznoverja; 2) kritika dogmatske teologije i naglašeni intelektualizam; 3) ideja o primatu morala nad religijom; 4) pozitivno određenje verske tolerancije i njegovo dovođenje u vezu s religijskim slobodama i prihvatanjem postojanja različitih verskih učenja; 5) utemeljenje moderne ideje o slobodi misli, savesti i veroispovesti; 6) afirmacija prirodne religije naspram religija otkrivenja.

Hrišćanski dijalog danas

Danas je mnogobrojnost crkava, denominacija i sekti jedna od glavnih odlika hrišćanske religije. To se, možda, najbolje može razumeti ako se, na primer, iz atmosfere jedne lokalne hrišćanske zajednice u Srbiji – s Pravoslavnom crkvom u centru grada (s dobro poznatim ikonostasom, lusterima, mirisom tamjana i sveća) – načas preselimo, makar samo i u mislima, u jednu globalnu perspektivu i zapitamo se šta je to hrišćanska Crkva danas. O toj religijskoj instituciji se, zapravo, teško može govoriti u jednini. Jer danas pod hrišćanstvom podrazumevamo i luteransku crkvu u Finskoj, i koptsku crkvu u Etiopiji; pentekostalnu hrišćansku zajednicu u Tenesiju ili Zapadnoj Virdžiniji, čiji članovi, tokom svoje nedeljne liturgije, padaju u religijski zanos i trans. Hrišćanstvo su potom, kao što je znano, i Sveta gora,

Vaseljenska patrijaršija, Istanbul i Bazilika Sv. Petra, Vatikan

i Vatikan, ali i Tomini hrišćani sirijskog porekla u južnoj Indiji, pravoslavci u Japanu i Poljskoj, pravoslavni Indijanci na Aleutskim ostrvima podno Aljaske, te katolici u zapadnoj Africi, Obali Slonovače.

U zemljama kao što su SAD, ta raznolikost crkava i denominacija, njihova specifičnost, lokalna i etnička obojenost, jasno se uočava i na malom prostoru oko neke škole ili univerziteta, gde se, duž samo nekoliko blokova kuća, mogu prepoznati: rimokatolička katedrala i pravoslavna crkva; jevrejski i muslimanski hram; grkokatolička, ali i baptistička, luteranska i metodistička crkva. Samo u SAD danas deluje oko 500 različitih hrišćanskih verskih zajednica. Tendencija podele hrišćanskih crkava na različite denominacije naročito je prisutna u protestantizmu, gde se stalno stvaraju nove, reformističke grupe. Sredinom osamdesetih godina je, na primer, u okviru Baptističke crkve, u svetu delovalo četrdesetak zasebnih religijskih pravaca. U metodizmu ih ima oko dvadesetpet, u luteranizmu petnaestak, a među prezbiterijancima još desetak. I sve te religijske zajednice, uglavnom, bez problema deluju jedna pored druge.

A šta reći o odnosima Rimokatoličke i Istočne pravoslavne crkve danas? Ukupni odnosi između Rima i Carigrada popravili su se neposredno posle Drugog vatikanskog koncila (1962. do 1965. godine), a njihov dijalog se odvija, s promenljivim uspehom, na nivou zajedničke međunarodne teološke Komisije. Iako je ta Komisija bila dosta aktivna tokom osamdesetih godina 20. veka, dijalog između dveju crkava tek je u početnim fazama i, po svemu sudeći, glavni predmeti sporenja, koji su i doveli do raskola, neće još dugo biti razrešeni.

Treba tu, naravno, imati u vidu da je ekumenizam, pokret za zbližavanje i jedinstvo svih hrišćanskih crkava, jedna relativno novija pojava u

međucrkvanim odnosima, i da je on obeležio tek drugu polovinu 20. veka. Svetski savet crkava (SSC) osnovan je 1948, dakle, kada i Ujedinjene nacije, a zajednička međunarodna Komisija za teološki dijalog između pravoslavlaca i katolika počela je s radom relativno nedavno, 1980. godine. S druge strane, period raskola i sukoba trajao je mnogo duže – još od srednjovekovnih vremena.

Danas, međutim, još više zabrinjava činjenica da je i unutar Svetskog saveta crkava, kome su temelj postavile protestantske i pravoslavne hrišćanske zajednice, došlo, poslednjih desetak godina, do izvesnih razmimoilaženja koja su dovela i do zahteva nekih pomesnih pravoslavnih crkava za izlaskom iz ove međunarodne ekumenske organizacije. Štaviše, proleća 1998. je, s međupravlavnog susreta u Solunu, upućen i zvaničan zahtev za reformom Svetskog saveta crkava, a decembra iste godine, Ruska pravoslavna crkva je i zvanično, na zasedanju Saveta u Harareu, „zamrzla“ svoje članstvo u toj organizaciji.

Zbog čega još uvek dolazi do takvih udaljavanja i sporenja među hrišćanskim zajednicama? Tu je, možda, od presudnog značaja različit stepen razvoja društava u kojima deluju ove crkve – pre svega „pravoslavnog Istoka“ i „katoličkog i protestantskog Zapada“. Današnji položaj žena na Zapadu, naročito u SAD, omogućio je, na primer, ne samo upotrebu izmenjenog jezika u savremenim izdanjima Biblije, nego i sve značajnije prisustvo žena u službi protestantskih crkava. Nedavno je čak i u Anglikanskog crkvi, u Engleskoj, jedna žena rukopoložena za biskupa. U tim društvima veća prava imaju i pripadnici različitih seksualnih orijentacija, pa se i to, dakako, odražava na stav crkve prema venčanju i sličnim ceremonijama. S druge strane, na Istoku je značaj Tradicije još uvek neprikosnoven, tako da se ni od Pravoslavne crkve ne može očekivati brza i laka transformacija u pravcu modernizacije. Istorijski gledano, to, uostalom, nikad nije ni bio važan elemenat pravoslavlja. Većinsko prisustvo protestantskih crkava u Svetskom savetu crkava pravoslavne crkve doživljavaju kao ozbiljnu pretnju svojoj samobitnosti, iako odluke Saveta nemaju obavezujuću prirodu, već, pre svega, karakter zajedničkog apela.

Zbog toga i u susretanju hrišćanskog Istoka i Zapada treba biti svestan tih različitosti koje su najčešće bile istorijski uslovljene. Utoliko, onda, treba imati veću osetljivost prema razlikama i više sluha u međusobnom dijalogu. Te razlike, kao i različita rešenja pojedinih problema u crkvama na Istoku i Zapadu, doveli su i do izvesnog nepoverenja među pojedinim hrišćanskim veroispovestima, a ponekad i do njihove netrpeljivosti. Zajedno s ratom u prethodnoj Jugoslaviji, u nekim pravoslavnim krugovima javio se, čini se, izvestan strah od „velikih“, svetskih institucija, pa tako i od Svetskog saveta crkava. Na Zapadu se, opet, još uvek s dosta stereotipa gle-

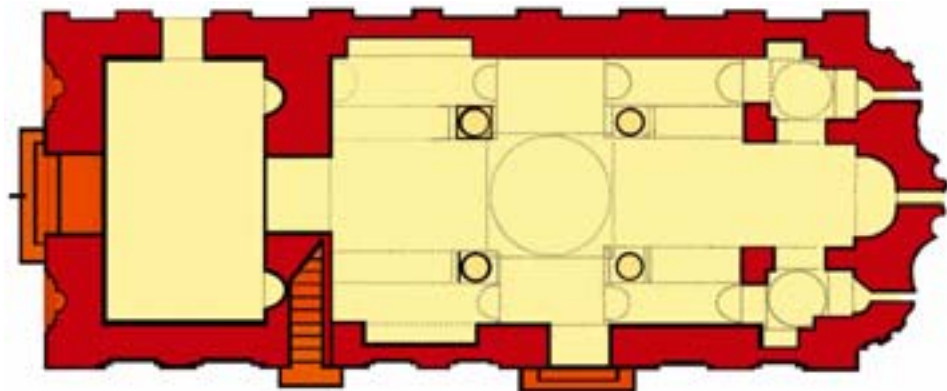
da na pravoslavni Istok. Otuda bi, možda, bilo primerenije da se poverenje u ekumenski dijalog povrati najpre na regionalnom i lokalnom nivou, tamo gde se ljudi svakodnevno susreću i gde se različite crkve često suočavaju sa sličnim problemima.

Crkva

Po svojoj arhitektonskoj strukturi, izgledu i funkciji, hramovi velikih svetskih religija, u najvećoj meri, izražavaju potrebe bogoslužjenja, religijskog rituala. To je, dakako, slučaj i s hrišćanskim crkvama. Sama reč crkva je naš prevod grčke reči *ekklēsia*, koja je izvorno značila mesto okupljanja ili „zbornicu“ u kojoj su se sastajali prvi hrišćani. U Bibliji se ta „zbornica“ božjeg naroda označava pomoću dva termina – *he ekklēsia* i *he synagogē*. I dok su Jevreji u prvom veku svoju religijsku instituciju nazivali sinagogom, hrišćani, koji su uglavnom govorili grčki, upotrebljavali su reč „crkva“.

U Novom zavetu taj termin se koristi u nekoliko različitih značenja. On, s jedne strane, upućuje na *grupu ljudi* – bilo da je tu reč o celokupnoj religijskoj zajednici u jednom gradu ili, opet, o vernicima što su se okupili u nekoj kući. S druge strane, u nekim novozavetnim spisima pojam crkve ima i univerzalni, generički smisao, pa se tu onda, pre svega, misli na crkvu *svih hrišćana*. U svakom slučaju, u rana hrišćanska vremena reč *ekklēsia* nikad nije označavala religijsku građevinu ili veroispovest, denominaciju, a to su, kao što znamo, dve najčešće savremene upotrebe te reči.

Kada je reč o samoj građevini, ona je obično kružnog oblika (pravoslavna crkva) ili pravougaoanog, izduženog oblika, kao što je najčešće slučaj

Plan crkve Hrista Pantokratora, Nesebar, Bugarska, 13. vek

s crkvama i katedralama na Zapadu. Široki, centralni prostor crkve, koji je u pravoslavlju natkriljen kupolom, naziva se *brodom* crkve, jer podseća pomalo na unutrašnjost broda. U pravoslavnim crkvama, osim ponekim na Zapadu, u brodu crkve nema stolica ili klupa, kao što je to slučaj u katoličanstvu i protestantizmu. Zbog toga pravoslavni vernici stoje za vreme službe, i mogu se slobodnije kretati u njenoj unutrašnjosti, ulaziti i izlaziti, paliti sveće, celivati ikone i sl., dok su katolički i protestantski vernici više vezani za svoje sedišta i po pravilu ostaju za vreme celokupnog trajanja službe, koja je inače kraća nego u pravoslavlju.

U svim crkvama *oltar* sa žrtvenikom, časnom trpezom, zauzima posebno mesto, s tim što je u pravoslavnim građevinama on odvojen od ostalog prostora *ikonostasom*, obično drvenom pregradom različite visine (najviše su u ruskim crkvama), na kojoj se nalaze ikone. U ranim hrišćanskim crkvama oltar je obično bio odvojen samo niskom pregradom koja je svešteniku omogućavala da bude malo udaljen od vernika, kako bi nesmetano mogao da vrši službu. Ikonostas ima troje vrata: središnje, *carske dveri*, kroz koje se može videti oltar, a kada su zatvorene, iza njih se navlači zavesa; dveri na severnoj i južnoj strani crkve, levo i desno od ikonostasa (kada se prilazi iz broda).

Ikonostas pravoslavne crkve u Dubrovniku

Ta bočna vrata vode ka trpezi, mestu gde sveštenik priprema časne darove za liturgiju, i ka đakonikonu, gde se uglavnom odlaže odeća, a nekad su se čuvala i knjige. Iza oltara se još nalazi i arhijerejski presto. Pozicija ikona na ikonostasu je jasno strukturirana i sledi određena kanonska pravila. Unutrašnjost crkve, njeni zidovi, ukrašeni su freskama i mozaicima, dok u katoličkim hramovima tu ima i statua i bočnih oltara. Za vreme glavih službi se u hrišćanskim crkvama čuje muzika, koja je u pravoslavlju vokalna, horska, a u zapadnim crkvama i instrumentalna. Crkve imaju zvonike čija zvona najavljuju službu, ali i odzvanjaju u posebnim trenucima tokom trajanja službe.

Svi navedeni delovi crkve, kao i njena dekoracija i ikonografija, imaju određenu simboliku koja iziskuje teološko tumačenje, a sve to zajedno je stavljeno u službu liturgije (mise), odnosno bogoslužjenja.

Simboli

Krst je najtipičniji, najjezgovitiji i najpopularniji simbol hrišćanstva. Složena simbolika krsta sadržana je još u ranohrišćanskoj teologiji apostola Pavla, prema kojoj se Isusova smrt tumači kao žrtva podneta za iskupljenje greha. Pošto takvu smrt osuđuje jevrejski Zakon, Hristova smrt na krstu obeležava i kraj Zakona. S druge strane, krštenje „u krstu“ obeležava početak novog života. U jevanđeljima se, opet, naglašava nošenje krsta kao simboličko odricanje od samoga sebe i kao znak sledbeništva u Isusovom pokretu. Krst je, nesumnjivo, simbol koji objedinjuje suprotnosti: on ujedno izražava Isusovu patnju i ponižavajuću smrt, kao i njegov trijumf i slavu

Krst na zidu srednjovekovne crkve u Kapadokiji, Turska

Krst sa kupole hrama Sv. Save u Beogradu

Krst u Međugorju, Bosna i Hercegovina

Luteransko groblje, Bergen, Norveška

Manastir Sv. Kevina, Glendalou, Republika Irska

obeleženu vaskrsenjem. U hrišćanskoj tradiciji ovaj simbol je ikonografski predstavljen na mnoštvo različitih načina, pa tako razlikujemo forme latinskog i grčkog krsta, pravoslavni ruski i Lazarev (trolisni) krst, jerusalimski i koptski krst, itd.

Riba je vrlo rano u hrišćanstvu postala simbol samog Isusa Hrista. Pet slova grčke reči za ribu (ΙΧΘΥΣ) čine monogram koji u prevodu znači: Isus Hristos, Sin Božji, Spasitelj. Riba je i simbol krštenja, jer se hrišćanin, poput ribe, spasava jedino pomoću vode krštenja. U ranohrišćanskim katakombama su, pored riba, na zidovima i drugim mestima, bili ponekad crtani i delfini.

Golub(ica) je u hrišćanskoj ikonografiji u neposrednoj vezi s epizodom o Isusovom krštenju, opisanom u jevanđeljima. Jovan Krstitelj, pustinjač koji je krstio samog Isusa, svedoči o pojavi goluba koji je sišao s neba u trenutku krštenja i ostao na Isusu. U starozavetnoj pripovesti o potopu, Noje pušta golubicu iz barke, a ona donosi maslinovu grančicu kao znak da se voda povukla i da se Bog pomirio s ljudima. Zbog toga je golubica s maslinovom granom u kljunu i danas simbol pomirenja. Taj simbol se potom dovodi u vezu i sa Svetom Trojicom i Marijinom Blagovešću.

*Ranohrišćanska zdelo
s predstavom riba i ptica*

Sveštenstvo

U hrišćanskoj religiji postoje tri glavna nivoa sveštenstva: episkop, sveštenik i đakon. U pravoslavlju se oni rukopolažu (hirotonišu) tokom liturgije, i to pojedinačno. U Rimokatoličkoj crkvi se može rukopoložiti i više njih tokom jedne službe. Svi sveštenici rimskog obreda su neoženjeni, žive u celibatu. Kod pravoslavaca se razlikuje oženjeni (beli) i neoženjeni (crni, monaški) klir. Pre svog rukopoloženja, pravoslavni sveštenici se moraju odlučiti kojoj grupi žele da pripadaju, jer ženidba nije moguća posle hirototonije. U ranoj hrišćanskoj crkvi episkopi i sveštenici su, međutim, bili i oženjeni ljudi, a ta praksa je za episkope (biskupe) prestala da važi oko 6–7. veka. U Pravoslavnoj crkvi episkopi se još od vizantijskog doba biraju iz

redova monaštva. U toj crkvi je stepen đakona, po pravilu, stalna služba, a ne tek prelazna faza ka sveštenstvu. Đakon u pravoslavlju ne može samostalno obavljati bogoslužjenje, ali je neophodan u liturgiji. U Rimokatoličkoj crkvi on može obavljati krštenje, venčanje, pričest i držati propoved.

Samo episkop ima pravo rukopoloženja, a postavljanje novog episkopa mora obaviti sabor episkopa od najmanje dva-tri člana. Imenovanje epi-

Patrijarh Pavle

skopa upražnjenih eparhija vrši Sveti arhijerejski sabor, najviše kolektivno telo sveštenika u Pravoslavnoj crkvi. Titule kao što su arhiepiskop, mitropolit (nadbiskup) pripadaju takođe episkopima/biskupima, samo je tu reč o njihovim širim nadležnostima u glavnom gradu neke oblasti (mitropolit) ili crkvenoj oblasti s više biskupija, odnosno eparhija (nadbiskup, arhiepiskop). Patrijarh je takođe episkop, ali i poglavar Pravoslavne crkve u rangu patrijaršije, koji, po pravilu, doživotno nosi tu titulu. Papa je, s druge strane, još od šestog veka, poseban naziv i poziv biskupa Rima, naslednika svetog Petra. Papa je najviši sveštenik u Rimokatoličkoj crkvi koji ima duhovnu vlast nad svim ostalim biskupima, sveštenstvom i vernicima. Kada govori *ex cathedra* papa je, prema katoličkoj dogmi, nepogrešiv (ne-

zabludiv), što je svojstvo koje mu pravoslavci ne priznaju. U Pravoslavnoj crkvi se ne smatra da rimski papa ima ikakvu posebnu harizmu ili vlast u odnosu na bilo kog drugog biskupa/episkopa u hrišćanstvu. On je tu samo „prvi među jednakima“, otprilike kao i neki pravoslavni patrijarh.

Rukopoloženje žena danas je vrlo aktuelno pitanje u hrišćanskim crkvama oko koga ima dosta sporenja. Dok se u protestantskim crkvama (uključujući i Anglikance) žena sada rukopolaže ne samo za svešteničko zvanje, već i u rang episkopa-biskupa, u pravoslavlju i katoličanstvu se smatra da je to nedopustivo. Kao glavni razlog se navodi kontinuirana praksa crkve tokom dva milenijuma, a kod pravoslavaca još i to da

Pravoslavna monahinja

sveštenik tokom službe predstavlja Hrista, pa kako je Hristos bio muškarac, onda i sveštenik mora biti muško. S druge strane, u pravoslavnim crkvama se ženama u principu dopušta da budu rukopoložene u stepen đakonise, što je bila praksa i u ranoj crkvi. Međutim, iako taj čin nikada nije ukinut u pravoslavlju, praktično je nestao oko 9. veka.

Praznici

Dva najvažnija hrišćanska praznika su Uskrs (Vaskrsenje Hristovo) i Božić (Rođenje Hristovo). Uskrsu u pravoslavlju, ipak, pripada posebno mesto u crkvenom kalendaru. On je „praznik nad praznicima“. Slavi se, kao pokretni praznik, između 4. aprila i 8. maja, dok se kod katolika i protestanata praznuje između 22. marta i 25. aprila. Svi pravoslavci slave Vaskrs po starom, julijanskom kalendaru, dok se Božić u Pravoslavnoj crkvi svetkuje prema oba kalendara (julijanskom i gregorijanskom). U zapadnim crkvama (katolici i protestanti), na snazi je samo gregorijanski, novi (reformisani) kalendar. Odlukom prvih vaseljenskih sabora, Uskrs se počeo slaviti posle proletnje ravnodnevnicе, i to u prvu nedelju iza punog meseca, uštapa. S obzirom na razlike u kalendarima u zapadnom i istočnom hrišćanstvu, ovaj datum se može razlikovati za jednu, četiri ili pet sedmica, a može se i poklapati.

Detalj iz pravoslavne liturgije

Pored Uskrsa, slavi se još dvanaest Velikih praznika, i to onim redosledom kako se navode u crkvenom kalendaru, počevši od meseca septembra. To su: Rođenje Presvete Bogorodice (Mala Gospojina), Uzdižanje Časnog Krsta (Krstovdan), Vavedenje Presvete Bogorodice (u Hram), Božić, Bogojavljenje (Krštenje Hristovo), Sretenje (Uvođenje Gospoda u Hram), Blagovesti, Cveti (Ulazak Gospoda u Jerusalim), Spasovdan (Vaznesenje Gospodnje), Pe-

desetnica (Silazak Svetog Duha), Preobraženje Gospodnje i Uspenje Presvete Bogorodice (Velika Gospojina). Tri od tih dvanaest praznika su vezani za Uskrs, pa su stoga „pokretni“ (Cveti, Spasovdan i Pedesetnica), dok su ostali „nepokretni“, tj. imaju stalan datum u kalendaru. Kao što se vidi s prethodne liste, sedam praznika se ubraja u Hristove, a četiri u Bogorodičine. Sretenje se ponekad stavlja u jednu, a ponekad u drugu grupu praznika.

ISLAM

Muhamed: život i poslanje; počeci islama

Muhamed (*Muhammad ibn Abdullah* – sin Abdulahov), rođen 570. godine, poreklom je iz Meke, tadašnjeg grada-države na Arapskom poluostrvu. Njegova porodica pripadala je arapskom klanu Banu Hašim iz uglednog plemena Kurejš. Pripadnici klana Banu Hašim bili su čuvari važnog arapskog predislamskog hrama Kabe u Meki. Verovalo se da je prvi hram Kabu podigao prvi čovek Adem (hrišćanski: Adam), a posle potopa ponovo ga je izgradio praotac Arapa Ibrahim (hrišćanski: Avram ili Abraham) kome je čuveni crni kamen za temelj hrama dao *melek* (anđeo) Džibril (hrišćanski: Gavriilo ili Gabrijel). Postoji mnogo podataka o Muhamedu i njegovom životu pošto je počeo primati objavu (božiju poruku), ali period pre toga relativno je nepoznat. Ono oko čega se biografi uglavnom slažu jeste da je Muhamedov otac Abdulah umro nekoliko dana pre sinovljevog rođenja, tako da je u prvim godinama života o detetu brinuo deda Abdulmutalib. Prema predislamskim arapskim običajima Muhamed, kao maloletnik, nije mogao da nasledi oca. Muhamedova majka Amina, shodno tadašnjim običajima, dala ga je beduinskoj dojilji (Muhamedovoj pomajci Halimi) s kojom je Muhamed proveo nekoliko godina u pustinji. Po povratku kući iz pustinje, kada mu je bilo šest ili sedam godina, Muhamedu je umrla majka, a u osmoj godini života i deda, tako da je praktično ostao siroče već u najranijem detinjstvu. Potom je jedan period živio kod strica Ebu Taliba s njegovom mnogobrojnom porodicom, i već u tim godinama morao je da radi i zarađuje za život. U većini pisanih izvora najčešće se pominje da je Muhamed putovao s karavanima, brinući o tuđoj trgovačkoj robi, te je bio poznat i kao *El-Emin* („Poverljivi“). Inače, tradicija pripisuje Muhamedu 200 imena među kojima su, u prevodu s arapskog jezika, i „Božiji miljenik“, „Verovesnik“, „Ključ milosti“, „Duh istine“, „Onaj koji je bio na noćnom putovanju“, „Radost stvorenog“ i mnoga druga. Po verovanju muslimana (u doslovnom prevodu musliman znači „predan Bogu“, od arap-

Medina u Marakešu, Maroko

ske reči *aslama*, što znači „predati se, tražiti mir“) u Bibliji se Muhamed spominje pod imenom Šiloh. Kada mu je bilo 25 godina, Muhamed se oženio bogatom četrdesetogodišnjom udovicom Hatidžom, kod koje je nekoliko godina bio u službi. S njom je imao dva sina (oba su umrla u detinjstvu)

i četiri ćerke. Prema nekim izvorima, Muhamedova ćerka-miljenica bila je Fatima, a ono što je sigurno jeste da se ona udala za Aliju, četvrtog halifu, koji je utemeljitelj jednog od dva velika pravca u islamu – ši'itskog pravca. Prema većini biografa i istoričara, brak s Hatidžom bio je stabilan i sretan. Iako je poligamija (višeženstvo) bila raširena pojava i u predislamskom periodu na tom području, Muhamed se nije ženio drugim ženama za Hatidžina života.

Malo toga je poznato o Muhamedovom verskom životu pre njegove četrdesete godine kada je prvi put dobio objavu. Ipak, navodi se da nije posebno poštovao i verovao u idole, u to doba veoma prisutnu praksu među Arapima u Meki. S obzirom da je živio u području koje je geografski bilo važna raskrsnica trgovačkih puteva, kao i da je često putovao karavanima, bio je upoznat s praksom i verovanjima hrišćana nastanjenim u oazama na jugu Arabije i Jevreja koji su živeli u i oko Medine, uz Meku takođe važnog centra na arapskom poluostrvu. Biografi uglavnom navode da je u periodu pre početka primanja objave Muhamed, poput svog dede, u vreme meseca ramazana (koje je ime devetog meseca u arapskom lunarnom kalendaru) praktikovao da odlazi u osamu radi meditiranja. Najčešće je boravio u pećini poznatoj pod imenom *Ghar Hira* („Pećina pronalaženja“) pri vrhu planine Džebelunur („Planina svetlosti“). Smatra se da je negde 610. godine, kada mu je bilo četrdeset godina, Muhamed počeo da prima objavu od Boga, upravo u toj pećini, i to preko meleka (anđela) Džibrila. U jednoj od poslednjih noći ramazana (muslimani je nazivaju Lejletul-kadr) melek Džibril obratio se Muhamedu prvom objavom, rekavši mu:

Pećina Hira na vrhu brda

„Čitaj u ime Gospodara tvoga, Koji stvara,
stvara čovjeka od ugruška!
Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj,
Koji poučava peru,
Koji čovjeka poučava onome što ne zna.“ (Kur'an, 96: 1–5)

Radi se zapravo o prvim rečima jedne od sura (poglavlja) svete knjige muslimana – Kur'ana. Prema izvorima, Muhamed se u prvi tren prestravio i uplašio, misleći da se radi o nekim zlim činima i radnjama, s obrizom na

to da nije znao ni da čita ni da piše, te se navodno dao u beg, ali mu se Džibril ponovo obratio i rekao mu kako mu se obraća Božiji anđeo, a da je njega Alah odabrao za glasnika i poslanika ljudima. Alah je arapska reč za Boga i sadrži određeni član, tako da u doslovnom prevodu znači „pravi Bog“ (Jevreji i hrišćani koji žive na arapskom poluostrvu tom rečju takođe nazivaju Boga). Prema predanju, Muhamed je izjavio kako je tada imao osećaj kao da je čitava knjiga urezana u njegovo srce u jednom trenu. O svemu ovome Muhamed je pričao samo svojoj ženi Hatidži, koja je ujedno bila prva osoba koja je poverovala da je Muhamed doista poslanik. Interesantno je da su potom Muhamed i Hatidža o tom

prvom događaju razgovarali s njenim rođakom, Varak ibn Navfalom, poznavaoцем jevrejskih i hrišćanskih svetih spisa, koji je i sam prihvatio hrišćanstvo. Ibn Navfal je upozorio Muhameda da mu neće biti lako pošto je dotadašnja tradicija naroda na arapskom poluostrvu svedočila kako tamošnji ljudi u početku odbacuju poslanike ili mesije, i da će ga smatrati lažovom. Naredne tri godine Muhamed nije primao objavu, da bi se posle te pauze, desila druga objava koja je bila nalog za propovedanje, a potom se objava nastavila sporadično dajući Muhamedu uputstva kako da deluje i reaguje u veoma složenim društvenim okolnostima. U prvoj fazi saopštavanja i širenja božije poruke, tajno u krugu porodice i najbližih prijatelja i saradnika, Muhamed je naročito oštro napadao idolatriju (obožavanje idola), politeizam (mnogoboštvo) i ateizam, zahtevao strogi monoteizam, ukazivao na potrebu pokoravanja jednom jedinom Bogu, te je pozivao na milosrđe i dobročinstvo. Uz Hatidžu, prvi koji su prihvatili novu veru bili su Muhamedov rođak i kasnije zet Alija (četvrti halifa), te Muhamedov rob Zejd kome je Muhamed poklonio slobodu. Izvan kruga porodice, prvi musliman bio je ugledni trgovac iz Meke Ebu Bekr, kasnije Muhamedov tast i prvi halifa. Objave koje je dobijao Muhamedovi prvi sledbenici učili su napamet i zapisivali, te potom prepisivali jedni od drugih, jer je božija poruka obznanjivana deo po deo predstavljajući odgovore na određena pitanja. U početku su sledbenici (nazivani *el-muslimun*, tj. „pokorni Bogu“) bili mladi ljudi iz uglednih porodica, te oni iz slabijih i siromašnih porodica – svi koji su se nadali reformi. Bili su malobrojni, ali do kraja postojani i odani novoj veri.

Kako se povećavao broj Muhamedovih pristalica tako je rastao otpor ostalih, naročito bogatih i uglednih stanovnika Meke. Prvi muslimani, baš kao i prvi hrišćani, neretko su bili mučeni, neki čak i ubijani. Suočeni s problemima i nasiljem u Meki, muslimani su počeli da se iseljavaju u druge gradove i okolne države. Članovi plemena Kurejš sve više su brinuli kako za svoja idolopoklonička verovanja, tako i za prosperitet Meke i profit od hodočašća, naročito iz hrama Kabe koji je u to vreme bio ispunjen različitim idolima. Kao što smo rekli, Muhamed se naročito borio protiv idolopoklonstva, a stanovnike Meke proglašavao je paganima. Svi viđeniji članovi plemena Kurejš zatražili su bojkot članova klana Banu Hašim (poznatim i pod imenom Hašimije) sve dok se ne odreknu Muhameda i ne predaju ga predstavnicima Kurejšija. Hašimije, bilo da su prihvatili islam ili ne, odbili su takav zahtev i našli su se u potpunoj izolaciji. Čak je i trgovina s njima bila zabranjena. Iako je izolacija ukinuta kasnije, oko 620. godine, kada umiru Hatidža i Muhamedov stric Ebu Talib, položaj u kome se našao Muhamed naročito se pogoršao. Iako Ebu Talib nije prihvatio islam, davao je podršku i zaštitu Muhamedu, za razliku od drugog Muhamedovog strica Ebu Leheba, velikog neprijatelja nove vere koji je posle smrti svog brata postao vođa klana. Postalo je jasno da Muhamed više ne uživa podršku porodice Hašimija. U to vreme deo hodočasnika koji su iz Medine dolazili u Meku su, po upoznavanju s Muhamedovim učenjem, prihvatili novu veru i postajali muslimani. Kako se povećavao broj Medinjana koji su prihvatili islam i koji su se zavetovali da će štititi poslanika Muhameda, a istovremeno se povećavao pritisak Kurejšija, u pratnji vernog prijatelja Ebu Bekra Muhamed je napustio Meku i preselio se u Medinu, 622. godine. Taj događaj je poznat pod imenom *Hidžra* („prese-ljenje“) i od te godine muslimani računaju vreme. Drugi halifa Omer proglasio ju je prvom godinom islamskog kalendara i početkom „islamske ere“.

► Islamski kalendar na astrolabu ◄

U Medini je Muhamed osnovao *umu* (ili *umet*), prvu zajednicu muslimana, odeljenu od jevrejske zajednice koja je imala versku i kulturnu autonomiju. Takođe, radio je na organizaciji nove države čiji su stanovnici, uz muslimane, bili i Jevreji, pagani, a najverovatnije i hrišćani. Tu je napisan i „Medinski ustav“, dokument-ugovor između muslimana predvođenih Muhamedom i predstavnika jevrejskih plemena o međusobnim odnosima i zajedničnom radu za dobrobit zajednice. Ovaj dokument smatra se prototi-

pom-modelom kako da muslimani žive i grade multikonfesionalnu državu. „Medinskim ustavom“ naročito su tretirana pitanja zajedničke odbrane i spoljne politike, sistem osiguranja za slučajeve većih šteta, ukinuta je praksa ličnog pribavljanja pravde, a sloboda veroispovesti bila je priznata. U Medini se Muhamedu ubrzo pridružila i njegova druga supruga Saida, a tu se ubzo oženio i trećom suprugom Ajšom, ćerkom Ebu Bekra. Muhamed se potom ženio još nekoliko puta, po nekim izvorima najmanje još devet puta. Poznato je da je stupao u brakove iz političkih i diplomatskih razloga radi važnih saveza te je, prema tadašnjim običajima, ženio udovice koje su ostajale same i nezaštićene. Imao je i dve robinje, Rejhanu koja je bila zarobljena Jevrejka, i Mariju, hrišćanku, koju je dobio na poklon i s kojom je imao sina Ibrahima, koji je umro u dobi od dve godine. Poslednja Muhamedova žena bila je udovica Mejmuna. Smatra se da je Muhamedu verovatno najdraža supruga bila Ajša, ali se zna da je naročito čuvao uspomenu na svoju prvu suprugu Hatidžu. Sve njegove ćerke bile su udate, ali su ga samo Zejneb i Fatima nadživjele.

Sve veći broj stanovnika Meke počeo je da emigrira i da se nastanjuje u Medini. Pored toga naročite probleme stanovnicima Meke pravila su okolna beduinska plemena koja su zaključivala sporazume s Medinom oko prolaska karavana. Mekelije, nezadovoljne situacijom, postavile su ultimatum Medini tražeći da se odraknu Muhameda i da ga proteraju iz grada. Pošto je Medina odbila ultimatum, Mekelije su skupile vojsku i krenule u ratni pohod ka Medini sa ciljem nasilnog svrgavanja režima i namerom da ubiju Muhameda. Muhamed je poveo muslimane iz Medine koji su se suprotstavili tri puta brojnijoj vojsci Meke u mestu Bedr, 623. godine, i trijumfalno odneo pobjedu. Uspeh u ovom boju doneo je Muhamedu i muslimanima značajan politički kredibilitet među ostalim plemenima. Međutim, posle bitke na Bedru pogoršali su se odnosi između muslimana i jevrejskih plemena u Medini. Jedno jevrejsko pleme odmah je napustilo Medinu, a pripadnici drugog plemena bili su optuženi da su pokušali da ubiju Muhameda. Već sledeće godine dogodila se druga velika bitka, na Uhudu, gde je četiri puta brojnija vojska porazila muslimane (po nekim izvorima ishod bitke bio je nerešen), ali se ništa značajnije posle ovog krvavog boja nije rešilo. U nadolazećem periodu nastavlja se pogoršavanje političkih odnosa između muslimana i okolnih jevrejskih plemena, a negde u tom periodu *Kibla* (pravac molitve) menja se od Jerusalima prema Meki.

U narednih desetak godina, sve do 632. godine, Muhamed i muslimani ratovali su mnogo puta, a kada nije bilo sukoba i u periodima primirja Muhamed je slao misionare širom Arabije kao i u susedne države (Abisiniiju, Persiju, Vizantiju) da propagiraju i šire veru. Bitna karakteristika tog razdoblja je Muhamedova blagost prema poraženim neprijateljima koju su

pristajali da prihvate islam – mogli su čak da zadrže imetak koji su do tada stekli, tako da je otpor prema novoj veri i na ovaj način slabio.

Predvodeći 10.000 muslimana Muhamed je bez većeg otpora osvojio Meku, 630. godine. Hram Kaba očišćen je od idola, a većina Mekelija prihvatili su islam.

Velika džamija u Medini

Devet godina posle preseljenja, 632. godine, poslanik Muhamed je iz Medine poveo povorku od 30.000 muslimana na tzv. „oprosno hodočašće“ u Meku. Ta deveta godina hidžre poznata je i kao „godina deputacija“, kada je Muhamed u Medini primao veliki broj delegacija iz Arabije koje su dolazile kako bi primile islam.

Iste godine, u junu mesecu, Muhamed je umro u Meki i, po vlastitoj želji, sahranjen je u svojoj kući. Prema predanju, Ebu Bekr je vernicima tada rekao: „O ljudi! Ako bilo ko od vas slavi Muhameda, onda je Muhamed umro, ali ako bilo ko od vas slavi Boga, onda Muhamed nije umro i on je živ“. U vreme Muhamedova smrti, gotovo čitava Arabija bila je ujedinjena pod zastavom islama.

Muhamed u islamu

Muslimani Muhameda smatraju Božijim poslanikom (a ne prorokom kao što se to često, pogrešno, navodi u literaturi na domaćim jezicima) i svaki put kada ga spominju imenom ili zvanjem dodaju, odnosno izgovaraju, *sallallahu alejhi ve sellem* (što znači „neka mu je Alahov blagoslov i mir“) ili *alejhis-salatu vesselam* (što znači „neka mu je blagoslov i mir“). To je ujedno praksa pri pominjanju i svih drugih poslanika koje priznaju poput, recimo, Adama (hrišćanski: Adam), Nuha (hrišćanski:

Ime poslanika Muhameda na arapskom, Hadži Sinanova tekija, Sarajevo

Noa), Ibrahima (hrišćanski: Avram ili Abraham), Muse (hrišćanski: Mojsije) ili Ise (hrišćanski: Isus). Često se može čuti da uz ime Muhamedovo, i ime drugih poslanika, muslimani izgovaraju samo *alejhis-selam* što znači „neka je mir na njega“. U pisanim izvorima uz Muhamedovo ime, i ime drugih poslanika, dopisuju se skraćenice *s.a.v.s* odnosno *a.s* kao akronimi prethodno objašnjenih značenja.

Za muslimane Muhamed je bio čovek ali smatraju da je, kao što je rečeno, bio „...čovjek, ali ne kao drugi ljudi, nego kao dragulj među kame-njem“. Iako je prvu objavu dobio u snu, smatra se da su sve ostale objave dolazile kada je bio budan. Tradicija beleži da je Muhamed govorio kako mu je nekada objava dolazila od anđela u vidu čoveka, tj. kao „od čovjeka čovjeku“, a ponekad kao zvonjava u glavi, nerazumljiva i njemu i ljudima, da bi potom zvonjavu u potpunosti razumeo. U nekim izvorima navedeno je da se, u vreme primanja objave, znao prekrivačem ili ogrtačem pokriti po glavi, zadrhtati i naježiti se.

Nešto pre hidžre, odnosno oko 620. godine, Muhamed je imao jednu veoma specifičnu viziju, odnosno iskustvo veoma značajno kako za njega, tako i za ispovedanje vere. U izvorima je to označeno kao *isra* i *mi'radž* („noćno putovanje“). U toj viziji, Muhamed je bio primljen kod Boga i bio je svedok nebeskih čuda, susreo se s Božijim poslanicima pre njega među kojima su bili i Ibrahim, Musa i Isa (Avram, Mojsije i Isus). Predanja kažu da je Muhamed zaspao u hramu blizu Kabe kada ga je melek Džibril (anđeo Gavriilo) probudio i odveo do belog buraka (krilate životinje za ja-hanje slične kobilu, „manjoj od mule, a većoj od magarca“). Nošen na bu-raku leteo je do Jerusalima (*isra* – putovanje), a potom se odatle kroz „sedam nebesa“ uzdigao do Božijeg pri-sustva (*mi'radž* – uspinjanje). Na kraju uzašašća (Muhamedovog uznesenja na nebo) bio je *sidretul-munteha* („granica između Bića i Apsoluta“). Tada je Muhamed primio naredbu o obavezi klanjanja, odnosno o *namazu* (moli-tvi). Ipak, muslimani Muhamedu ne pripisuju nikakva božanska svojstva i zaista ga smatraju čovekom, ali i uzorom koga treba slediti. I u Kur'anu je navedeno da Muhamed nije bio izuzetak među poslanicima i da nije bio prvi koji se obraćao ljudima u vezi s objavom, ali se navodi da je poslednji Božiji poslanik. Poznato je da je za života Muhamed bio veoma smeran i skroman čovek koji je do kraja života živio ne razlikujući se u materijal-

Burak

nom bogatstvu od drugih, a svaki vernik ga je mogao posetiti u bilo koje doba dana ili noći bez prethodne najave. Često su ga vidali kako sam obavlja svakodnevne poslove sve do kraja života. U istoriji čovečanstva zaista su izuzetno retki ljudi koji su ostavili takav utisak i postali ideal koji stotine miliona ljudi pokušava da sledi, oponaša i smatra savršenim uzorom vlastitog učenja.

Kur'an

Sveta knjiga islama, Kur'an (arapski *Al-Qur'an*), doslovno znači „recitovanje“, „čitanje“, „ono što se ponavlja“. Muslimani je smatraju za reč Božiju, savršenu i nepromenjivu. Po muslimanskom verovanju, to je posljednja reč i volja Božija. Za muslimane nema sumnje da je Kur'an Božija objava i da je njegov autor samo i isključivo Bog, bez ljudskog uređivanja. Smatra se da je Kur'an već postojao na nebu u pra-verziji, objavljen na „ploči pomno čuvanoj“, odakle je ploča prvo spuštena na nebesa bliža Zemlji a potom, preko meleka Džibrila, objavljen je Muhamedu. Na zapadu je uvrežen naziv *Kuran*, *Koran*, *Alkoran*, a muslimani je obično nazivaju *Mushaf* (u prevodu „Sakupljene stranice“, „Sveti tekst“), *El-Furkan* („Razlučivanje istine od neistine“), *El-Kitab* („Knjiga“). U formalnom govoru najčešće se naziva *El-Kur'anul-kerim* („Kur'an časni“). Iako se objava Kur'ana dešavala postepeno (u periodu od oko 23 godine), smatra se da je Kur'an spušten u jednoj noći u dušu Muhameda, a od tada se kroz njega manifestovao u segmentima. Sam pojam *objava* u arapskom jeziku označava se dvema rečima: *wahy* (vahj) što dolazi od korena „inspirisati“ (a podrazumeva božanski izvor inspiracije, dakle izvor izvan ovog sveta i izvan primaoca), i rečju *tenzil* koja označava „spuštanje“ (naročito se koristi za objavu Kur'ana ili druge objave koje se u nekom obliku spuštaju s neba; tako se, na primer, u Kur'anu navodi da je Isus primio tenzil od Boga).

► Kur'an, Jemen, početak 14. veka ◀

Često se postavljalo pitanje da li je Kur'an Muhamedu dostavljan na nekom univerzalnom jeziku pa ga je on prevodio na arapski jezik, ili je dostavljen na arapskom jeziku. Samim Kur'anom odgovoreno je na to pitanje pošto u njemu stoji zapisano da je Knjiga objavljena na arapskom jeziku, jer je to Božiji govor i po značenju i po izrazu. Radi se o obliku književnog arapskog jezika bliskog aristokratiji, ali su ga lako usvajali svi oni koji govore različitim narečjima arapskog jezika. Ipak, jezik Kur'ana ne može se poistovetiti sa onim što je opšteprihvaćeni jezik Arapa jer, iako je postao standardom književnog i govornog arapskog jezika, većina stručnjaka se slaže da ga je nemoguće imitirati pošto ne podleže pravilima ili standardima. Stoga i muslimani kojima to nije maternji jezik veoma poštuju arapski jezik.

U osnovni Kur'an se sastoji od 114 *sura* („poglavlja“, „nizova“) koje sadrže *ajete* („znakove“, „stihove“). Dužina *sura* varira, tako da najkraća ima tri, a najduža 286 ajeta. Svaka *sura* nazvana je po nečemu što se u njoj spominje. Sve, osim jedne, počinju *Bismillom*, odnosno rečima *Bismillahir-Rahmanir-Rahim*, što u prevodu znači „U ime Boga, Milostivog, Samilostnog“. Deveta *sura At-Tewba* („Pokajanje“) je jedina u Kur'anu koja ne počinje *Bismillom*, međutim tu suru komentatori Kur'ana smatraju nastavkom osme sure *Al-Anfal* („Plen“). Muslimani *Bismillu* često izgovaraju u svakodnevnom životu, recimo kao posvećivanje nekog započetog posla ili radnje. Nikada se ne izostavlja pre jela gde je ekvivalent blagoslovu. Kur'an je uređen tako da duže sure dolaze ispred kraćih a cela knjiga je, u svrhu redovnog čitanja, podeljena na trideset približno jednakih delova koji se nazivaju *džuzovi*. Tako muslimani jedan *džuz* prouče svakog dana u mesecu.

Uopšteno gledajući, objave su razvrstane po tome da li su Muhamedu obznanjene u vreme njegovog boravka u Meki ili Medini. Objave u Meki su kraće i prve su u postepenoj objavi, a one objavljene u Medini su duže, i objavljene su u kasnijoj fazi primanja Božije reči. Postoje različita objašnjenja razloga za to, ali praktičan smisao ogleda se u tome da je na taj način objava lakše pamćena i brže prihvatana i praktikovana. Naime, već smo rekli da se objava u prvoj fazi pamtila i usmeno prenosila među prvim muslimanima. Iako je kasnije objava zapisivana (na papirusu, na ravnim kamenim pločama, pločastim kostima i rebrima životinja, komadićima kože, drvenim pločama...), a mnogo kasnije i štampana, nikada nije prestala potreba da se Kur'an ili njegovi delovi pamte. Danas postoji značajan broj

ljudi koji znaju čitav Kur'an napamet (te osobe se nazivaju hafizi) i stotine miliona vernika koji delove Kur'ana izgovaraju u vreme molitve. Po dikciji i tonalitetu, ranije objave su poetskije i s više žara, imperativnije, govore o slikama kraja sveta i povratku Gospodaru, dok su kasnije smirenije i uglavnom se odnose na zakone i društvene odnose. Međutim, neke sure objavljene u Meki sadrže ajete objavljene u Medini, i obrnuto.

Smatra se da je Kur'an objavljivao najviše po pet do deset ajeta odjednom, a nekada se događalo da se objavi samo jedna rečenica. Imajući u vidu da je postepenost objave Kur'ana važna karakteristika, postavlja(lo) se pitanje, odnosno otvara(la) se tema o redosledu objave, odnosno o disproportiji između današnjeg reda sura i redosleda objave Kur'ana. Muslimani smatraju da je današnji red Kur'anskih sura takođe dat upravo od Boga i, s obzirom da je Kur'an za njih večna knjiga, vremenski poredak objavljivanja nije od bitne važnosti za upoznavanje unutarne povezanosti. Prema tradiciji, konačnu formu Kur'an je dobio u vreme trećeg halife Osmana (vladao od 644. do 656. godine), mada se smatra da su prve zbirke sačinjene još u vreme Ebu Bekra, prvog halife. Iako ne prva po objavi, ime prve sure u Kur'anu je *El-Fâtiha*, što u prevodu doslovno znači „uvodno“, „pristupno“ ali i „pobedonosno“ poglavlje. Uči se prilikom svakog stajanja u namazu (molitvi) i zajedno s drugih 12 sura i surom *El-Ilhas* („Iskrenost“) smatra se minimumom koji bi svaki musliman morao znati napamet. *El-Fâtiha* se smatra za srž Kur'ana, bit islama, i u njoj je sažet odnos prema Bogu. U prevodu glasi:

Sura I, al-Fâtiha
(«Pristup»)

„U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog,
Tebe, Allaha, Gopodara svetova hvalimo,
Milostivog, Samilosnog,
Vladara Sudnjeg dana,
Tebi se klanjamo i od tebe pomoć tražimo!
Uputi nas na Pravi put,
na put onih kojima si milost svoju darovao,
a ne onih koji su protiv sebe srdžbu izazvali,
niti onih koji su zalutali!
Amin“ (Kur'an, 1: 1–7)

Nadalje, Kur'an na specifičan način potvrđuje istinu prethodnih objava (Tore, Evandjelja), tako da mnoge pripovesti u Kur'anu liče na one biblijske događaje zapisane u Svetom pismu. Međutim, neki Biblijski likovi ponekad su u Kur'anu prikazani u iznenađujućoj različitosti, ili se na neke događaje gleda sa različitog stanovišta. Takođe, prethodni poslanici se imenom spominju i u Kur'anu (npr. Adam, Noa, Avram/Abraham, Mojsije, Isus) kao što se pominje i Muhamed kao poslednji poslanik. Veoma značajna karakteristika Kur'anskog učenja je, uz strogi monoteizam, insistiranje na moralnom ponašanju i zalaganje za socijalnu pravdu. Kao i sve druge religijske doktrine, i islamska ima veoma razvijen sistem moralnih definicija, sačinjenih od propisa, dozvoljenog i zabranjenog, onog što se preporučuje i tome slično. Za muslimane, Kur'an je nepogrešivi izvor autoriteta za sva pitanja doktrine (učenja), prakse i zakona.

Osnova i primarni izvor islamske doktrine je Kur'an, a posle njega dolaze *sunnet* (doslovno „običaj“, „navika“, „upotreba“) i *hadis* (u doslovnom prevodu „govor“, „događaj“, „vest“). Iako se to ponekad misli, ova dva pojma nisu sinonimi i predstavljaju dve etape u istorijskom razvoju Muhamedove predaje. Funkcija Muhamedova nije bila samo u verbalnom prenošenju objave već i u praktičnoj demonstraciji same poruke. Bio je primer za konkretne modalitete ponašanja ljudi koji su ga sledili. Prema značajnom broju učenjaka, sunnet predstavlja merodavni obrazac i smernice za izvorno tumačenje i praktično življenje islama. Postoje razmimoilaženja u definisanju sunneta – po jednim on obuhvata celokupni Muhamedov život, i pre i posle poslanja (npr. ono što je odobrio, dozvolio ili oprostio), a po drugima sunnet je sve ono što se odnosi na Muhamedova kazivanja, postupke i prećutne saglasnosti, a što ne ulazi u Kur'an. Međutim, svi učenjaci smatraju da pojam obuhvata Muhamedov život kao poslanički život u celini. Dakle, posle Kur'ana, sunnet je najkompetentniji izvor islamskog učenja i prakse, tj. njegova suštinska dopuna.

Iako se u literaturi često ne pravi razlika, odnosno hadis se smatra verbalnim sunnetom (tj. sunnet se smatra opštijim pojmom od hadisa), većina islamskih učenjaka pravi razliku između ova dva pojma. Prema njima, pod pojmom sunneta treba podrazumevati naročito uspostavljen život poslanika Muhameda, dok je hadis izvod ili pisana informacija koja se odnosi na posebne fragmente tog života. Hadisi se načelno dele u dve grupe, sveti hadis u kojima sam Bog govori kroz poslanika, i poštovani hadis što su Muhamedove vlastite reči. Najčešće se hadisom pojašnjava verovanje ili se verovanje komentariše. Uglavnom se bave sadržajem Kur'ana, društvenim i verskim životom, pa i svakodnevnom životom. Postoji šest kanonski priznatih zbirki pisanih hadisa, a dve najpoznatije i najcenjenije su zbirka nazvana *Sahihajn*, od el-Buharija (preko sedam hiljada hadisa), i zbirka na-

zvana *Muslima*, od el-Hadžadža (preko četiri hiljade hadisa). Muslimani ši'itskog pravca hadise nazivaju *haber* („vest“). Ukoliko bi se morala pronaći jedna reč za koju se može smatrati da je primarni teološki, sociološki i politički impuls islama, doktrina koja zauzima centralno mesto u islamu, onda je to *tevhid* (*tawhad*; „učiniti jednim“, „proglasiti ili priznati jedinstvo ili jednost“, „svedočenje jednog“, „jedinost“). Tako pripadnici islama veruju da nema Boga osim Alaha i da je Muhamed njegov poslanik. Vera u Alaha osnova je islamskog učenja kroz koju se izražava beskompromisni i strogi monoteizam. Pripadnici islama veruju u besmrtnost duše, u kijamet („sudnji dan“), uskrснуće mrtvih i ahiret („zagrobni život“), strašni sud, džennet („raj“) i džehennem („pakao“), meleke („anđele“) i šejtane („đavole“). Jedna od najstrožijih zabrana u islamu je *širk* (zabrana obožavanja idola) i smatra se najvećim grehom, izvorom svih grehova. Između ostalog širk se odnosi i na „pridruživanje“ Bogu onoga što Bog sam nije. Pripisati bilo čemu, osim Bogu, epitet realiteta znači počiniti greh i taj greh Bog ne može oprostiti pošto se „pridruživanjem“ negira sam Bog. Stoga je *šehadet* (izjava vere) naročito bitan element učenja. Svaki musliman je obavezan da poštuje i praktikuje osnovne verske dužnosti, odnosno *ibadete* („obredne dužnosti“) preko pet osnovnih načela (islamski: šarti), poznatih i kao pet stubova islama.

Pet stubova islama su:

1. izjava vere (*šehadet*, od glagola *šehade* „svedočiti“, „biti svedok“)
2. klanjanje namaza, tj. obredna molitva (*salat*)
3. milodar, tj. obavezna milostinja (*zekat*)
4. post tokom meseca ramazana (*saum*)
5. i hodočašće u Meku (*hadž*).

Izjava vere je čin svedočenja (izgovaranjem pred svedocima) da nema Boga osim Alaha i da je Muhamed njegov poslanik.

Obredna molitva, ili namaz, je forma ritualnog klanjanja u kojem su telesni pokreti važni koliko i duhovna aktivnost koja ih prati. Muslimani su dužni da obavljaju molitvu pet puta dnevno (u zoru, u podne, poslepodne, na zalasku sunca i uveče). Tačno vreme molitve (*vakat*) zavisi od položaja sunca na nebu, i to vreme je naznačeno u religijskom kalendaru (takvim). Vreme za molitvu tako-

Molitva, Fes, Maroko

đe se označava *ezanom*, koji daje *mujezin* (osoba koja poziva na molitvu), najčešće sa džamijskog minareta/munare (visoki cilindrični ili četvorougao-
oni tornjevi uz džamiju). Učenje ezana naziva se okuisanje. Smatra se da je prvi mujezin bio Bilal, abisinski crnac, jedan od prvih muslimana koji su se pridružili Muhamedu, a koji je bio poznat po svom zvonkom glasu. Pre pristupanja molitvi vernici su dužni da se ritualno očiste što se postiže velikim i malim pranjima (tzv. uzimanje abdesta, najčešće vodom, a ako nema vode može i peskom), zavisno od stepena onečišćenja do kojeg dolazi telesnim izlučevinama, seksualnom aktivnošću, dodirivanjem životinja, itd. Molitva se može obaviti praktično na svakom mestu ali se osoba koja klanja mora okrenuti prema Kibli – smer Kabe u Meki. Zajednička molitva obavlja se petkom u podne (naziva se *džuma-namaz*). Tada se skupe svi odrasli muškarci članovi zajednice, a žene klanjaju iza muškaraca ili u pregrađenom delu džamije. Posle molitve besedu okupljenim vernicima drži *imam* (muslimanski učenjak) ili vođa molitve.

Obavezna milostinja, odnosno porez za opšte dobro, je vrsta poreza koji jednom godišnje plaćaju svi odrasli muslimani. Procenjuje se na oko 2,5 odsto ukupnog bogatstva koje prelazi preko minimuma poznatog kao *nisab*. Porez se plaća na bankovne depozite, plemenite metale, trgovačku robu koja se koristi za trgovinu, stoku i useve s obrađene zemlje. Prikupljena sredstva moraju se davati siromašnima i ubogima. U ranija vremena muslimanska vlast je prikupljala zekat, a danas je deljenje milodara obično ostavljeno na savest vernika. Ovu vrstu obavezne milostinje treba razlikovati od sadake. *Sadaka* je neobavezna, ali preporučljiva, milostinja koja se praktikuje kao milosrdni čin tokom cele godine. *Sadaka* podrazumeva ne samo davanja u materijalnom smislu već i činjenje dobrog dela, govorenje lepe i istinite reči, širenje znanja.

Post u mesecu ramazanu traje tokom dnevnih sati, od izlaska do zalaska sunca, i podrazumeva uzdržavanje od jela, pića, pušenja i seksualnih aktivnosti. Post je zabranjen ženama kada imaju mesečni ciklus ili krvare posle porođaja, dok dojilje, trudnice, bolesnici i putnici mogu da ne poste, ali su u obavezi da nadoknade propuštene dane naknadnim postom u toku iste godine. Tradicionalno, period ramazana koristi se kao prilika za porodične susrete, okuplja-

Trpeza za iftar

nja prijatelja i saradnika kako bi se dodatno razmišljalo o veri, naročito u vreme *iftara*, odnosno zajedničkog obroka po zalasku sunca.

Hodočašće u Meku je peti stub islama tako da su svaki odrasli musliman i muslimanka dužni da, bar jednom u životu, izvrše ovu zahtevnu versku obavezu. *Hadž*, tj. hodočašće se održava svake godine tokom poslednjih

Džuma namaz oko Kabe,
Meka

deset dana dvanaestog lunarnog meseca, pred Praznik žrtve. Mali hadž ili *'umra* može da se obavi u bilo koje doba godine. Obred se sastoji od hoda oko hrama Kabe, brežuljaka Safe i Merve, stajanja na visoravni Arefat, prolaska kroz uski klanac Muzdelife, „kamenovanja“ tri kamena stuba koji predstavljaju šejtana (đavola) i žrtvovanja životinje (najčešće ovce ili kamile) na Mini. Tek po obavljanju svih obrednih radnji vernici dobijaju naziv hadžija ili hadžinica. U slučaju da, iz zdravstvenih razloga, vernici nisu u mogućnosti da obave hadž, oni tu dužnost mogu preneti na drugu osobu. Osoba koja obavlja hadž za drugog zove se *bedel* i najčešće obavlja dužnost za bolesnu ili umrlu osobu koja se zavetovala da će ići na hodočašće. Treba pomenuti da je obred hadža obavezan za one pripadnike islama koji poseduju ne samo

dovoljno sredstava za odlazak na putovanje, već i sredstva koja su dovoljna da porodica živi bezbrižan život u vreme njihovog odsustva, dakle ne smeju biti u dugovima.

Neki od običaja i obreda u islamu; šerijat; etičko učenje u islamu

Pored obaveznih pet stubova islama, jedan od najrasprostranjenijih obreda i običaja među muslimanima je obrezivanje muške dece. Obred obrezivanja (uklanjanja prepuciuma, krajnje kože s polnog organa muškog deteta) obavlja se u dobi od rođenja do trinaeste godine starosti deteta i smatra se savezom s Bogom.

Postoje specifični i raznoliki običaji i obredi koji prate čin venčanja, a prava i obaveze supružnika regulisana su verskim zakonom. Po pitanju

međureligijskih, odnosno bikonfesionalnih, brakova islam dozvoljava muškarcima muslimanima da mogu ženiti nemuslimanke (ukoliko su pripadnice religije koja ima pisani sveti spis, tj. ukoliko su „sledbenice Knjige“), ali je uslov da se deca iz tog braka odgajaju kao muslimani, odnosno u duhu islama. Muslimankama nije dozvoljeno da se udaju za nemuslimana, a jedan od razloga su upravo deca, jer se smatra da ne postoje garancije da bi deca iz takvog braka bila pripadnici islama. U nekim muslimanskim zajednicama dozvoljena je poligamija, ili višeženstvo, ali pod specifičnim uslovima koje supružnik mora da ispuni (jedan od uslova je i pristanak prethodne supruge ili supruge ukoliko ih je više). Međutim, u savremenom svetu to je sve ređa praksa.

► *Grob Sulejmana Veličanstvenog i Haseki Hurem sultanije (Rokselane), Sulejmani džamija, Istanbul* ◄

Pogrebni obred u islamu naziva se *dženaza*. Telo pokojnika ritualno se opere i zamota u beli čaršav, ne zatvara se u kovčeg već se stavlja na drvenu ploču koja se naziva *tabut*. Bez obzira da li se radi o bogatoj ili siromašnoj osobi procedura je ista i nema razlike u pogrebnoj opremi. Tabut pri pogrebu nose samo muškarci. Telo pokojnika polaže se u *mezar* (grobnu raku) tako da je glava okrenuta u pravcu Kible. Vreme ža-

losti za umrlim može trajati sto dana. Nadgrobni kamen na grobu muslimana naziva se *bašluk* ili *nišan*. Nišan nad grobom ima isklesano turbe ili fes. Za razliku od muškog, nišan na groblju muslimanke nema fes, deblji je i širi pri dnu. Grobnica u vidu mauzoleja uz džamiju ili na nekim islamskim grobljima takođe se naziva *turbe*, a ukrašena je reljefima i natkrivena je kupolom.

► *Groblje u dvorištu džamije Sulejmana Veličanstvenog, Istanbul* ◄

Islam zahteva revnosno obavljanje verskih dužnosti i drugih tradicionalnih običaja vezanih za islamsku religijsku praksu. S obzirom na reformatorski karakter islama, naročito u vreme nastanka ali i u kasnijim epohama, posebno se ističe etička dimenzija kao bitna karakteristika ove religije. U tom smislu bitno je ukazati na verski zakon u islamu, formulisa-

nom u Kur'anu i sunnetu – *šerijat* (od arapske reči *shari'ah*, izvedene od glagola „uvesti“, „sprovesti“, „propisati“, ali i „obznanjeni verski zakon“). Šerijat je obrađen u četiri sunitske škole (mezheba): šafijskoj, hanbelijskoj, hanefijskoj i malikijskoj, zajedno sa ši'itskom, koja ima vlastitu pravnu školu. Njime se utvrđuju propisi i obaveze, verske, porodične i društvene kojih se svaki pripadnik islama mora pridržavati tokom čitavog života. Tradicionalno govoreći, šerijat se sastoji iz dva dela: *'ibadat* (bogoštovana dela) i *mu'amalat* (vršenje tih dela). Neki autori delom šerijata smatraju i *ukubat*, odnosno sistem kažnjavanja. U etičkom usvajanju islama načelno se razlikuje ono što je zahtevano ili obavezno (*farz*), ono što je proskribovano ili zabranjeno (*haram*), ono što je preporučeno (*mendub*), ono što je pokuđeno ili mrsko ali nije zabranjeno (*mekruh*), i ono dopušteno ali moralno indifirentno (*mubah*). Kur'anom i sunnetom naglašena je velikodušnost i poštenje, solidarnost i bratstvo među pripadnicima zajednice ali ne po srodstvu već po veri. U islamu nailazimo i na konkretne zabrane u jelu (ne sme se jesti strvina i svinjsko meso) i piću (stroga zabrana konzumiranja alkoholnih pića). Strogo je zabranjeno kockanje kao i uzimanje kamate (lihvarstvo). Takođe je zabranjena prostitucija, narkomanija, gatanje i vraćanje.

Već u ranoj fazi nastanka bilo je jasno da islam među ljudima ne pravi razliku na osnovu klasne, kastinske ili rasne pripadnosti, tako da je moralni sistem islama nediskriminatorski, tj. nosi ideju jednakosti svih ljudi pred Bogom. Stoga se islam, uz budizam i hrišćanstvo, ubraja u svetske religije.

Islam – kratak istorijat razvoja; pravci u islamu

Posle smrti Muhameda, za vođu zajednice i halifu („onaj koji je ostavljen iza“, „poverenik“ ili „naslednik“) izabran je Ebu Bekr (vladao od 632. do 634. godine), pod čijim vođstvom je nastavljena ekspanzija islama. Već za života Muhameda gotovo čitava Arabija prihvatila je islam, a u narednih sto godina, u dramatično različitim okolnostima od onih u kojima je živio Muhamed, arapska plemena su pod zastavom islama osvojila glavninu tadašnjeg civilizovanog sveta, uključujući Egipat, Palestinu, Siriju, Mesopotamiju i visoravni Persije. Međutim, uporedo sa širenjem, sami muslimani su kompromitovali zemaljsko jedinstvo, tako da se slobodno može reći da je smrt Muhameda stvorila krizu vlasti na zemlji koja ni do danas nije rešena. Naime, radilo se o pitanju Muhamedovog nasleđstva. Shodno arapskim običajima, za prvog naslednika tj. halifu, izabran je Ebu Bekr, verni Muha-

medov prijatelj i tast, što je pokušao da ospori Muhamedov rođak Alija, koji je ujedno bio oženjen Muhamedovom ćerkom Fatimom. Ipak, ovom i u naredne dve prilike Alijine primedbe da bi nasledstvo trebalo da pripadne njemu kao srodniku i zetu zaobiđene su, tako da su drugi i treći halifa bili Muhamedovi prijatelji Omer (vladao od 634. do 644. godine) i Osman (vladao od 644. do 656. godine). I u vreme drugog i treće halifata nastavlja se širenje islama, preko Egipta u pravcu severne Afrike. Posle Osmanove smrti Alija je izabran za halifu (vladao od 656. do 661. godine) kako su od početka zahtevale njegove pristalice (na arapskom ši'ije, u prevodu „frakcija“, „partija“, „stranka“, „pristaše“). Međutim, već je bilo kasno i tada je Alijino vođstvo bivalo snažno osporeno, tako da on nije uspeo da nametne vođstvo celoj zajednici. Deo vojnih trupa, naročito one stacionirane u Iraku, podržavale su Aliju, ali vojne trupe u Siriji, pod vođstvom Mu'avije, koji je pripadao dinastiji Omajada, opirale su se Alijinom vođstvu. Ove unutrašnje razmirice, koje će kasnije prerasti u otvoreni rat, privremeno su zaustavile ekspanziju i teritorijalna osvajanja. Kako Alija nije uspeo da postigne kompromis, deo njegovih pristalica ga je napustio. Oni su nazvani *haridžije*, ili „otcepljeni“, što je bila prva frakcija unutar ši'itskog pravca u islamu. Jedan pripadnik haridžija ubio je Aliju, i tada počinje teška istorija ši'itskog pravca u islamu. Alijin najstariji sin Hasan, biran za halifu, sklopio je potom primirje s Mu'avijom i prepustio mu halifat, i tada je carska prestonica iz Medine premeštena u Damask, u Siriji, gde je kao namesnik stolovao Mu'avija. Drugi Alijin sin Husein diže ustanak posle Mu'avijine smrti, ali biva pobeđen od Mu'avijinog sina Jezida. Posle ovog poraza Huseina, Alijinog sina, kontrolu nad halifatom u potpunosti preuzima dinastija Omajada koja se suočava i s unutrašnjim problemima moćnog carstva koje je tada obuhvatalo veliki dio Srednjeg istoka i severne Afrike. Bez obzira na nerešen problem sa ši'itima, dinastija Omajada vladala je narednih sto godina i islamsko carstvo se u tom periodu povećalo i osnažilo. Međutim, raslo je i nezadovoljstvo vladavinom dinastije, naročito oko raspodele bogatstva i

Velika džamija Omajada,
Damask, Sirija

privilegija, tako da su protivnici Omajada, oko 750. godine, uspjeli da ih svrgnu s vlasti i od tada počinje doba vladavine dinastije Abasida. Abasidi su vladali sve do 1258. godine i u tom dugotrajnom periodu carstvo je osnažilo, obilovalo bogatstvom i prosperitetom. Razvili su poseban administrativni sistem upravljanja, a sedište carstva premešteno je u Bagdad. Nova prestonica postala je i najveći urbani centar, centar političke i ekonomske aktivnosti čitave imperije. Period vladavine abasidskih kalifa obeležen je i snažnim razvojem nauke, školstva, prava, ali i procvatom umetnosti. Ipak, tokom 10. veka, dolazi do krize abasidske dinastije, i stvara se novo carstvo predvođeno ši'itskom dinastijom Fatmida, koje su pokorile Bagdad i osnovala novi centar u Kairu. Iako su narednih 200 godina nominalno vladali Abasidi, stvarna vlast bila je u rukama dinastije Fatmida koji su Kairo pretvorili u novu prestonicu. Iz ovog perioda datira i izgradnja al-Azhara, najuticajnijeg islamskog obrazovnog centra. Vladavinu Fatmida okončao je Saladin koji je, 1171. godine, osvojio Kairo. Time je okončana i vladavina ši'ita na zadovoljstvo većine stanovništva carstva. U međuvremenu su hrišćanske krstaške vojske osvojile Jerusalim, što je Saladina nagnalo da skupi vojsku i povрати grad, 1187. godine. Tako je uz Egipat, Siriju i Mesopotamiju zavladao i Jerusalimom. U to vreme, abasidske kalife nominalno su vladale iz Bagdada, ali je carstvo već bilo podeljeno u nekoliko delova. Prodor Mongola preko Kine i Rusije, krajem 12. veka, i njihovo osvajanje Bagdada, označilo je definitivni kraj i faktičke i nominalne vladavine dinastije Abasida. Posle pada abasidskog halifata, nikada više nijedna dinastija neće vladati čitavim islamskim carstvom. Iako su mongolski prodori u 13. veku opustošili velike delove carstva, već u 15. veku dolazi do konsolidacije imperije i javljaju se tri nova islamska carstva: jednog Mogulskog sa sedištem u Delhiju, drugog ši'itskog, pod vladavinom dinastije Sefevida iz Isfahana u Iranu, i trećeg Osmanlijskog carstva u Anadoliji. Na vrhuncu svoje moći

► *Ulaz u džamiju Sulejmana
Veličanstvenog, Istanbul* ◄

Osmanlijsko carstvo kontrolisale oblasti većeg dela severne Afrike, čitavu Anadoliju, i veći deo jugoistočne Evrope. Osmanlijski vladar Mehmed II je, 1453. godine, osvojio i vizantijsku prestonicu Konstantinopolj, te je preimenovao u Istanbul, novu prestonicu carstva i sedište sultanata. U periodu od 15. do 19. veka islam se širio među nemuslimanskim stanovništvom, naročito u novoosvojenim državama i teritorijama, stvarale su se trgovačke i političke veze, razvija-

la se nauka i umetnost. U tom periodu su verski učenjaci – *uleme*, imali značajnu ulogu u sva tri carstva što je vladarima u Delhiju, Isfahanu i Istanbulu na izvestan način odgovaralo u cilju kontrole stanovništva. Veliki deo njih bili su i formalni članovi vladajućeg aparata. Ipak, i među ulemama je došlo do razdvajanja po hijerarhijskoj liniji – višim slojevima ulema odgovarao je položaj u kojem su se nalazili, a niži slojevi ulema počeli su da se distanciraju od vladara i pristaju uz nezadovoljno stanovištvo. Kao i mnoga druga carstva okoštala u sopstvenim strukturama, Mogulsko i Sefevidsko carstvo raspalo se u 19. veku, a Otomansko u 20. veku. Iz ovog kratkog prikaza razvoja tadašnjeg islamskog sveta vidljivo je da su ovozemaljske razmirice među muslimanima bile trajna karakteristika još od smrti poslanika Muhameda. Naročito je pomenuta smrt Huseina, sina četvrtog halife Alije, u bici na Kerbeli bila bitan događaj za pripadnike ši'itskog pravca u islamu. Taj događaj se u ši'itskom svetu obeležava do današnjih dana kao znak mučeništva i patnje.

Ostaci privatne palate
(Porfirogenitova palata),
Istanbul, početak 14. veka

Za razliku od sunitskog pravca (suniti, pridevski oblik od sunnet, u prevodu „običaj Poslanika“), kome pripada blizu 90 odsto muslimana sveta, ši'itski pravac u islamu obuhvata manjiski deo populacije (oko 10 odsto ukupnog broja muslimana). Među njima daleko najveću grupu čine „ši'iti dvanaest imama“ ili *duodecimalisti*, zvanična religija Persije (današnjeg Irana) još od 1501. godine. Najveći broj duodecimalista živi u Iranu, Iraku i Libanu, a kao manjina nalaze se i u Avganistanu, Pakistanu i Siriji, kao i u jednoj provinciji Saudijske Arabije. Duodecimalisti priznaju dvanaest imama, od kojih se naročito ističu prvi – Alija, i dvanaesti, Mehdi, koji je misteriozno nestao i još se očekuje njegov povratak. Ši'iti veruju da će se on vratiti na kraju vremena kao mesija, da donese mir, pravdu i jedinstvo čitavom svetu. Sledeća velika grupa u ši'itskom pravcu su *zejdi*, koje nazivaju i „ši'iti pet imama“, koji uglavnom nastanjuju današnji Jemen, te treća grupa po brojnosti „ši'iti sedam imama“ koji su koncentrisani u Indiji, i rastrkani po centralnoj Aziji, Iranu, Siriji i istočnoj Africi.

Pripadnici sunitskog pravca u islamu priznaju prve četiri halife i ne priznaju nikakvu posebnu versku ili političku funkciju potomcima Muhamedovog zeta Alije. Ši'iti, međutim, drže da je Alija imao specifičnu duhovnu funkciju, koja mu je davala apsolutno pravo na duhovno vođstvo poznato pod imenom *imamet*. Ova funkcija se, u tom tumačenju, prenosila po

imenovanju na njegove potomke koji su zajedno s Alijom imami. Za sunite, imam je samo onaj koji predvodi molitvu – namaz, a prvo značenje iz kojeg se izvode ostala jeste „primer“ ili „model“.

Nezavisno od pitanja nasleđivanja, usled problema doslednosti u pristupu praksi, tj. prihvatanja odnosno odbacivanja doslovnog tumačenja svetog teksta, u islamu se razvilo i značajno mistično (ezoterično) učenje poznato pod imenom *sufizam*. Naziv dolazi od arapske reči *suf* (u prevodu „vuna“, „gruba tkanina“) koju su nosile rane askete, sledbenici ovakvog pristupa i učenja. I njihova praksa i učenja bazirani su na Kur'anu, ali su u počecima bili pod uticajem drugih mističnih učenja, poput ranih istočnih hrišćana, severoazijskih šamana i hinduističkih jogija. U ranom periodu sufije su odbacivale, ili su manje naglašavale, spoljne ili formalističke oblike poštovanja Boga u korist pobožnosti kojom su nastojali da shvate Božiju jedinstvo ličnim iskustvom. Često se u literaturi može pronaći odrednica da je sufizam unutrašnja dimenzija islama, te da je čista, bezinteresna ljubav prema Bogu, bez nade u nagradu i bez straha od kazne vekovima bila glavni motiv sufija. Istorijski gledano, sufije su se grupisale u organizacije zvane *tawāif* (u prevodu „sta-

Derviški red Mevlevije

Tekija Mejtaš, Sarajevo

za“). Jednina te reči je *tarikāt*, tako da se ovaj izraz i danas koristi kao termin za ovu vrstu ezoteričnog učenja. *Tarikāt* je vrsta okupljanja oko duhovnog učitelja, sastanak radi duhovnih sesija, najčešće u tekijama, što je naziv za mesta gde se ti skupovi održavaju. Sufizam poprima mnoge oblike ali uvek sadrži dva pola: doktrinu (razdvajanje stvarnog i nestvarnog kroz ispovedanje islamske vere) i metod, što je koncentracija na stvar-

no putem spominjanja Božijeg imena (*zikr*; u prevodu „pominjanje“, „prizivanje“). Derviši su jedni od pripadnika sufizma. Sufijska doktrina poredi se i s neoplatonizmom, Vedantom, mističnom teologijom istočnog hrišćanstva, pa čak i s taoizmom.

Uz sunitski i ši'itski pravac u islamu, postoje i malobrojne sledbe kao što su haridžije (ili ibadije) i ahmedije, te pokreti poput selefijskog i vebijskog.

Religijski objekti u islamu

Hram u islamu, mesto namenjeno bogoslužju, naziva se *džami-ja* (turska reč). Na arapskom se naziva *mesdžid*, što u prevodu znači „mesto padanja ničice“. Rečju *mesdžid* označava se svako ritualno čisto mesto koje služi obavljanju namaza kao delu salata (molitve). U preislamsko doba prostor oko hrama Kabe zvao se *mesdžid*. Međutim, prototip prve džamije, objekta sagrađenog namenski u svrhu zajedničke molitve, jeste ona u Kabau u Medini, koju je izgradio Muhamed posle dolaska iz Meke. Stilovi izgradnje džamija mogu varirati, ali nekoliko elemenata se uvek pojavljuje. Najvažniji je prostor za obavljanje namaza, otvoreni ili zasvođeni (ili i jedno i drugo) gde vernici, poređani iza imama, stojeći, klečeći i padajući ničice, obavljaju obaveznu molitvu. U taj prostor vernici ulaze bez obuće, muškarci pokriveni od pupka do kolena, a žene po čitavom telu osim lica i ruku. Niko ko nije u stanju verske čistoće ne bi smeo da uđe u ovaj prostor u vreme molitve. Udubljenje u jednom od unutrašnjih džamijskih zidova (vrsta niše), izrađeno s većim ili manjim stepenom preciznosti i ukrašavanja, naziva se *mihrab* i prema njemu se vernici orijentišu jer se u tom pravcu nalazi Kibla – obavezan smer molitve. U većim džamijama, desno od mihraba nalazi se *minber* (propovedaonica) s koje se drži beseda petkom (ta beseda zove se *hutba*). Džamija često ima *kube* (kupolu), neke su sa otvorima za sunčevu svetlost, kao i jednu ili više munara/minareta. Na munarama se nalazi jedna ili više galerija (koje se nazivaju *šeref*), s kojih mujezin pozi-

Plava džamija, Istanbul

Mihrab u Hadži Sinanovoj tekiji, Sarajevo

Kupola džamije sultana Selima II, biser najvećeg otomanskog arhitekta Mimara Sinana, Jedrene, Turska, kraj 16. veka

džamije su građene izdignute platforme sa stepenicama koje su bile mesta s kojih je mujezin pozivao na molitvu. Otvorena dvorišta uz džamiju dopunjavaju zasvođeni deo džamije, a u njima su često fontane, odnosno sve drugo što je potrebno i neophodno za obavezno ritualno pranje pre moli-

Džamija Selima II, Jedrene, Turska

tve. Uobičajeno je da ovi sakralni objekti budu svetli i tihi. U islamu je dvodimenzionalno i trodimenzionalno predstavljanje stvorenih bića zabranjeno (između ostalog zbog zabrane idolopoklonstva, ali i da se ne bi na umetnika gledalo kao na nekoga ko prisvaja Božiju moć stvaranja) tako da su unutrašnji zidovi džamije

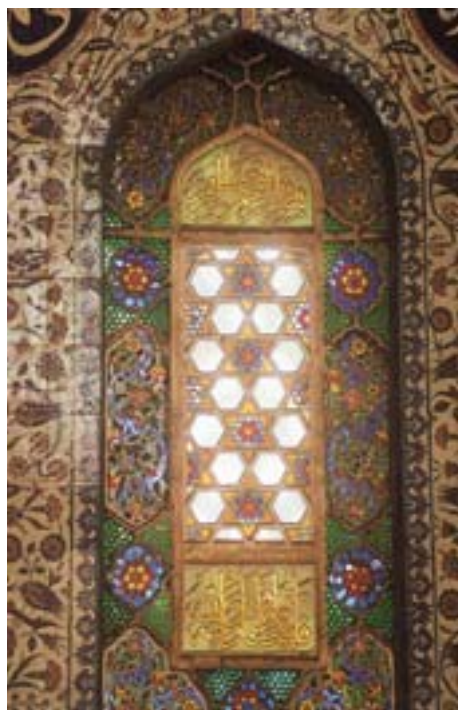
va vernike na molitvu. Na vrhu minareta nalazi se *alem*, najčešće polumeseč s kuglama. Pre minareta, uz

Džamija Hasana II, najzapadnija tačka islamskog sveta, Kazablanka, Maroko

Kaligrafski natpis iznad ulaza u Gazi-Husrev begovu džamiju, Sarajevo

*Kaligrafski natpisi ispod i iznad
prozora džamije Mehmed-paše
Sokolovića, Istanbul*

je su imale, i još imaju, medresu u svom sastavu. Medresa je prvobitno bila verska škola u kojoj su se Kur'an i hadisi proučavali i učili napamet. Danas su medresa mesta veronauke, srednje verske škole. Iz medresa je potekao običaj da islamski verski službenici nose crne mantije.

najčešće ukrašeni kaligrafski (krasnopis) izvedenim stihovima iz Kur'ana i geometrijskim šarama. Još jedan važan element većih džamija jeste unutrašnje osvetljenje koje tradicionalno daju džamijski lusteri, posebno pravljena remek-dela majstora za obradu metala. U džamijama nema nameštaja niti drugih predmeta, kao ni muzičkih instrumenata – u islamu nema muzičkog ili horskog učestvovanja u bogoslužanju. Mnoge džami-

*Luster u džamiji Selima II,
Jedrene, Turska*

Simboli i pozdravi u islamu

Simbol ili amblem islama – polumesec, simbolizuje božanstvenost i suverenost. Nalazi se na minaretima džamija. Na islamskim zastavama se, uz polumesec, može videti i zvezda. Shodno šerijatu (običajnom pravu), pozdrav i otpozdrav su obavezni za muslimane. Kada musliman sretne mu-

slimana pozdraviće ga rečima *Es-sellamu alejkum*, što u prevodu znači „neka je mir na tebe“, a pozdravljeni odgovora rečima *Ve alekumumus-selam*, odnosno „neka je i na tebe mir“. U svakodnevnom životu često je u upotrebi skraćena verzija pozdrava, dakle samo *selam*, što doslovno znači „mir“. Pošto se često koristi zaboravlja se da je verski pozdrav, ali s obzirom na značenje (pozivanje na mir) muslimani često ovim pozdravom pozdravljaju i nemuslimane. U nekim muslimanskim zajednicama žene se ne rukuju s muškarcima, izuzev sa onima s kojima ne mogu sklopiti brak (otac, brat, stričevi i ujaci).

Pitanje sveštenstva u islamu

U principu, u islamskom svetu izraz sveštenstvo odnosi se samo na hrišćanske sveštenike ili monahe drugih religija, pošto islam ne priznaje sveštenstvo. Stoga je često korišćeni izraz u zapadnoj literaturi i medijima „islamski sveštenik“, kao odredba za imama i mulu (titula učenjaka i verskih autoriteta u Iranu i centralnoj Aziji), pogrešan i iz njega se mogu izvući pogrešni zaključci. Za razliku od, recimo, hrišćanstva u kojem obavljanje sveštenečkih funkcija podrazumeva posebno posvećene osobe i sposobnost da se predvode obredi, u islamu ne postoji nijedan obred koji svaki vernik ne može predvoditi. Većina javnih funkcija u islamskim zajednicama, kao što su npr. *imam*, *kadija* (sudija), *alim* (islamski učenjak), zasnovane su na znanju i obrazovanju (nekada i veštini), ali ne zahtevaju posvećenje koje vršioca funkcije izdvaja u odnosu na druge vernike. U tom smislu govori se da u islamu nema sveštenstva. Međutim, u islamu, naravno, postoji religijsko vođstvo – *ulema* (arapski: ulama, množina od *alim*, „učenjak“) koji su priznati kao učenjaci ili autoriteti u verskim naukama i najčešće se radi o imamima važnih džamija. To su i sudije i profesori na verskim fakultetima i univerzitetima, tj. osobe kompetentne da odlučuju o verskim pitanjima. Sama reč imam („model“, „primer“) označava osobu koja je predvodnik u namazu, tokom pogrebnih obreda i sl. Osnova za rangiranje na ovu funkciju je znanje (posebno Kur'ana), starosna dob i društveni ugled. Svaka džamija ima jednog ili više imama. Imam je takođe i titula koja može biti pridodata vođi zajednice ili grupe. Osnivači pravnih

Pred molitvu, Fes, Maroko

Ispred džamije Hasan II,
Kazablanka, Maroko

škola u islamu nazivani su imamima, kao i vođe nekih ogranaka islama. Imam je i počasni naziv za važne islamske učenjake. Međutim, među muslimanima ši'itskog pavca imam se smatra za posrednika, jedinstvenog i predodređenog, koji mora biti priznat i praćen u cilju spasenja. Tako je za ši'ite imam i titula i duhovna funkcija, i smatra se da može biti samo jedan imam u jednom vremenu. Takođe, smatraju da je imam

obdaren izuzetnim znanjem i autoritetom, te duhovnošću koja je produžetak Muhamedove. Ekstremne sekte ši'ita, poznate pod nazivom *gulat*, smatraju da je njihov imam božanske prirode.

Praznici u islamu

Praznici koji se obeležavaju u islamu su *Ašura*, *Lejletul-kadr*, *Lejletul-berat*, *Mevlud* i *Bajram* (Ramazanski bajram i Kurban bajram).

Ašura je deseti dan meseca muharrema – prvog meseca u lunarnom kalendaru. Smatra se da je Muhamed preporučio da se na taj dan posti, a za ši'ite je to dan podsećanja na Huseinovo ubistvo.

Lejletul-kadr („Noć snage“ ili „Noć sudbine“) je noć u kojoj je, smatra se, čitav Kur'an spušten u Muhamedovu dušu. Ova noć je u zadnjoj trećini meseca ramazana i zbog toga se ti dani smatraju naročito bitnim. Muslimani smatraju da je ova noć bolja od hiljadu meseci, a rašireno je verovanje da se radi o dvadeset i sedmoj noći meseca ramazana.

Lejletul-berat („Noć opraštanja“, „Noć oslobađanja“) je petnaesta noć islamskog meseca *šabana*. Za nju se kaže i da je noć sudbine pošto se, po verovanju, u toj noći potrese *sidretul-munteha* („granica između Bića i Apsoluta“) i popadaju listovi sa imenima onih koji će umreti u narednoj godini.

Mevlud pada dvanaestog dana meseca *rebiul-evel* i to je Muhamedov rođendan. Obeležavanje mevluda datira iz 12. veka, a način obeležavanja je stvar lokalnih običaja. Najčešće je to recitovanje pobožnih spevova u džamijama, a u nekim zemljama organizuju se ulične povorke.

Bajram je turski naziv za praznike *Id al-adha* (Kurban bajram) i *Id al-fitr* (Ramazanski bajram). Kurban bajramom se obeležava sećanje na Ibra-

himovu (Avramovu) žrtvu ovna umesto vlastitog sina i počinje desetog dana meseca *zul-hidže*. Obeležava se četiri dana i u tom periodu se ritualno kolju životinje (kurban, „prinošenje žrtve“). Meso kurbanda se ne prodaje, već se trećina zadržava za sebe i porodicu, trećina podeli komšijama, a trećina sirotinji. Kurban-bajram je poznat i pod nazivom hadžijski bajram. Ramazanskim bajramom obeležava se kraj meseca posta i počinje prvog dana meseca *ševvala*, a obeležava se tri dana. Muslimani takođe obeležavaju Novu godinu po lunarnom kalendaru, odnosno prvi dan meseca muharrema.

Islam danas

Prethodni, 20. vek, bio je značajan i za tzv. islamski svet kao i za čovečanstvo u celini, imajući u vidu slom kolonijalizma, dva svetska rata, fenomen globalizacije, razvoj novih tehnologija i medija, itd. U najznačajnije promene u delu sveta u kome su muslimani većina sigurno se ubrajaju osnivanje nacionalnih država u Aziji, na Bliskom Istoku i u Africi, otkriće velikih nalazišta nafte, razvoj nove industrije i formiranja tržišta kroz multinacionalne kompanije. Danas su neke od najbogatijih ali i najsiromašnijih zemalja na sveta tzv. muslimanske države. Globalizacija, olakša-

*Pored autobuske stanice u Fesu,
Maroko*

*Železnička stanica u Fesu,
Maroko*

na komunikacija i novi mediji učinili su svet baš onakvim kakvim se određuje u često korišćenoj frazi „globalnim selom“. Sve to je nagnalo i tzv. islamski svet da se suoči s modernim vremenima. Već u 18, a naročito krajem 19. i početkom 20. veka, došlo je do pojave brojnih reformatorskih pokreta u islamskim zemljama. Neki su bili u funkciji prilagođavanja modernom dobu, neki u borbi za očuvanje islamske tradicije i načina života, a neki u funkciji oslobođenja od evropskih kolonizatora i osvajača, koji su

početkom 20. veka pod svojom vlašću držali najveći broj islamskih zemalja. Uporedo s razvojem pokreta koji su težili „zapadnjačkom“ načinu života, razvijali se se i radikalni pokreti (često nazvani fundamentalističkim) koji su zahtevali organizovanje života po strogo islamskim verskim i etičkim načelima – razume se, prema njihovoj interpretaciji islama.

Razmišljajući u tzv. zapadnim kategorijama, može se reći da današnji islam može biti versko uverenje, politička ideologija i osnova ličnog i grupnog identiteta. Međutim, te tri odrednice niti isključuju niti uključuju jedna drugu, pri čemu je veoma bitan društveni i politički kontekst pojedinačne situacije.

*Prodavnica tepiha, Marakeš,
Maroko*

Jedan od boljih primera može biti i razumevanje odnosa islama i demokratije. Prisutne su četiri različite perspektive kao naročito uticajne u tzv. islamskom svetu. Prema jednim, „demokratija je anatema islamu“, pri čemu je za ovo gledište naročito bitno mišljenje Sayyida Qutba, jednog od osnivača desnog krila pokreta *Muslimanske braće*, i Ali Benhaja, jednog od lidera pokreta *Islamskog fronta spasa* (FIS) iz Alžira. Druga perspektiva je „islam nije kompatibilan s demokratijom“, i ovu perspektivu naročito je razvijao Abu'l-A'la Mawdudi, osnivač grupe *Jama'at-I-Islami* („Islamska grupa“). Treća perspektiva ističe da su „islam i demokratija kompatibilni“, a za ovu tvrdnju naročito su bitni radovi egipatskog intelektualca 'Abbas Mahmud al-'Aqqada, i iranskog ši'itskog mislioca 'Abdolkarima Sorousha, i konačno, četvrta perspektiva naročito ističe da „islam zahteva demokratiju“. Dva najistaknutija predstavnika ove ideje su Bassam Tibi, poreklom Sirijac, trenutno profesor međunarodnih odnosa na univerzitetu u Getingenu i gostujući predavač na Harvardu, i Fatima Mernissi, profesorica sociologije na *Muhammad V* univerzitetu u Maroku. Koja od ovih perspektiva će preovladati, gde i u kojoj meri, ostaje da se vidi, ali treba se nadati da je modernizacija svetski proces koji više neće biti uslovljen isključivo zapadnom kulturnom hegemonijom, što je

Jedan od boljih primera može biti i razumevanje odnosa islama i demokratije. Prisutne su četiri različite perspektive kao naročito uticajne u tzv. islamskom svetu. Prema jednim, „demokratija je anatema islamu“, pri čemu je za ovo gledište naročito bitno mišljenje Sayyida Qutba, jednog od osnivača desnog krila pokreta *Muslimanske braće*, i Ali Benhaja, jednog od lidera pokreta *Islamskog fronta spasa* (FIS) iz Alžira. Druga perspektiva je „islam nije kompatibilan s demokratijom“, i ovu perspektivu naročito je razvijao Abu'l-A'la Mawdudi, osnivač grupe *Jama'at-I-Islami* („Islamska grupa“). Treća perspektiva ističe da su „islam i demokratija kompatibilni“, a za ovu tvrdnju naročito su bitni radovi egipatskog intelektualca 'Abbas Mahmud al-'Aqqada, i iranskog ši'itskog mislioca 'Abdolkarima Sorousha, i konačno, četvrta perspektiva naročito ističe da „islam zahteva demokratiju“. Dva najistaknutija predstavnika ove ideje su Bassam Tibi, poreklom Sirijac, trenutno profesor međunarodnih odnosa na univerzitetu u Getingenu i gostujući predavač na Harvardu, i Fatima Mernissi, profesorica sociologije na *Muhammad V* univerzitetu u Maroku. Koja od ovih perspektiva će preovladati, gde i u kojoj meri, ostaje da se vidi, ali treba se nadati da je modernizacija svetski proces koji više neće biti uslovljen isključivo zapadnom kulturnom hegemonijom, što je

Tržni centar, Dubai

često deo problema, a ne deo rešenja budućnosti planete. Danas u svetu živi preko milijardu i dvesta miliona pripadnika islama (blizu 21 odsto svet-ske populacije) koji žive u preko 120 zemalja sveta, i po broju sledbenika druga je religija na svetu, odmah iza hrišćanstva. Blizu dve trećine pripad-nika islama živi u Aziji. U trideset i pet zemalja sveta su većinsko stanov-ništvo, a velikom broju država su druga religija po broju pripadnika. Na početku 21. veka, u Evropi živi oko 200 miliona muslimana (od čega blizu dve trećine čine imigrantske zajednice). Što demografski, što konverzijom, islam je religija koja se neprestano širi. Iako doktrinarno svugde isti, prak-tikovanje islama je raznoliko, te postoje razlike u praksi muslimana u Ame-rici, Africi, Aziji ili Evropi.

PROČITAJTE, POGLEDAJTE, SAZNAJTE VIŠE

- Bouker, Džon (ur.), *Religije: Kembridžova ilustrovaná istorija*, Stylos, Novi Sad, 2006.
- Božović, Rade i Simić, Vojislav, *Pojmovnik islama*, Narodna knjiga, Beograd, 2003.
- Cvitković, Ivan, *Religije suvremenog svijeta*, Fakultet političkih nauka Sarajevo, Svjetski kongres religija za mir, Sarajevo, 2005.
- Elijade, Mirča, *Vodić kroz svetske religije*, Narodna knjiga, Beograd, 1997.
- Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 1992.
- Glasse, Cyril, *Enciklopedija islama*, Libris d.o.o, Sarajevo, 2006.
- Ihsanoglu, Ekmeleddin, *Zapad i islam ka dijalogu*, El-Kalkem, Sarajevo, 2001.
- Karijer, Žan Klod, *Nasilje i saosećanje – razgovori s Dalaj Lamom*, Lom, Beograd, 1998.
- Kolakovski, Lešek, *Religija*, BIGZ, Beograd, 1992.
- Silajdžić, Adnan, *O predaji u islamu, 40 hadisa sa komentarom*, Fakultet islamskih nauka – El-Kalem, Sarajevo, 2005.
- Sveto Pismo, Novi Zavjet*, prev. Komisije Svetog arhijerejskog sinoda SPC, Jugoslovensko biblijsko društvo, Beograd, 1998.
- Šušnjić, Đuro, *Dijalog i tolerancija – iskustvo razlike*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.
- Veljačić, Čedomil, *Budizam*, Opus, Beograd, 1990.
- Vukomanović, Milan i Vučinić, Marinko (ur.), *Religijski dijalog: drama razumevanja*, BOŠ, Beograd, 2003.
- Vukomanović, Milan, *Rano hrišćanstvo od Isusa do Hrista*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
- Vukomanović, Milan, *Religija*, Tematske sveske – sociologija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.
- Vukomanović, Milan, *Sveto i mnoštvo: Izazovi religijskog pluralizma*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.
- Wangu, Madhu Bazaz, *Budizam*, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

2001 Odiseja u svemiru (Stenli Kjubrik), 1968.
Andrej Rubljov (Andrej Tarkovski), 1969.
Deset zapovesti (Sesil B. Demil), 1956.
Gandi (Ričard Atenboro), 1982.
Gladijator (Ridli Skot), 2000.
Isus iz Nazareta (Franko Zefireli), 1977.
Kraljica Margo (Patris Šero), 1994.
Kundun (Martin Skorsiz), 1997.
Mali Buda (Bernardo Bertoluči), 1993.
Misija (Roland Džofi), 1986.
Poslednje Hristovo iskušenja (Martin Skorsiz), 1988.
Quo Vadis (Martin Leroj), 1951.
Sedam godina na Tibetu (Žan Žak Ano), 1997.
Stradanje Isusovo (Mel Gibson), 2004.

www.adherents.com
www.buddhanet.net
www.buddhism.about.com
www.islamcity.com
www.religion-online.org
www.religiontoday.com
www.reformation.org
www.religioustolerance.org
www.spc.org.yu
www.vatican.va

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд